

OFFICINA
TEXTOLOGICA

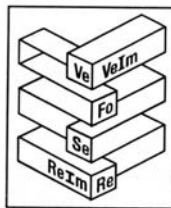
9.

A kontrasztív
szövegnyelvészet
aspektusai

Linearizáció: tematikus progresszió

Szerkesztette

Petőfi S. János
Szikszainé Nagy Irma

Debreceni Egyetem
Kossuth Egyetemi Kiadója
2003

Officina Textologica

Főszerkesztő:

PETŐFI S. JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

HOFFMANN ISTVÁN

KERTÉSZ ANDRÁS

KISS SÁNDOR

KOCSÁNY PIROSKA

PELYVÁS PÉTER

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

SZTANÓ LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

DOBI EDIT

Borítóterv:

VARGA JÓZSEF

A kötetet lektorálta:

B. FEJES KATALIN

LÉVAI BÉLA

Ez a kiadvány az OTKA (T 43350)
támogatásával készült

ISSN 1417-4057

ISBN 963 472 786 7

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója

Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya

Nyomta a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt.

Tartalom

PETŐFI S. JÁNOS: Előszó	7
1. CSŰRY ANDREA A tematikus progresszió sajátosságai okozta problémák idegen nyelvű szövegek interpretációjában.....	9
2. PELYVÁS PÉTER Tematikus progresszió angol nyelvű szövegekben	17
3. SKUTTA FRANCISKA „Gyönyörű egy okoskodás!” — A tematikus progresszió karikatú- rája néhány Molière-részletben.....	33
4. BODA I. KÁROLY—BODÁNE PORKOLÁB JUDIT A tematikus progresszió vizsgálata kiválasztott szövegekben korre- ferencia-elemzés segítségével.....	45
5. KISS SÁNDOR Előrehaladó párbeszéd (Molière-szövegek alapján)	59
6. CSŰRY ISTVÁN Konnektorok és tematikus progresszió	65
7. SZABÓ ZOLTÁN Tematikus progresszióváltozatok stílustörténeti megközelítésben.....	81
8. PETŐFI S. JÁNOS Fogalmi, referenciális és kommunikatív jelentés	91
<i>Officina Textologica 9. Abstract</i>	105

Előszó

PETŐFI S. JÁNOS

Ezzel a kötettel a Debreceni Egyetemen 2003. október 19-én a nyelvi tanszék belső és külső munkatársainak részvételével megrendezett harmadik OT-konferencián elhangzott előadások anyagát veszi kézbe az olvasó. (Az első OT-konferencia anyagát a sorozat ötödik, a másodikát a sorozat hetedik köteteként publikáltuk.)

Amíg az első konferencia általános szövegnyelvészeti és szövegtani témákkal foglalkozott, a második konferencia témájául a szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek (a lehetséges téma-réma szerkezeteknek) vizsgálatát választottuk. Ennek a tematikának a tárgyalását folytattuk ezen a harmadik konferencián is, ezúttal a lineáris progresszió aspektusainak vizsgálatára irányítva a figyelmet.

A kötet a konferencián elhangzott nyolc előadás írásban kidolgozott változatát tartalmazza.

CSÚRY ANDREA „Új” *progressziótípusok és kétoldali rémaszerkezet* című előadása a tematikus progresszió francia nyelvű újságszövegekben kimutatható sajátosságait elemezte. Az előadásban elemzett öt példaszöveg a szerző által „kétoldali rémaszerkezet”-nek nevezett konstrukciók rendkívüli gazdaságosságát bizonyítja, annak ellenére, hogy interpretációjuk bizonyos nehézségekkel jár.

PELYVÁS PÉTER *A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben* című előadása kognitív keretben vizsgálja pszichotikus szövegek szerkezetét. Ezek a szövegek úgy jöttek létre, hogy egy öt jelenetből álló rövid filmen bemutatott történetet kellett a pszichotikus pácienseknek elmondaniuk. Az elmondott történetek egyértelműen mutatták azokat a nehézségeket, amelyekkel a történet elmondók a történettel kapcsolatos kognitív modellek (a tematikus progresszió) létrehozásánál találkoztak.

SKUTTA FRANCISKA „*Gyönyörű egy okoskodás!*” *A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél* című előadása Molière két művéből, a *Don Juan*-ból és a *Le Médecin malgré lui*-ből, vett egy-egy dialógus ’érvelő szekvenciá’-ján mutatja be a tematikus progresszió „furcsa megbicsaklás”-ait.

BODA I. KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT *A tematikus progresszió vizsgálata kiválasztott szövegekben korreferencia-elemzés segítségével* című előadása egy olyan elemző apparátust mutat be, amelynek célja szövegek korreferencia-relációinak és tematikus progressziójának formalizált ’algoritmikus’ elemzése. A szerzők példaszövegnek egy Radnóti-vers részletét választották.

KISS SÁNDOR *Előrehaladó párbeszéd? (Molière-szövegek alapján)* című előadása a ’tematikus progresszió’ szakkifejezés szokásosnál tágabb értelme-

zését alkalmazva mutatja be annak hiányát Molière néhány szövegének párbeszéd-részeiben.

CSÚRY ISTVÁN *Konnektorok és tematikus progresszió* című előadása arra a kérdésre keres választ, hogy „lehet-e *általános* következtetéseket levonni a konnektorok jelenlétéből a kotextusuk tematikus felépítésére vonatkozóan?” Nyolc szövegrészlet elemzése alapján a szerző válasza az, hogy a konnektorok és kotextusuk szerkezete között kölcsönhatás áll fenn.

SZABÓ ZOLTÁN *A tematikus progresszió stílustörténeti megközelítésben* című előadása néhány példa elemzése alapján egyrészt arra a következtetésre jut, hogy a tematikus progresszió típusainak figyelembevételével elkülöníthetők egymástól az egyszerű és a bonyolult jellegű stílusirányzatok, másrészt arra, hogy stilisztikai elemzéssel kimutatható a tematikus progresszió néhány, stílustörténeti jellegű és stilisztikai szempontból minősíthető, típusváltozata.

PETŐFI S. JÁNOS *A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca* című előadása egyrészt a jelentés értelmi, korreferenciális és kommunikatív összetevőjét értelmezi, kapcsolatba hozva azokat a szövegorganizáció megjelenési formáival, másrészt elhelyezi ebben a keretben a téma-réma szerkezet és a tematikus progresszió elemzését.

Az elemzések relevanciáját, túl az általuk felmutatott szűkebb értelemben vett eredményeken és azon a tényen, hogy különböző elméleti megközelítéseket alkalmaznak, és különféle szövegtípusokat vizsgálnak, az is emeli, hogy szerzőik valamennyi eddigi konferencia résztvevői, ami által egy folyamatos szakmai eszmecsere megteremtői és biztosítói.

1.

„Új” progressziótípusok és kétoldali rémaszerkezet

A tematikus progresszió sajátosságai és interpretációs nehézségei
francia nyelvű újságszövegekben

CSÚRY ANDREA

A francia írott sajtó kitűnő terep a tematikus progresszió e nyelvbeli sajátosságainak tanulmányozásához. Az erre irányuló vizsgálatom egyik előfeltevése az, hogy a Combettes (1983) által megkülönböztetett, a téma és az őt megelőző szövegkontextus kapcsolata alapján megállapított elemi progressziósémák mindegyike: az állandó témára épülő ugyanúgy, mint a lineáris és a származtatott téma-szerkezetre épülő is, megtalálható természetesen az újságcikkekben is, külön-külön és egymással keveredve. De felvetődik a kérdés: vajon ezek a progressziósémák egyformán gyakoriak-e itt is? Vagy a *Grammaire méthodique du français* szerzőinek az az általános megállapítása, mely szerint az állandó témára épülő progresszióstruktúra „a legegyszerűbb és kétségkívül a leggyakoribb”¹ (Riegel et al. 1994: 608), az írott sajtószövegekre is igaz?

Először is ezekre a kérdésekre kerestem a választ, ám arra az eredményre jutottam, a *Le Monde* és a *Le Nouvel Observateur* néhány számát tüzetesen végignézve, hogy az újságcikkek, legyenek bár rövidek vagy terjedelmesek, szóljanak bár a politikai életről vagy kulturális eseményekről, a tematikus progresszióknak olyan szövevényes megvalósulását nyújtják, ami egy háromtípusú osztályozással nem is (mindig) írható le.

I. Az újságcikkek legszembeötlőbb jellemzője a dinamikus sémaváltás: a szövegnek legfeljebb egy-egy rövidebb, bekezdésnyinél nem nagyobb része mutat homogén tematikus progresszió-struktúrát, melyre példaként az (1) és a (2) szöveg szolgál. Az (1) szöveg állandó témája a bekezdés első mondatában megnevezett személy: az ENSZ iraki fegyverzetellenőreinek vezetője, Scott Ritter. A következő szövegmondatok tematikus helyén az *il* személyes névmást találjuk: a névmási anafora, mely a leggyakoribb eszköze az eredeti téma megőrzésének, csupán a tematikus elem jelzésértékű ismétlésére szolgál, újabb információt nem ad hozzá, a szöveg előrehaladását kizárólag a réma biztosítja: T₁– R₁, T₁– R₂, T₁– R₃, stb.

---

¹ „La progression à thème constant constitue le type le plus simple et sans doute le plus fréquent.”

(1) *LE PREMIER CHEF DES INSPECTEURS DE L'ONU EN IRAK, SCOTT RITTER (T₁) a fait une déclaration importante, passée presque inaperçue. Il (T₁) s'est prononcé solennellement contre les plans de guerre de George Bush en Irak, en dépit du fait qu'il était probablement, disait-il, l'un des observateurs neutres le mieux informés sur les barbaries quotidiennes et les terreurs sophistiquées du régime de Saddam Hussein. Il (T₁) déplorait l'obscurantisme imposé par le culte de la personnalité à l'un des peuples les plus intelligents et les plus modernes du monde arabe. Si, disait-il (T₁), sachant ce que je sais, je suis tout de même contre cette guerre, on peut me faire confiance sur ce que je prévois que serait un après-Saddam Hussein. Dans un certain sens, il (T₁) illustre ce que le pape a voulu dire.* (Le Nouvel Observateur, 2003. január 16–22.)

Az iraki fegyverzetellenőrök első számú vezetője, Scott Ritter fontos kijelentést tett, amely szinte észrevétlen maradt. Ünnepelesen szót emelt George Bush iraki háborús tervei ellen, annak ellenére, hogy — mint mondja — valószínűleg egyike azoknak a semleges megfigyelőknek, akik a legtöbbet tudnak Szaddam Husszein rezsimjének mindennapos kegyetlenségeiről és kifinomult terrorjáról. Fájjalja, hogy az arab világ egyik legmodernebb és legintelligensebb népének a személyi kultusz által rákényszerített elmaradottságban kell élnie. Ha mindazzal együtt is, amit tudok — mondja —, a háború ellen vagyok, hinni lehet nekem abban, amit előre látok, hogy milyen lesz egy Szaddam Husszein utáni állapot. (Scott Ritter) bizonyos értelemben azt illusztrálta, amit a pápa akart mondani.

A (2) szövegrész a T₁-ből származtatott újabb témákhoz kapcsolódó rémák révén biztosítja a szöveg progresszióját.

(2) *Je suis d'accord avec vous, concrètement, LES SOLDES (T₁), c'est une horreur. Les commerçants (T_{1a}) sur les nerfs, les inspecteurs de fraude (T_{1b}) sur les dents, les vendeuses (T_{1c}) sur les genoux, et les douze clients de devant (T_{1d}) sur vos pieds, le tout dans des magasins surchauffés et une ambiance de troupeau de vaches folles [...]* (Le Nouvel Observateur, 2003. január 16–22.)

Egyetértek önökkel, a kiárulás gyakorlatilag egy borzalom. A kereskedők kiborulnak, az ellenőrök kimerülnek, az eladónők kidögölnek, és az önök előtt álló tucatnyi vásárló az önök lábát tapossa, mindez túlfűtött üzletekben és kergemarhakóros hangulatban.

Az első mondatban explicit módon megnevezett hipertémát, „a kiárusítás”-t bontja részeire s mutatja meg más és más aspektusból a szöveg: $T_1 - R_1$, $T_{1a} - R_2$, $T_{1b} - R_3$, $T_{1c} - R_4$ stb. Ily módon a származtatott témák nemcsak a szöveg tematikus kontinuitását biztosítják, hanem, az új információk mindig újabb és újabb kiindulópontjaként, a szöveg progressziójában is fontos szerepet játszanak.

Végül a harmadik, tisztán lineáris típusú progresszió szerint felépülő szövegrészt kellene mutatnom, ám ilyet nem találtam a vizsgált lapokban. Mi lehet ennek a magyarázata? Az ok talán abban (is) keresendő, hogy az újságcikkek kötött terjedelmével és a minél több információ gyors, hatékony átadásának szándékával nem egyeztethető össze a lineáris progresszió lépésről lépésre, mondatról mondatra haladó, levezetésszerű előrehaladása. A kizárólag lineáris progressziójú szövegek vagy túl „iskolásnak” hatnak (gondoljunk csak az olyan mesékre, mint *A kóró és a kismadár*: „szalad a kakas, kapja a férget; szalad a féreg, fúrja a furkót; szalad a furkó, üti a bikát; szalad a bika, issza a vizet; szalad a víz, oltja a tüzet; szalad a tűz, égeti a falut; szalad a falu, kergeti a farkast; szalad a farkas, eszi a kecskét; szalad a kecske, rágja a kórót; a kóró bezzeg ringatta a kismadarat”), vagy pedig fegyelmezetten levezetett érvelésre szolgálnak: „előszeretettel használják a progresszió e formáját az argumentatív típusú szövegek”² — jegyzi meg (Riegel et al. 1994: 609); ennek a karikatúráját adja Sganarelle tirádája Molière *Dom Juan* című darabjában³.

Az újságcikkekben, mint a (3) példában, szinte kivétel nélkül sokkal inkább a progressziótípusok gyors váltakozása, szimultán jelenléte és keresztbeszövődése figyelhető meg.

(3) *Les ruses hollywoodiennes de l'aviateur George W. Bush*

[P1] *Pourquoi GEORGE BUSH (T₁) a-t-il rejoint le porte-avions Abraham-Lincoln, le 1er mai, à bord d'un avion de surveillance Viking?*

[P2] *L'explication de la Maison Blanche était que le bâtiment (T₂), choisi pour qu'il y rende un hommage aux forces ayant combattu en Irak, était trop loin de la côte pour être atteint en hélicoptère.*

[P3] *Aussi M. BUSH devait-il faire l'expérience de l'appontage. [P4] LE PRÉSIDENT était descendu de l'appareil, en combinaison d'aviateur et fier de l'aventure, devant les cameramen.*

[P5] *On a appris, ensuite, que l'Abraham-Lincoln, qui faisait route vers San Diego, était, en fait, à moins de 50 kilomètres de la côte californienne et, par conséquent, à portée d'hélicoptère. [P6] Les télévisions (T₃) se sont prêtées au jeu, en filmant le discours du président de telle sorte que le navire paraissait être au milieu du Pacifique, alors que, sous l'angle opposé, les téléspectateurs auraient vu la côte de San Diego.*

[P7] *La ruse (T₄) n'a pas plu à tout le monde. (Le Monde, 2003. május 08.)*

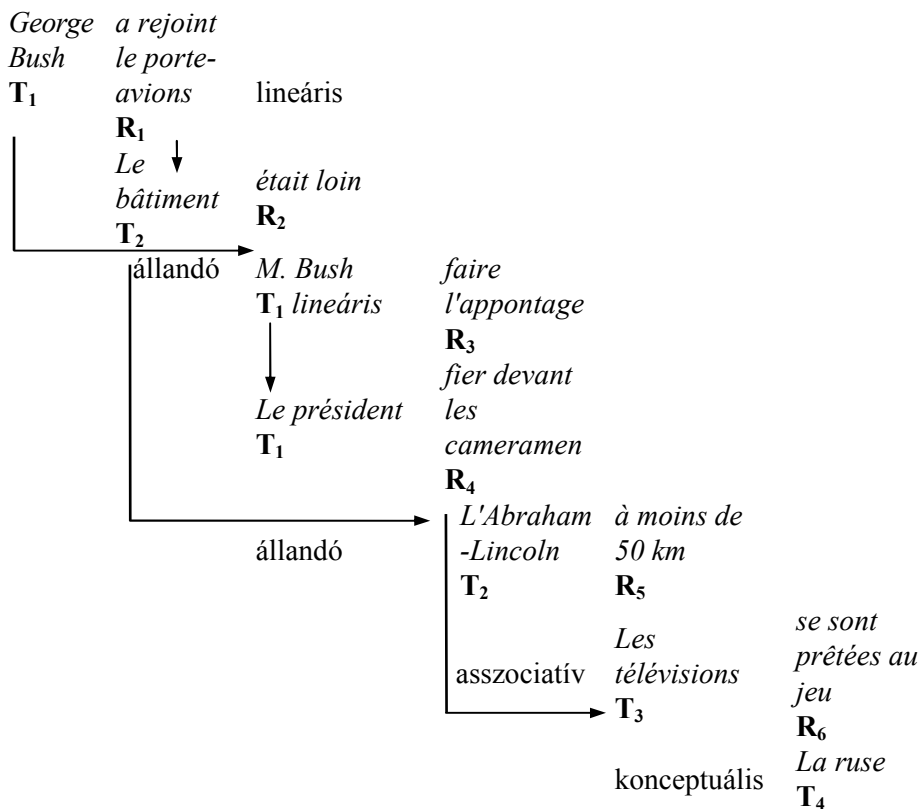
² „Les textes de type argumentatif font un usage privilégié de cette forme de progression.”

³ Lásd Skutta Franciska elemzését a jelen kötetben.

A pilóta George W. Bush hollywoodi csalásai

George Bush miért egy Viking katonai repülőn ment el május elsején az Abraham Lincoln repülőgép-anyahajóra? A Fehér Ház magyarázata szerint azért, mert a hajó, amelyet azért választott, hogy tisztelegjen az Irakban harcolt erők előtt, túlságosan távol volt a parttól ahhoz, hogy helikopterrel el lehessen érni. Ezért aztán Bush úrnak a hajóra való leszállás műveletét kellett végrehajtania. Az elnök pilótaöltözékben és tettére büszkén szállt ki a gépből az operatőrök előtt. Később megtudtuk, hogy a San Diego felé tartó Abraham Lincoln valójában kevesebb mint 50 kilométerre volt a kaliforniai parttól, következésképpen helikoptertávolságban. A televíziók belementek a játékba, s az elnöki beszédet úgy filmezték, hogy úgy tűnjön, mintha a hajó az Atlanti-óceán közepén lenne, miközben átellenben San Diego partjait láthatták volna a tévénézők. A csalás nem mindenkinek tetszett.

Ennek a cikknek a tematikus progresszióját a következőképpen lehet szemléltetni:

Már a (P1) szövegmondat is sajátosan ágyazódik a szövegbe: egyrészt biztosítva van a T_1 visszatérése: a (P3) mondatban egyszerű ismétléssel, a (P4)-ben hűtlen anaforával⁴, másrészt viszont az R_1 tematizálódik a (P2) mondatban, T_2 lesz, s ezáltal egy újabb információszál kiindulópontja lesz. Az állandó témára és a lineáris szerkezetre épülő progresszió egyszerre van tehát jelen a (P1)-ben. A (P2) témája hasonlóképpen egy nagyobb ugrás után, csak a (P5)-ben tér vissza, hűtlen anaforával kötődve antecedenséhez. Az első öt szövegmondat tematikus progressziójára tehát a témák, valamint az állandó és lineáris progressziószerkezet váltakozása jellemző.

A (P6) mondatban viszont új téma jelenik meg: *les télévisions / a televíziók*, amely a (P₄) tematikus részének *les cameramen / operatőrök* eleméhez kötődik, és amely sem nem állandó téma, sem nem lineáris, sem nem származtatott. Mivel ez a progressziótípus nem sorolható be a három osztály egyikébe se, szükségesnek mutatkozott kibővíteni egy negyedik típussal: az asszociatív témára épülő progresszióval. Az *operatőrök – televíziók* ugyanis olyan szintagmák, amelyek a rész–egész sztereotip viszonya alapján mondhatók korreferenseknek, azaz asszociatív anafora köti össze őket. Végül pedig hozzá kell még tennünk egy ötödik típust, amely a sajtószövegekben egyáltalán nem ritka jelenség: a konceptuális progressziót. Ekkor az utolsó mondat témája, mint jelen esetben a [P7] mondatban a *la ruse / a csalás*, összegzi az egész megelőző szövegrész tartalmát, ezáltal a tematikus kontinuitást biztosítja, ugyanakkor implicit predikációt (itt: 'amit Bush művelt a tévék közrejátszásával, az csalás'), rejtett, hozzáadott információt is tartalmaz, amely a szöveget új irányba viszi előre. Ebbe a konceptuális témára épülő progressziótípusba tartozik a (2) szöveg *le tout / mindez* témát és a (4) szöveg *ce désarroi / ez a zavarodottság* témát tartalmazó mondata.

II. A (4) szöveg egyben a francia írott sajtószövegek tematikus progressziószerkezetének egy sajátos megvalósulását és annak interpretációs nehézségeit szándékozik illusztrálni.

(4) *Le grand désarroi des partisans de l'Europe – Consultés par référendum* (Ra), *LES FRANÇAIS* (T) *pourraient rejeter le texte de Giscard* (Rb)

[P1] *A mesure que se rapproche le moment où les pays d'Europe devront ratifier le projet sur les nouvelles institutions européennes mis au point par Valéry Giscard d'Estaing, l'inquiétude* (T_1) *grandit chez LES EUROPHILES* (R1). [P2] *Critiquant les „effets désastreux” provoqués par les récentes déclarations de Jean-Pierre Raffarin sur l'Europe* (R_{2a}), *ILS*

---

⁴ anaphore infidèle: hiperonimával vagy rokon értelmű kifejezéssel létesített utalás

(T₂) craignent que l'organisation d'un référendum conduise à un refus du projet de Constitution (R_{2b}).

[P3] *Le cercle est vicieux: accusés de contribuer à faire prospérer l'euroscpticisme* (R_{3a}), *LES DIRIGEANTS FRANÇAIS* (T₃) envisagent désormais avec prudence, sinon avec réticence, la perspective de devoir organiser un référendum en France sur les futures institutions européennes (R_{3b}). [P4] *ILS* (T₃) craignent que les Français se saisissent de l'occasion pour dire „non” à l'Europe (R₄).

[P5] *CE DÉSARROI* (T₄) — François Bayrou évoque une „crise européenne sans précédent” — traverse non seulement la majorité, mais aussi le Parti socialiste (R₅). [P6] *Écartelé entre les courants minoritaires — Nouveau Monde et Nouveau Parti socialiste, partisans du „non” — et ses dirigeants europhiles historiques comme Pierre Mauroy* (R_{6a}), *FRANÇOIS HOLLANDE, LE PREMIER SECRÉTAIRE DU PS* (T₅), cherche la voie médiane qui éviterait un déchirement du parti (R_{6b}). (Le Monde, 2003. szeptember 30.)

Európa híveinek nagy zavarodottsága — Egy esetleges népszavazáson a franciák elutasíthatják Giscard szövegét

Ahogy közeledik az a pillanat, amikor az európai országoknak rati-fikálniuk kell a Valéry Giscard d'Estaing által kidolgozott tervet az új európai intézményekről, úgy nő a nyugtalanság az Európa-hívők körében. Bírálják Jean-Pierre Raffarin-t az Európáról tett legutóbbi kijelentéseinek káros következményeiért, és attól tartanak, hogy egy népszavazás az alkotmánytervezet elutasításához vezetne.

Ördögi a kör: a francia vezetők, akiket azzal vádolnak, hogy hozzájárulnak az euroszeptizmus terjedéséhez, óvatosan, már-már tartózkodóan ítélik meg az eljövendő európai intézményekről szóló franciaországi népszavazás megszervezésének kilátásait. Attól tartanak: a franciák meg fogják ragadni az alkalmat, hogy nemet mondjanak Európára.

Ez a zavarodottság — François Bayrou soha nem látott európai válságot emleget — nemcsak a kormányoldalt hatja át, hanem a Szocialista Pártot is. François Hollande, a szocialista párt első titkára, miközben űrlődik a kisebb áramlatok, mint az Új Világ és az Új Szocialista Párt, akik a „nem” hívei és olyan Európa-hívő történelmi vezetői között, mint Pierre Mauroy, keresi azt a középutat, amely megakadályozná a párt szétszakadását.

A főcím a cikk hipertémájának tekinthető, a szöveg az ebből származtatott különböző témák vonalán halad előre: az Európa-pártiak, a francia vezetők, a parlamenti többség és az ellenzék, valamint a Szocialista Párt válik újabb predi-

kációk kiindulópontjává. Ezek jó része azonban nem a megszokott, standardnak tekinthető téma-réma sorrendben halad előre, hanem egy előredobott rematikus résszel megkettőzve az adott témához kapcsolódó információ mennyiségét. A témától balra található rémák participiális tagmondatok, nem ragozott igealakot tartalmaznak. A hozzájuk tartozó téma megkeresése a francia nyelvben járatlanabbaktól vagy az ezt a szerkezetet nem ismerőktől külön interpretációs erőfeszítést kíván. A legtermészetesebb reakció ugyanis az, hogy a megelőző szövegrészben próbáljuk megtalálni azt az elemet, amelyhez köthetnénk az adott rémát. Ez a kettős rematikus szerkezet esetében azonban csapdának bizonyul, mert az előredobott rémát csak a szöveg utána következő részének fényében tudjuk értelmezni, még ha egyes példák alapján ez nem is tűnik ilyen nyilvánvalónak. A [P2] mondat előrevetett rémáját látszólag vonatkoztathatjuk a [P1] mondat rémájában található *les europhiles / Európa-hívők* elemhez, ez azonban csak a (T₂) megismerésével nyerhet igazolást. Ellenben a [P6] mondat (R_{6a}) részét, annak ellenére, hogy a hímnemű egyeztetés lehetővé tenné, már nem köthetjük visszafelé, a [P5] mondat *le Parti socialiste* szintagmájához, mert ezt a (T₅) *François Hollande, le premier secrétaire du PS*, amely a (R₅)-ből származtatott téma, nem igazolja.

A kettős rematikus szerkezet jobbra haladó interpretációjának még egyértelműbb bizonyítékát adja a következő szövegrészlet:

(5) *Dubai: UNE CASSETTE audio attribuée à un dirigeant d'Al-Qaida, l'Égyptien Ayman Al-Zawahri, appelle les Pakistanais à renverser le président Pervez Moucharraf. Diffusé dimanche 28 septembre, CE DOCUMENT, dont l'authenticité n'est pas établie, a été enregistré il y a peu de temps, car il fait référence à des événements récents.* (Le Monde, 2003. szeptember 30.)

Dubai: egy Al-Kaida vezérnek, az egyiptomi Ayman Al-Zawahrinak tulajdonított hangkazetta arra szólítja fel a pakisztániakat, hogy döntsek meg Pervez Musarraff elnök hatalmát. A szeptember 28-án, vasárnap nyilvánosságra hozott dokumentumot, melynek hitelessége nincs bizonyítva, nem régen rögzíthették, mert közelmúltbéli eseményekre tesz utalást.

Az első mondat témája a nőnemű *une cassette audio / egy hangkazetta*, amely nem szolgálhat a második mondat előrevetett rémájának is témájául, annak ellenére, hogy egyazon izotóplánc részei, hiszen a hímnemű egyeztetés grammatikai jegye ezt egyértelműen kizárja, és egyúttal a jobbra haladó progressziót igazolja.

Egy kérdés merülhet fel még végezetül: egészen biztos-e, hogy ezek az előrevetett participiális tagmondatok rémának tekintendők? Meggyőződésem

szerint igen. A participiális tagmondat ugyanis egy olyan sűrített predikációs forma, amelyben azok a nyelvi elemek, melyek mechanikus ismétlődésükkel csupán a tematikus kontinuitást jeleznék, nem válnak explicitté. Marad tehát pusztán egy állítás, mely ugyanakkor, kontextustól függően, különböző viszonyokat is képes sugallni saját maga és a jobb oldali réma között: egyidejűséget, ok-okozati, feltételes, ellentétes stb. viszonyt. A kétoldali rémaszerkezetet ez a rendkívüli gazdaságossága teszi a francia írott sajtószövegek gyakori eszközévé.

Irodalomjegyzék

- Combettes, B. 1983. *Pour une grammaire textuelle. La progression thématique.* Bruxelles: De Boeck-Duculot.
- Riegel M. et al. 1994. *Grammaire méthodique du français.* Paris: Presses Universitaires de France.
- Adam J.-M. 1990. *Éléments de linguistique textuelle.* Liège: Mardaga.

2.

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

PELYVÁS PÉTER

1. A háttér. A mondat szintje

Tavalyi előadásomban, mely a téma-réma szerkezet angol nyelvi kifejezésének lehetőségeivel foglalkozott (Pelyvás 2002), abból a hagyományosnak tekinthető nézetből indultam ki, hogy az angol, mint kötött szórendű nyelv, amely a mondatalkotók lineáris elrendezésével a grammatikai funkciókat jelöli, nem sok lehetőséget találhat arra, hogy ugyanezt az eszközt a téma-réma szerkezet céljaira is hasznosítsa. A hagyományos nyelvtanok, gyakran definícióik részeként is, az alanyt az ismert információval (téma) azonosítják: „The referent of the subject is frequently given in the linguistic or situational context; hence, it is very often realized by a personal pronoun or definite noun phrase...” (Biber et al. 1999: 123)

Az ilyen típusú definíció megfordításából egyenesen következik az az elv, hogy, ha (a kommunikációs szempontokat előtérbe helyezve) egy szereplőt témaként kívánunk szerepeltetni, azt egyúttal a mondat alanyává is kell tennünk¹. Pelyvás (2002) részletesebben is elemzi az angol nyelvtan néhány olyan szerkezetét, ahol ez az elv érvényesülni látszik. Az angol passzív mondatok, a komplex tranzitív predikátumok (*give*, stb².) és az egzisztenciális mondatok közös tulajdonsága az, hogy a mondat lineáris struktúrájában előbbre vagy hátra helyeznek olyan főneves kifejezéseket, amelyek ismert, illetve új információt hordoznak, miközben természetesen a grammatikai struktúrát is megváltoztatják.

A funkcionális és a strukturális szempontok között feszülő ellentétek azonban, legalábbis a kognitív grammatika felfogása szerint, nagyrészt tompíthatók akkor, ha megvizsgáljuk azt a kérdést, hogy mitől is válik egy főnévi csoport a mondat alanyává.

A tradicionális mondatgrammatikák erre a kérdésre jórészt nem is próbálnak választ adni. Lakoff és Ross (1976 [1967]) a generatív grammatika igen korai szakaszában megmutatta, hogy a mélyszerkezetben alanynak tartott NP igen

---

¹ Előadásomban ezt a „gúzsba kötve táncolni” elvének neveztem, bár a későbbiekben arra törekedtem, hogy megmutassam: ez nem teljesen igaz.

² Az ilyen típusú predikátumok elemzését, összehasonlításban az itt szintén releváns *load* típusúakkal és magyar megfelelőikkel lexikai-funkcionális keretben ld. Laczkó (1998), kognitív keretben ld. Pelyvás (2001a).

változatos szemantikai tulajdonságokat mutathat, azt a következtetést vonva le ebből, hogy a mély struktúrát szemantikai alapon kellene meghatározni. Ezzel útjára indították a generatív szemantikai elméletek sorát, amelyek, ha önmagukban (elsősorban kompromisszumaik miatt) nem is voltak sikeresek, igen jelentős előfutáraivá váltak a mai kognitív grammatikának.

A kognitív elmélet, bár legtöbbször egyszerűen mondatalapú grammatikaként művelik, a nyelvi rendszert és a nyelvhasználatot nem választja el élesen egymástól, és alapvetően a kommunikációs célokból indul ki a szerkezetek meghatározásában is (ld. Langacker 1987, 1991, 1999). Legfőbb szervező egységének az idealizált kognitív modellt tekinti, amely egy szituáció, vagyis a szereplők és a közöttük lévő viszonyok megragadása a beszélő/konceptualizáló szubjektív ítélete szerint. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kognitív modell megragadása, amelyet a szöveg létrehozása egyik legfontosabb feltételének tekinthetünk, nem is egyszerű feladat: számos olyan művelet végrehajtását igényli, amely meghaladhatja a nem teljesen ép pszichéjű ember képességeit.)

Mivel a nyelvi szerkezetek ebben a rendszerben nem absztrakt szabályok által generáltak, hanem a kognitív modellek leírásának eszközei, természetesen vehető, hogy felépítésük is ezt a célt szolgálja. A kognitív grammatika nem tartja szükségesnek egy „telefonközpontszerű” autonóm szintaxis feltételezését, amely két igen különböző természetű komponens, a konceptuális és a fonológiai struktúra között tartaná a kapcsolatot (ld. pl. Newmeyer 1991): a két pólus között egyszerű szimbolikus viszonyt feltételez. Ennek értelmében az észlelhető nyelvi szerkezet minden eleme a konceptuális struktúra által (végső soron a kialakított vagy éppen kialakuló kognitív modell által) motivált. A tradicionális leírásban kizárólagos szerepet játszó mondatösszetevők inkább a prototípusnak, mint valamilyen kivétel nélküli szabálynak felelnek meg.

Ebben a rendszerben az alany két módon fogható meg (ld. Langacker 1999, Pelyvás 2002):

- egyrészt definiálható úgy, mint a profilba vett cselekvéslánc feje;
- másrészt úgy, mint a tagmondatszintű mozgó elem/elsődleges figura (trajectory).

Mindkét szempont érvényesítésekor igen komoly szerepet játszik a szubjektív tényező.

- Elsődleges figuraként azt az elemet választjuk, amelyre a figyelem (különböző okok miatt, amelyek között a kommunikációs háttér és cél igen komoly szerepet játszhat) leginkább irányul.

- A cselekvéslánc profilba vett szakaszának kiválasztásában is döntő szerepe van a fent említett szempontoknak. Ez motiválhatja választásunkat pl. a *Pista betörte az ablakot.* és *A labda betörte az ablakot.* mondatok között. Ezekben a cselekvéslánc végpontja közös. A fenti mondatokkal leírt eseménysort azonban úgy is konceptualizálhatnánk, hogy *Pista hálószagató gólt lőtt a bal felső*

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

sarokba, háttérbe szorítva azt a jelentéktelennek ítélt körülményt, hogy egyúttal az ablakot is betörte.

Mindebből megállapíthatjuk, hogy az alany kiválasztása nem tekinthető a téma kiválasztásától független lépésnek akkor, ha a szövegalkotást a nagyobb fogalmi és kommunikációs egység, az idealizált kognitív modellek alkotásának folyamata felől közelítjük meg. Ebben a dolgozatban az utóbbi folyamat néhány elemét vizsgáljuk meg közelebbről.

2. A szöveg mezoszintje

2.1. A tematikus progresszió és a mondatalapú grammatika

Ha a szöveg mezoszintjét a mondatgrammatika irányából vizsgáljuk, az első felmerülő kérdés az lehet, hogy az egyes mondatok téma–réma felosztása hogyan járul hozzá a tematikus progresszió kialakulásához. Ez a megközelítés nem sok közvetlen eredményt ígér, mert amint azt Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 244–256) meggyőzően bizonyítja, a szövegtopik és szövegfókusz kiválasztásának szintjén már egészen más szempontok érvényesülnek: ki kell alakítani azt a kognitív modellt, amely a közlendő információk egységes keretét adja, és ezzel a szöveget koherens egységgé teszi. Ebben a folyamatban meglehetősen kis szerepet játszik már nemcsak az egyes mondatok grammatikai szerkezete, hanem a mondattopik–mondatfókusz kiválasztása is. Tolcsvai Nagy példájában az egy rövid szövegrészletben előforduló 6 szövegfókusz szerepű elemből csak 1 tölt be mondatfókusz szerepet is. A mondattopikok többsége azonban egyben szövegtopik is (Tolcsvai Nagy 2001: 248). „... a szövegfókusz és a szövegtopik-szerepű elemek dinamikusan váltják egymást: szövegtopik szerepbe kevés szövegösszetevő kerül, azok viszont a szöveg általános témájának reprezentánsai vagy annak részei, az állandóságot adják, míg a szövegfókuszba kerülő elemek elsősorban a szöveg értelemhálójának kiterjesztését teszik lehetővé” (Tolcsvai Nagy 2001: 249).

A mondatszintű topik–fókusz felosztás háttérbe szorulását mutatja Tolcsvai Nagynak az a példája is, hogy egy (leíró jellegű) szövegrészlettel akár azt is megtehetjük, hogy minden egyes mondatában felcseréljük a mondattopik és komment szerepű elemeket: a fogalmi séma „ugyanúgy érvényesül” (Tolcsvai Nagy 2001: 278–279).

A szöveg elemzésében olyan tényezőket is figyelembe lehet (és kell) venni, amelyeket a rendszermondatokat elemző mondatgrammatikusok általában kívül rekesztenek vizsgálatuk körén, például azt, hogy a szöveg alkotórészeinek tematikus szerepe az olvasó oldalán is változhat: „Végül külön érdekességként meg kell említeni, hogy a második vagy harmadik olvasáskor a szövegfókuszok

jó része szövegtopik lesz, mert az olvasó már ismeri a szereplőket, a szövegben említett dolgokat” (Tolcsvai Nagy 2001: 256).

2.2. A kognitív megközelítés: a kognitívmodell-alkotás folyamata

Megállapíthatjuk, hogy az elemzésnek ezen a szintjén a tradicionális mondatgrammatika eszközei már nem sok segítséget adhatnak. A kognitív nyelvészet azonban, mint már utaltunk rá, alapjaiban nem mondatgrammatika. A nyelvet mint tevékenységet vizsgálja, tehát nem választja el a rendszert a nyelvhasználatától. Mindaz, amit a mondatról elmond, a nagyobb szintű egység, az idealizált kognitív modell kialakítása folyamatának részeként értelmezhető. Langacker (2001) szerint a nyelv mondatai az egyes használataikból (usage event) kialakult formák megerősödött (entrenched) variánsai. A nyelv mondatai tehát szövegekből származnak, és ennek a ténynek minden következményét magukon viselik.

Ha a tematikus progressziót kognitív keretben kívánjuk vizsgálni, hasznos kiindulópont lehet azoknak a folyamatoknak a megismerése, amelyek a szövegek háttéréül szolgáló idealizált kognitív modellek kialakítása közben lejátszódnak. Mivel a topik és fókusz szerepek kiosztása mind a mondat, mind a szöveg szintjén igen fontos szerepet játszik az egységes kognitív modell kialakításában, ez a folyamat a kognitívmodell-alkotás egy igen fontos részfolyamataként is felfogható és leírható.

Mikor a beszélő/konceptualizáló egy eseménysort észlel, nem kap kész információt arról, hogy tulajdonképpen mi is történik: a látott részfolyamatokat, viszonyokat neki magának kell „értelmes” eseménysorrá alakítania. Ha visszaidézzük Pista, a futball-labda és az ablak esetét, valószínűsíthető, hogy különböző hátterekkel rendelkező konceptualizálók a látott eseménysort (*Pista lába eltalálja a labdát, a labda a levegőben szállva keresztülmegy a gólvonalon, majd átszakítja a hálót, és, betörve az amögött lévő ablakot, egy virágcserépben áll meg.*) másképpen konceptualizálják. Az ablak tulajdonosa a cselekvéslánc végét, míg Pista csapattársai az elejét fogják kognitív modellé szervezni.

A kognitívmodell-alkotás aktív folyamat³, melynek során a konceptualizálónak el kell döntenie, hogy *mi is történik*:

- kik a szereplők,
- milyen viszonyok vannak közöttük,
- hogyan változik ez a viszony térben illetve időben.

---

³ Könnyen meggyőződhetünk erről, ha 10 perccel a kezdete után kezdünk nézni egy detektívfilmre úgy, hogy előzőleg a „behangozó” néhány sort sem olvastuk el a műsorújságban. Ezt a folyamatot nevezhetjük ráhangolódásnak (*tuning in*).

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

Ha a térbeli változásokra koncentrálnak, statikus leíró szöveget kapunk, amely nem lesz túl érzékeny a topikok és fókuszok sorrendiségére. Ezzel magyarázható az a 2.1.-ben említett jelenség, hogy egy ilyen szövegben a mondatok téma-réma szerkezetének megváltoztatása nem befolyásolja érdemben a kialakuló kognitív modell koherenciáját. Más volna a helyzet egy, az időbeli viszonyokra koncentráló dinamikus szövegben. A változások időbeli sorrendjét mindenképpen jeleznünk kell, még akkor is, ha nem ezt tekintjük a modell rendezőelvének⁴. Itt a mondatszintű tematikus elrendezéseknek is nagyobb szerepe van.

A kognitívmodell-alkotás folyamatát legjobban olyan helyzetekben lehet nyomon követni, amikor az valamilyen ok miatt nehézségbe ütközik. Igen jó példa erre a skizofrén betegek történetmondása. A rosszabb állapotú betegek semmilyen koherens szöveg létrehozására nem képesek, a jobbak, állapotuktól függően, igen széles skálán produkálják mindazokat a hibákat, amelyek ebben a folyamatban előfordulhatnak. A következő részben egy nyelvész és egy pszichiáter közös kísérletének adatai alapján (Chaika—Alexander 1986) megkíséreljük rekonstruálni a kognitívmodell-alkotás főbb folyamatait. Az adatok a kísérletből származnak, a kognitív szempontú értékeléseket én fűzöm hozzájuk.

3. A skizofrén történetmondás⁵

3.1. Általános jellemzők

Bár a pszichiátriában képzetlen ember gyakran gondolja azt, hogy a skizofrén betegek megnyilatkozásai „különlegesek”, bizonyos szempontból „művésziek”, a szakember egyértelműen meg tudja különböztetni a valóban „művészi” és a „beteg” szövegeket. A beteg szövegekre elsősorban az jellemző, hogy bennük a fellelhető kapcsolatok a tartalmi összefüggések és a formai asszociációk (rím, alliteráció, ritmus stb.) kusza szövevényére épülnek. Jól megfigyelhető ez az (1) példában, ahol a betegnek egy tárgy színét kellett megneveznie⁶:

(1) *Looks like clay. Sounds like gray. Take you for a roll in the hay.
Hay day. Mayday. Help. I need help.*

⁴ Az időbeliség követése a legegyszerűbb rendezőelv egy dinamikus szituáció (forgatókönyv) leírásában. A fiatal gyermekek legtöbbször ezt követik történetmondásukban. A felnőttkorhoz közeledve fokozatosan előtérbe kerülnek az egyéb rendezőelvek (pl. oksági viszonyok). Ettől a történetek jóval élvezetesebbek lesznek, és megjelennek az időviszonyokat külön jelölő nyelvtani elemek (pl. az angolban a *progressive* és főleg a *perfect* alakok), amelyekre a lineáris leírásban viszonylag ritkábban van szükség.

⁵ Ennek a fejezetnek egy korábbi változata angol nyelven megjelent Pelyvás (1996)-ban.

⁶ Sajátosságai miatt ennek lefordítására sajnos nem vállalkozhattam.

Különösen érdekes itt a *mayday* (egy fajta segélyhívó jel) → *help* (segítség) váltás, majd az, hogy a beteg saját személyét és helyzetét is bevonja a leírásba.

A pszichotikus betegeknek ezt a nyelvi viselkedését többféleképpen is próbálták magyarázni. Chaika és Alexander (1986) ezek közül három lehetőséget említ:

- a beteg megpróbál menekülni a terapeutikus szituációból — nem kooperál az orvossal;
- ez a fajta nyelv elfed valami olyasmit, amit a beteg titkolni akar: homoszexuális tendenciákat stb.;
- a beteg azt mondja el, amit tapasztal. A „pszichotikus állapot élményét” írja le, ami számunkra az élmény jellege miatt szokatlan.

Érdekes megfigyelni ezekben a magyarázatokban, hogy fel sem merül az, hogy a beteg nyelvi/konceptuális képességei sérültek. Nem feltételezik azt, hogy a beteg nem képes a szokásos kritériumok szerinti szöveget alkotni. A 2. és 3. pontban foglaltak egyenesen briliáns nyelvi képességeket feltételeznének. Amint azt Chaika és Alexander is megállapítják, ez koránt sincs így. A betegek a nyelvi rendszer minden szintjén komoly hibákat követnek el, ami súlyosabb esetekben odáig vezet, hogy a megnyilatkozás mint szöveg értelmezhetetlenné válik.

Chaika és Alexander kísérlete egy irányított szituációra épül. A glosszománia extrém esetei (ld. (1)) így jobban megszüntethetők. A kísérleti alanyoknak és egy egészségesekből álló kontrollcsoportnak egy rövid filmet mutattak be, majd megkérték őket, hogy foglalják össze, amit láttak.

Talán jelentéktelennek tűnő, de számomra mégis igen fontos részmozzanat az, hogy a bemutatott történetnek kerülnie kellett az erőszakos, de még a túlságosan mozgalmas jeleneteket is, mivel ezek a betegekből túlzott nyugtalanságot, heves reakciókat válthatnak ki. Ez a viselkedés könnyen érthetővé válik, ha abból indulunk ki, hogy a pszichotikus betegeknél a kognitívmodell-alkotás képessége alapvetően sérült. Ennek a folyamatnak talán a legelső eleme ugyanis az, hogy a konceptualizálónak el kell döntenie, hogy ő maga részese-e (vagy milyen mértékig részese) a konceptualizált eseménysornak⁷. Ezért van az, hogy az emberek nagy többsége nyugalommal, sőt élvezettel tudja végignézni az akció- és katasztrófafilmeket. A skizofrén betegek nem tudják magukat kívülhelyezni a látott eseménysoron, ezért úgy reagálnak, mintha annak részesei lennének.

A következőkben vázlatosan, de jelenetekre bontva leírom a látott filmet, majd bemutatok néhány normális és pszichotikus összefoglalót, elemezve azokat

---

⁷ A kognitív nyelvészet modalitáselméletében (az episztemikus lehorgonyzás elméletében) nagy szerepe van a konceptualizáló és a konceptualizált helyzet viszonyának, ld. Langacker 1987, 1991, 1999 vagy Pelyvás 1996, 2001a,b).

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

az mozzanatok, amelyek megléte, illetve hiánya a kognitív modell megalkotásának sikerére, illetve annak kudarcára utal.

3.2. A fagyalt története

- Az első jelenetben egy bevásárlóközpontot látunk. A kamera fokozatosan egy kislányra közelít rá, aki egy fagyaltozó kirakatüvegén keresztül hosszan néz befelé.
- A második jelenetben egy nő az asztalt teríti. Belép a szobába az előbb látott kislány, és megkérdezi: „Mama! Vehetek egy fagyaltot?” Az anya (kedvesen) ezt válaszolja: „Nem, kicsim, mindjárt vacsorázunk.”
- Ezután egy férfi lép be a házba. A kislány odamegy hozzá, köszöntik egymást, azután a gyerek megkérdezi: „Apu! Vehetek egy fagyaltot?” Az apa belemosolyog a kamerába, majd a keze elindul a zsebe felé.
- A negyedik jelenetben a kislány belép a fagyaltozóba, majd a pultnak támaszkodva izgatottan (izegve-mozogva) várakozik.
- Ezután a kislány egy nagyon nagy fagyalttal a kezében kimegy a fagyaltozóból.

(Chaika—Alexander 1986: 310–311, rövidítve)

Ebben az egyszerűnek tűnő történetben van egy igen bonyolult hely: a harmadik és negyedik jelenet közötti „szakadást” a konceptualizálónak magának kell áthidalnia. A zseb felé induló kéz metonimikus kapcsolatban lehet a pénzadással, de arra, hogy az tényleg meg is történt, csak a következő jelenet ad bizonyítékot. Az események értelmezése során ilyen típusú műveleteket gyakran kell végeznünk, de ezek olyan mértékben automatizáltak, hogy nem is tudunk róluk. A skizofrén betegeknek azonban ez a feladat szinte kivétel nélkül megoldhatatlan problémát okozott, ld. (7), (8), (9) példáját, de bizonyos mértékig (10)-et is ide sorolhatjuk.

A (2) és (3) példák a kontrollcsoporttól származnak. Amint az várható, mindkettő részletesen visszaadja a történetet. Bemutatja a szereplőket, azonosítja a közöttük lévő viszonyokat, megragadja és helyes sorrendbe állítja a változásokat (az eseményeket). A kognitív modell szervezésének elveiben azonban komoly különbségek vannak:

(2) I saw a little girl looking into an ice cream store and she went home and asked her mother if she could have some ice cream and her mother said no because it was too close to supper and then she asked her father and her father gave her the money and she went back to the ice cream store and bought some ice cream...

Egy kislányt láttam, aki egy fagyfaltozóba bámult be, aztán hazament és megkérdezte az anyját, hogy vehet-e fagyfaltot, de az azt mondta, hogy nem, túl közel a vacsora, és akkor [a lány] megkérte az apját, és az adott neki pénzt, és akkor visszament a fagyfaltozóba és vett fagyfaltot ... (egészséges)

Ez a szöveg a 2.2-ben bemutatott szigorúan lineáris elrendezés elvére épül. Mind gondolatilag, mind szerkezetileg a monotonitásig egyszerű (pl. hétszer fordul benne elő az *and* szó). Nem tartalmaz oksági vagy szubjektív, kommentárszerű kapcsolatokat. Ezek a jellemzők gyermek vagy átlag alatti műveltségű (esetleg intelligenciájú) konceptualizálóra utalnak. Kétségtelen tény azonban, hogy a választott kognitív modell hiba nélkül felépül. A beszélő/konceptualizáló ebben (látszólag) semmilyen formában nem jelenik meg.

(3)... she went up to her father who had just walked in the door and asked him if she could have some ice cream which I guess is what she asked her mother and we didn't hear her father's answer but then we returned to Baskin Robbins...

... [a lány] odament az apjához, aki épp akkor lépett be a az ajtón, és megkérdezte, hogy vehet-e fagyfaltot, amit — gondolom — az anyjától is kérdezett, és az apja válaszát nem hallottuk, de aztán megint [a fagyfaltozóban] voltunk ... (egészséges)

Ez a szöveg lényegesen eltér (2)-től a kognitívmodell-szervezés alapelveiben. Előtérbe lép a beszélő (a rövid szövegrészletben három helyen van explicit utalás a modellépítés folyamatára). Párhuzamba kerül a két szülőhöz intézett egyforma kérdés⁸, megjelennek oksági jellegű viszonyok, értékelések. Ennek megfelelően a grammatikai szerkezet is sokrétűbb. Több az alárendelés, van vonatkozó mellékmondat, befejezett múlt idő⁹. Explicit utalás van a 3. és 4. jelenet közötti szakadás kitöltésére mint kognitív műveletre.

Mindez (2) elmondójának magasabb műveltségére (és intelligenciára) utal. Jól szervezett kognitív modellt látunk, amelyben több irányban is be vannak építve a továbbgondolás lehetőségei.

A (4)-(9) példák egyértelműen skizofrén konceptualizálóktól származnak. (4)-et aligha nevezhetnénk a történet elmondásának. Egy szereplőt ugyan azo-

---

⁸ Ez lehetőséget adna pl. arra, hogy a modell a két szülő egymás elleni kijátszásának (szerintem teljesen releváns) irányába folytatódjon.

⁹ Talán kevesebb is a kellenél: brit beszélő minden bizonnyal ... *what she had asked her mother-t* mondott volna.

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

nosít, de a többi résztvevő, a közöttük lévő viszonyok és azoknak időbeli változásai teljesen feltáratlanok maradnak. Mindezek helyett — és nem *mellett*, ahogy pl. (3)-ban láttuk — belép a beszélő: nem mint konceptualizáló, hanem mint szereplő. Az őt feltehetően érintő viszonyok teljesen kiszorítják a leírandó eseményeket. Ez konkrét megjelenési formája lehet annak, amit a 3.1 rész végén említettünk: a beszélő nem tudja különválasztani saját személyét a látott eseményektől:

(4) *Okay. I was watching a film of a girl and um s bring back memories of things that happened to people around me that affected me during the time when I was living in that area...*

Nahát. Egy filmet láttam egy lányról és hmm ... erről eszembe jut, hogy mik is történtek az emberekkel körülöttem, amik engem is érintettek, mikor arrafelé laktam ... (pszichotikus)

Az (5) példa a ráhangolódás (*tuning in*, ld. 3. lábjegyzet) nehézségeit illusztrálja:

(5) *Okay. There's a lady who was walking toward the car and I forget it she wa-- she walked by the car is what it was and they went past the car and a man walked by a store a Baskin and Robbins sign it was the scene before so wa let's see then one once they went past the man zooming in they they zoomed in on a girl...*

Igen. Volt egy nő, aki az autó felé ment, és nem emlékszem, elm-... elment az autó mellett, igen, és elmentek az autó mellett, és egy férfi elment egy üzlet előtt, egy Baskin Robbins [fagyfaltozó] cégtábla volt az előző jelenetben úgyhogy mi ... nézzük csak akkor egy... egyszer elmentek a férfi mellett és ... és ráközelítettek egy lányra ... (pszichotikus)

A szöveg mind tartalmilag, mind formailag kusza, lezáratlan szerkezetekkel indul. Lényegtelen szereplőkre és tárgyakra utal, amelyekben a közös az, hogy mozgásban vannak. Az emberek, a mozgás előtérbe helyezése a ráhangolódás folyamán természetes kognitív folyamat, de a normális történetsszervezésben mindezt azonnal a perifériára szorítaná az a felismerés, hogy itt az igazán fontos szereplő a *mozdulatlan*, kirakatot néző lány lesz.

Ez a szöveg tehát olyan folyamatokat jelenít meg, amelyek minden bizonnyal a nem beteg történetelmondókban is lejátszódtak, de a történetben, amelynek elmondására normális esetben csak a kognitív modell kialakítása után kerül sor,

már nem jelennek meg. Itt azonban nem alakul ki koherens kognitív modell, ezért hiányzik az a szervező elv (szövegtopikok és -fókuszok rendszere), amely háttérbe szoríthatná őket.

A (6) szöveg elmondója csak a szereplőket tudja azonosítani, a részlet tanúsága szerint azok közül is csak az embereket, és a legfontosabb helyszíneket (de már azt nem, hogy milyen boltról is van szó). Alapvető baj van az események sorrendjével, bár a (2)-höz hasonlóan a beszélő erre kívánja építeni a kognitív modellt. Mindez azt mutatja, hogy a *mi is történik?* kérdésére nincs válasza:

(6) ... and I noticed a little girl looking into the window and I guess he walked back into the store and then a [kif] thing switched where the girl was at home and I dunno asked her mother for something and she had a kni- got a little memory lapse there. Then it switched again and her father came in ...

... és egy kislányt vettem észre, aki benézett egy ablakon és gondolom [a férfi/fiú?] visszament a boltba és akkor [...] arra váltott, hogy a lány otthon van és nem tudom kérdezett valamit az anyjától és neki egy [kés?] ... itt egy kis emlékezetkihagyásom van. Aztán megint váltott, és bejött az apja ... (pszichotikus)

Érdekes szerepe van a (feltehetően) *kés* szónak. Metonimikusan állhatna az *asztalterítés* → *ebéd* helyett, de ennek nem volna igazi funkciója: maga az *ebéd* sokkal inkább centrális helyet foglal(na) el a történetben. A legvalószínűbb tehát az, hogy ez egy irreleváns részlet behatolása az amúgy sem igazán felépülő kognitív modellbe. Explicit utalás van a nehézségekre, amelyeket a modell felépítése okoz a beteg számára, körülbelül azon a helyen, ahol a szakadást kellene áthidalni.

Következő szövegünk elmondója a szereplőket nagyjából azonosította, és történetében benne van az események lineáris sorrendjének legalább a pusztaváza is. Úgy tűnik, nehézséget okoz a 3. és 4. jelenet közötti szakadás áthidalása, de ezt nem lehet teljesen biztosra venni:

(7) A little girl wanted things and her mother said no and her father came home and she asked for some ice cream and then she went back to the store and then she ordered some ice cream and the man said thank you ...

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

Egy kislány valamiket akart és az anyja azt mondta, hogy nem, és az apja hazajött és [a lány] fagyaltot kért és aztán visszament a boltba és aztán rendelt fagyaltot és a férfi azt mondta, hogy köszönöm (pszichotikus)

Nagyon elnagyolt a szövegben a viszonyok kezelése: *valamiket akart*, a *kérés* mozzanata nem, illetve helytelenül szerepel, hiszen a lány nem *fagyaltot* kért az apjától. Van a történetnek egy ilyen jellegű mozzanata, amelyet párhuzamba állíthatunk a (6) szöveg kapcsán említett esetleges metonímiával: megjelenik a történet végén egy férfi (feltehetően a fagyaltárus), aki annyit mond, hogy *köszönöm*. Ezt a szót ismét tekinthetnénk úgy, hogy a *vásárlás* egész folyamata helyett áll. Mivel azonban az elbeszélő a vásárlást már a szöveg elején is csak nehézségekkel tudta azonosítani, itt is valószínűleg erről van szó: a beszélő nem egy kialakított almodellre utal metonimikusan azzal, amit mond, hanem a modell kialakítása *helyett* a szituáció részleteivel áraszt el bennünket (*rendelt* → megkapta → kifizette → az eladó *megköszönte* a vásárlást).

A (8) példa elemi szintű logikai ellentmondásokkal és bizonytalanságokkal van tele. Bár a szereplőket az elmondó nagyjából azonosítja, a köztük végbemenő történéseket már alapjaiban félremagyarázza (pl. ki kinek mit köszön meg). Ezáltal új, az eredetivel szinte semmilyen rokonságot nem mutató kognitívmodell-kezdemények jönnek létre, melyek azután, legalábbis a kiragadott részletben, nem folytatódhatnak. Figyelmet érdemel az a szakasz, ahol a szakadás áthidalásának logikai/kognitív műveletre (*interpolate*) hivatkozik, de ennek eredménye ellentmondás:

(8)... She goes out leaves the ice cream and eats it and on the way and we don't know what happens [sma] the fact you can interpolate and say that she ate the ice cream and brought it home and said thank you daddy or thank you mummy but she still is her destination is not known in a few minutes ...

... [A lány] kimegy, otthagyja a fagyaltot és megeszi és az úton és nem tudjuk, hogy mi történik [...] a tény ki lehet következtetni és azt mondani hogy megette a fagyaltot és hazavitte és azt mondta hogy köszönöm apa vagy köszönöm mama de mégis... a célja nem ismeretes egy pár perc múlva ... (pszichotikus)

A (9) példa azért igen érdekes, mert hibái folytán azt mutatja be, hogy az egységes kognitív keret hiánya visszahat a részmozzanatokra is. A folyamat tehát kétirányú. Nemcsak a megfigyelt részletek segítenek a nagyobb egység lét-

rehozásában, hanem a nagyobb egység is, miután létrejött, szerepet játszhat a részrendszerek értelmezésében:

(9) I saw a little girl who was moving a counter for some reason and I don't know what the heck that was about. She was pressing against it okay. In the beginning I saw a white car with a red vinyl top and then this little girl was looking in the store was looking in the trash can or something and then she turned around and she went on she talked to her mother and her father and neither one was listening to her ...

Láttam egy kislányt aki egy pultot tolt valami ok miatt és nem tudom, hogy mi a nyavalya miatt csinálta. Pedig nyomta rendesen. Az elején egy fehér autót láttam, aminek piros műbőr teteje volt és aztán ez a kislány nézett be a boltba nézett be a szemetesedénybe vagy mibe aztán sarkonfordult és továbbment beszélt az anyjával és az apjával és egyik sem figyelt rá ... (pszichotikus)

Ha a kísérleti alany számára „összeállna” a fagyaltvásárlás kognitív modellje, valószínűleg nem lenne hosszú életű számára az a ráhangolódás során esetleg felbukkanó lehetőség, hogy a lány tolja a pultot. Annak ellenére, hogy ez a történet elmondója szerint sem vezet sehová, egy ideig ragaszkodik hozzá. Ezután szinte törvényszerűen új ráhangolódási kísérlet kezdődik, amely igen hasonlít (5)-höz, majd megismétlődik az előző hiba, most a lexikon szintjén: *szemetesedényként* azonosítja a fagyalttartót. Egy kialakult kognitív modell ezt is megakadályozta volna¹⁰. Az ilyen típusú a hiba némileg ellentmond annak a gyakori, és a kognitív elméletben is néha felbukkanó nézetnek, hogy a tárgyakra utaló főnevek elsődlegesek a viszonyokra utaló igékkel szemben, mivel az előbbiek önállóan, nagyobb egységekbe építés nélkül is értelmezhetők (ld. pl. Langacker 1991: 194). A részlet végén egy újabb modellkezdemény indul el: a szülők nem figyelnek oda a gyermekre. Mivel ez a látottak alapján teljesen motiválatlan, valószínűleg itt is a beszélő szubjektumának bevonásáról van szó (ld. 3.1.)

Utolsó szövegünknek azért van különös jelentősége, mert elmondója a kontrollcsoport tagja volt, az értékelők azonban pszichotikusnak ítélték. Feltételezhetjük tehát, hogy benne a két csoport jellemzőinek keveredését találjuk:

(10) A young girl getting ice cream at a ice cream parlor. Let's see what are the — and there was a scene with her and her parents. She

---

¹⁰ Érdekes, hogy Chaika és Alexander ezen a helyen percepció hibáról beszél, azzal érvelve, hogy az elbeszélő az *ablaküveget* látta. Ők sem vették észre a fagyaltos edényt, amely azonban felbukkan egy másik, itt nem idézett összefoglalóban.

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

asked her father if he would give her some money to get the ice cream and before that she was hanging around outside the ice cream parlor. Okay let's see. How about she had a yellow shirt on whatever. A sort of jumpsuit ...

Egy kislány fagyaltot vesz egy fagyaltozóban. Nézzük csak, mik a — és volt egy jelenet vele és a szüleivel. Megkérdezte az apját, hogy adna-e neki egy kis pénzt hogy megvegye a fagyaltot és előtte meg a fagyaltozó előtt ténfergett. Jól van, nézzük. Mintha sárga ing vagy micsoda lett volna rajta. Valami kezeslábasféle ... (egészséges, de mindkét értékelő pszichotikusnak ítélte)

A szöveg a látott film igen tömör, egy mondatos, de teljesen adekvát összefoglalásával kezdődik (szövegtopik + szövegfókusz). A kognitív modell kialakítása tehát ezen a ponton megtörténik. A következő mondatban a narrátor némileg zavarodottan részleteket keres (félbehagyott szerkezet), ami emlékeztet például (5) vagy (6) hasonlóan félbehagyott mondataira, mégsem tarthatjuk ráhangoló résznek, hiszen a modell már pontosan meg van határozva. Ezután egy cselekményt részletező szakasz következik, melynek rendezőelve nem a szokásos lineáris előre, hanem inkább a lineáris visszafelé haladás. Ez szokatlan, de indokolhatja az, hogy az első mondatban adott összefoglalás inkább az esemény végére koncentrált. A történet közepén lévő szakadást ebből az irányból is gond nélkül áthidalja. Ezután újabb, nehezen felkutatott részletek következnek, amelyeknek státusa kétséges, de mint már utaltunk rá, nehezen volnának ráhangolódnak vagy teljesen irrelevánsnak tekinthetők.

Véleményem szerint ez a szöveg egy egészséges, de lehet, hogy nem túl jól kommunikáló ember természetes reakciója a kísérlet mesterséges körülményeire. Tárguló körökben dolgozik. Elmondja, amit fontosnak tart, majd, látva, hogy „ez még nem elég”, újabb, egyre bizonytalanabbá váló topikok és fókuszok bevonásával próbál eleget tenni a kísérlet számára idegen elvárásainak.

4. Összegzés

A dolgozat Tolcsvai Nagy Gábornak (2001) abból a feltevéséből indul ki, hogy a szöveg mezoszintjén a mondatalapú grammatikák közvetlenül már nem sok segítséget tudnak adni a tematikus progresszió elemzéséhez. A szövegtopik és a szövegfókusz kiválasztását igen kevésbé befolyásolja a szöveget alkotó mondatok grammatikai vagy akár téma-réma szerkezete. A holista kognitív grammatika, amely a mondatoknak mind a jelentését, mind a szerkezetét végső soron a nagyobb konceptuális és kommunikációs egységekből származtatja,

abban tud újat adni ezen a szinten, hogy vizsgálni tudja azokat a folyamatokat, amelyek során ezek a nagyobb egységek — az idealizált kognitív modellek — létrejönnek. Bizonyos fókig fel tudja tárni azokat a tényezőket (a modell szereplőit, a köztük lévő viszonyok, azok változásai, stb.), amelyek szerepet játszanak a szöveg koherenciájának létrehozásában. Ezek a háttérfolyamatok valószínűleg nemcsak a tematikus progresszió kialakulására vannak hatással, hanem egységbe foglalhatják azt a szövegalkotás egyéb folyamataival, például az episztemikus lehorgonyzással, melyet kognitív keretben úgy is értelmezhetünk, mint azt a folyamatot, amelyben a beszélő eldönti, hogy az általa látott részjelenségekről milyen kognitív modellre támaszkodva kíván számot adni.

Ezt a folyamatot, amely az esetek túlnyomó többségében észrevétlenül zajlik, olyan helyzetekben lehet jól vizsgálni, amikor valami akadályozza azt. A dolgozat Chaika és Alexander (1986) vizsgálati eredményeire támaszkodva skizofrén betegek irányított szövegalkotási kísérleteinek elemzésével próbálja ezt megtenni. Megállapítja, hogy ezek a betegek alapvetően nem tudják a releváns kognitív modelleket létrehozni. Ennek következményei sokrétűek, és a teljesen irányíthatatlan glosszomániás, a szubjektumot korlát nélkül a narratívába vonó szövegektől, az eredménytelen ráhangolódási kísérleteken át, a legelemibb relációk vagy akár tárgyak felismerésének lehetetlenné válásáig terjedhetnek.

Irodalomjegyzék

- Biber, Douglas—Johansson, Stig—Leech, Geoffrey—Conrad, Susan—Finegan, Edward 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Chaika, Elaine—Alexander, Paul 1986. The Ice Cream Stories: A Study in Normal and Psychotic Narrations. *Discourse Processes* Vol. 9, No.3, 305–328.
- Laczkó Tibor 1998. Két angol predikátumtípus elemzéséről – magyar megfelelőik viselkedése alapján. In: Büky L. – Maleczki M. (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged: JATE. 243–260.
- Lakoff, George—Ross, John Robert 1976 [1967]. Is deep structure necessary? In: McCawley, James D. (ed.) *Syntax and Semantics 7. Notes from the Linguistic Underground*. New York: Academic Press. 159–164.
- Langacker, Ronald W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I, II*. Stanford: University Press.
- Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin—New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in Cognitive Grammar *Cognitive Linguistics* 12-2. 143–188.

A tematikus progresszió és annak hiánya angol nyelvű pszichotikus szövegekben

- Newmeyer, Frederick J. 1991. Functional explanation in linguistics and the origins of language. *Language and Communication* Vol. 11, No. 1/2. 3–28.
- Pelyvás Péter 1996. *Subjectivity in English*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pelyvás Péter 2001a. The development of the grounding predication: epistemic modals and grounding predicates. In: Németh T., Enikő—Bibok Károly (szerk.) *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. (a *Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface* sorozatban). Amsterdam: Elsevier. 151–174.
- Pelyvás Péter 2001b. Az idealizált kognitív modellek szerepe a mondat- és szövegalkotásban. In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *Officina Textologica 5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 11–26.
- Pelyvás Péter 2002. Szórend, grammatikai funkciók és téma–réma szerkezet a kognitív grammatikában. (Kognitív alapú angol–magyar összevetés). In: Petőfi S. János—Szikszainé Nagy Irma (szerk.) *Officina Textologica 7*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 19–34.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

3. „Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

SKUTTA FRANCISKA

„No hát ez aztán gyönyörű egy okoskodás!” — mindössze ennyi válaszra méltatja Don Juan Sganarelle hozzá intézett valóságos erkölcsi tirádáját, melyben a szolga arról próbálja meggyőzni gazdáját, hogy végre jó útra kell térnie. Illyés Gyula fordításában ez a gúnyos minősítés „átlátszóbb”, mint Molière megfogalmazásában, hiszen eleve „gyanús”, hogy a pejoratív árnyalatú „okoskodás” itt pozitív töltésű jelzőt kap, ráadásul olyan mondatszerkezetben, amelyet a határozatlan névelő szokatlan helye emfatikussá tesz. Ezzel szemben az eredeti francia szöveg: „*Ô le beau raisonnement!*” (Oh, a szép érvelés!) rejtett iróniával minősíti Sganarelle teljesítményét, ugyanis a *raisonnement* szó tárgyilagosan nevezi meg azt a gondolati-nyelvi aktust — az érvelést —, amelyet Sganarelle igyekezett megvalósítani, s amely akár „szép” (*beau*) is lehet, csak épp az ő esetében nem az. Pedig a szegény szolga ténylegesen *érvelni* kezd, s csak közben csúszik át *okoskodásba*, mert érvelése kisiklik, önmaga karikatúrájává lesz, s így joggal váltja ki Don Juan gunyoros megjegyzését, és egyúttal a néző-olvasó nevetését.

Molière számos esetben él a komikum megteremtésének ilyen eszközeivel, melyek közül két példán kívánom bemutatni a félresiklott érvelés változatait:

– *Dom Juan* (1665), V. felvonás, II. jelenet¹

– *Le Médecin malgré lui* (1666), II. felvonás, IV. jelenet².

Szövegtani szempontból tehát a szereplői dialóguson belül az ún. *érvelő szekvenciát*³ vizsgálom, illetőleg annak molière-i torzításait, melyeknek forrása legtöbbször épp az egyik alapvető szövegszerkesztési eljárás, a *tematikus progresszió* furcsa megbicsaklásaiban keresendő.

¹ Molière, *Dom Juan ou le Festin de Pierre*, in *Oeuvres complètes*, tome II, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1971, 81–82. Magyarul: *Don Juan vagy a Kőszobor lakomája* (fordította Illyés Gyula), *Molière összes színművei*, I. kötet, Magyar Helikon, 1965, 889–890. — Elemzésemben a címszereplő nevét a szokásosabb *Don Juan* helyesírással említem.

² Molière, *Le Médecin malgré lui*, *ibid.*, 244–246. Magyarul: *Botcsinálta doktor* (fordította Kazinczy Ferenc, átdolgozta Illyés Gyula), *ibid.*, II. kötet, 1966, 144–146.

³ A szekvenciatípusok leírására ld. Adam, Jean-Michel 1992. *Les Textes: types et prototypes*. Paris: Nathan, főképp „Le prototype de la séquence argumentative”, 103–126.

Mivel a választott példaszövegekben a tematikus progresszió általában nem mutat feltűnő különbségeket a francia és a magyar változatban, a jelenségeket az egyszerűség kedvéért a magyar fordítás alapján elemzem. Amennyiben mégis felfedezhető itt-ott jelentősebb eltérés — mint ez a *Don Juan*-részletből kiviláglik —, mindkét szövegváltozatot vizsgálom, ekkor ugyanis az eltéréseket a két nyelv mondatszerkesztési sajátosságai magyarázzák.

A két jelenet rövid ismertetése

A *Don Juan* kérdéses jelenetében két szereplő van a színen, Don Juan és Sganarelle, miután épp távozott Don Juan apja, Don Luis. Sganarelle a jelenet kezdetén lelkesedve üdvözli gazdája megtérési szándékát, melyet annak apjához intézett iménti ájtatos szavaiból vélt kiolvasni. Don Juan azonban percek alatt lehüti ezt a balga lelkesedést: eszébe sem jutna megváltozni, minden csak képmutatás volt, hiszen az élet így kényelmes és kellemes, ezért aztán — mint mondja — „akinek van esze, az alkalmazkodik korának bűneihez”. A megbotránkozott Sganarelle erre szörnyülködve kiált fel:

Jóságos ég, mit hallok! Még csak az hiányzott, hogy képmutató is legyen, most már teljes a kép, ez már igazán teteje az istentelenségnek. De ez már engem is kihoz a sodromból, uram, nem állhatom meg szó nélkül. Tegyen velem azt, amit akar, üssön meg, csapjon agyon, végezzen ki, ha tetszik, de ki kell mondanom, ami a szívemet nyomja, hűségesen szolgálom, hozzátartozik ahhoz az is, hogy őszintén beszéljek. Tudja meg, nagyságod, hogy [...]

Majd pedig megállás nélkül belevág a „nagy monológba”, mely önmagában véve komikus, ugyanakkor — szembeállítva Don Juan előbbi, a maga szempontjából logikus érvelésével — még szánalmassá is válik.

A *Botcsinálta doktor* vizsgált jelenete valamivel hosszabb és mozgalmasabb: a színen lévő hat szereplő közül öt szóhoz is jut, bár közülük egy, Katica csak artikulálatlan hangokat hallat. Ő ugyanis — mint apja, Kutyesics elmondja — váratlan hirtelenséggel (hogy, hogy nem, épp esküvője előtt) megnémult, s most a szegény lány és az aggódó apa a messze földön híres doktortól, Rigó Jonathántól (az eredetiben történetesen az ő neve is Sganarelle) várják a baj sürgős orvoslását, miközben a három szájtáti közül kettő, Babos Gyurka és Sára asszony⁴ időnként hangosan álmélkodik a doktor tudományán, aki itt az érvelés-

---

⁴ A nevek magyarítása szinte túlzottan „sikerés”, az eredeti nevek ugyanis sokkal hétköznapibbak: Rigó Jonathán = Sganarelle, Kutyesics = Géronte, Katica = Lucinde, Babos Gyurka = Lucas, Sára asszony = Jacqueline, valamint egy szótlán inas, Miklós = Valère. Sganarelle egyébként több Molière-darab visszatérő alakja.

„Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

nek az előzőtől meglehetősen különböző módját alkalmazza a lány apjával folytatott hosszabb párbeszéde során. — Nagyjából ennyi, amit a jelenlévők felfognak a helyzetből, a néző/olvasó azonban tudja, hogy a „doktor” valójában egyszerű favágó, akiről elterjedt az a tévhit, hogy kiváló doktor, ő pedig — látva a tekintélyes anyagi hasznot — mindent elkövet, hogy az emberek ki ne gyógyuljanak ebből a tévedésükből. Ami viszont a sajtáságos megnémulást illeti, azt még a néző/olvasó sem tudja, csak sejti, hogy Katica a legjobbkor „némult meg”, elkerülve így egy kényszerű házasságot, hogy aztán a darab végén, szíve választottjának megjelenésekor hirtelen „visszanyerje” beszédképességét.

A két jelenet szerkezetének összehasonlítása

A két eltérő érvelés több szempontból hasonló szerkezetű jelenetekben valósul meg. Ha ugyanis eltekintünk a *Botcsinálta doktor* néma vagy csak ritkán és röviden megszólaló, „kivülállóként” jelen lévő szereplőitől, a dialógust — ugyanúgy, mint a *Don Juan* jelenetében — két férfi szereplő folytatja egymással, akik között mindkét darabban szoros függőségi viszony áll fenn: az utóbbiban a kor és a műfaj szabályai szerint gyakori úr-szolga viszony, az előbbiben pedig a Molière által többször is metsző gúnnal ábrázolt orvos-beteg viszony (jelen esetben ugyanis az apa átveszi lánya helyett az orvosnak kiszolgáltatott beteg szerepét). Mindkét függőségi viszony elvben szokványos helyzetek és szokványos beszédaktusok egész sorát teremthetné, itt azonban mindkét esetben nem szokványos beszédhelyzetek állnak elő: az egyébként könnyen meghunyászkodó szolga nyíltan bírálja ura életvitelét, míg másutt áldoktor „rendel”, vizsgál álbeteget, s annak álbetegségére keres — sőt talál — álokat és álmagyarázatot.

A bírálat és az okfejtés természetesen érvelés formájában hangzik el, amely mindkét jelenetben kellő súlyt is kap: Don Juan és Sganarelle között felfüggesztődik a dialógus, mert Sganarelle szinte erőszakkal magához ragadja és magánál tartja a szót, míg Don Juan hűvös nyugalommal hallgat; a „doktor” pedig a kezdetben kiegyensúlyozottnak mondható kérdés-felelet sort egyre gyakrabban szakítja meg hosszas magyarázataival, alig engedve szóhoz jutni a „pácienssé” előlépett apát. Ezen a mennyiségi szemponton túl a két érvelés jelentőségét a dialóguson belül tovább növeli azok tartalmi súlya: egyfelől az orvoslásra, a betegség megértésére vonatkozó tudományos érvelés elvben széles körű és elmélyült ismereteket feltételez; másfelől az életvezetésre vonatkozó morális-filozófiai érvelés eljuthat — mint Sganarelle gondolatmenetében — az élet végső kérdéseinek feszegetéséhez, az élet-halál, üdvözülés-elkárhozás fogalmainak tisztázásához.

Ha mindez mégsem egészen így történik, annak fő oka az érvelők — s részben hallgatóságuk — hozzá nem értése, felkészületlensége, hiszen egyikük sem jártas a tudomány, illetőleg a filozófia kérdéseiben, sem pedig az érvelés művé-

szetében, következésképp teljesítményük csak nevetésre ingerelhet. Itt azonban a nevetés forrása más és más, ugyanis lényeges különbség mutatkozik magában a két érvelő szekvenciában, azok belső szerkezetében, közelebből az érvelés tematikus progressziójában.

Tematikus progresszió a két érvelő szekvenciában

A tematikus progresszió Daneš óta számon tartott fajtái, úgy tűnik, bizonyos természetességgel kapcsolódnak az egyes szekvenciatípusokhoz. Eszerint az elbeszélő szekvencia az állandó témájú haladást, a leíró szekvencia inkább az ún. „derivált témák” szerinti haladást részesíti előnyben, míg az érvelő szekvenciához legjobban az egyenes vonalú előrehaladás, a *lineáris progresszió* illik, mert ennek a szerkezete — minden új réma közvetlenül témává válása — hűen tükrözi a lépésről lépésre haladó logikus gondolatmenetet.⁵ A két Molière-részletben tehát alapvetően lineáris progresszióra számíthatnánk (megengedve a progresszió típusainak bizonyos mértékű keveredését)⁶, azonban mindkét érvelés eltér ettől a mintától: az egyik — Sganarelle monológja — túl mereven értelmezi a linearitás szükségességét, a másik viszont az ellenkező végletbe csap át, ahol már szinte semmiféle szerkesztési elv nem érvényesül. Ez a fontos szerkezeti különbség megkívánja, hogy az eddig együttesen tárgyalt szövegeket a továbbiakban egyenként is megvizsgáljuk, kezdve a laza szövésszerű „tudományos” érveléssel.

Botcsinálta doktor

Eltékintve a „doktor” kényszer szülte handabandázásától az érvelés lazaságának ebben a jelenetben van tisztán objektív alapja is: ellentétben Sganarelle monológjával, amely a szöveggörnyezettől független önálló darabbá válik, a „doktor” érvelése a „pácienssel” folytatott dialógus keretében történik, s így nem függetleníthető a partner spontán viselkedésétől, a beszélgetés során adódó váratlan fordulatoktól és kitérőktől. A viszonylag hosszúra nyúló „konzultációból” mégis elhatárolhatunk egy szakaszt, amely a betegség megnevezésével kezdődik — az apa bejelenti, hogy szegény gyermeke „elnémult” — és a kiváltó ok megnevezésével végződik: „Nos épp ez okozza

---

⁵ Szekvenciatípus és tematikus progresszió összefüggéséről ld. Riegel, Martin–Pellat, Jean-Christophe–Rioul, René 1994. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF. 608–610.

⁶ A František Daneš által felállított, öt fő típusból és azok változataiból álló tipológia alkalmazásával Elisabeth Gülich és Wolfgang Raible egy rövid Brecht-szöveg elemzésén kimutatta a típusok váltakozását, keveredését egyetlen szövegen belül. Vö. Gülich, Elisabeth–Raible, Wolfgang 1977. *Linguistische Textmodelle*. München: Wilhelm Fink. 75–85.

„Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

lánya némaságát”.⁷ E két határpont között valamivel több mint negyven megszólalás található, közülük elenyészőek a „kívülálló” rajongó bekiabálásai; a „doktor” és a „páciens” viszont egyenlő arányban, egyenként mintegy húsz alkalommal szólal meg, ami azonban nem jelenti kettőjük egyenlő részvételét a párbeszédben, mert a „doktor” egyre hosszabb fejtegetésekbe, sokszorosan összetett mondatokba bonyolódik, míg a „páciens”, mint egy megszeppent kisdíák, a végén már csak egyszavas mondatokkal („*Igenis.*”; „*Figyelek.*”) meri hangját hallatni. A „doktornak” tehát bőven volna ideje kideríteni a betegség okát s azt érthetően elmagyarázni az érintetteknek. Mi történik ehelyett?

A betegség első (az apától származó) megnevezése után a „doktor” néhány kérdést tesz fel a beteg általános állapotára vonatkozóan, majd a betegség megnevezése utáni 16. replikában (emlékezhetünk, hogy az összes megszólalásnak majdnem a felénél tartunk!) orvosilag és szövegtanilag egyaránt meglepő kijelentést tesz:

Ez a pulzus azt mutatja, hogy a kisasszony megnémult.

Hogy ezt mint új információt jelenti be, mi sem bizonyítja jobban, mint a jelenlévők elragadtatott kiáltozása:

*Az úr mindjárt kitalálá.
Mint kitalálá egyszerre, mi baja!*

Pedig az információ gyarapodása eddig a nullával tekinthető egyenlőnek, s ezt a „doktor” újabb jeles megszólalása nyomatékosítja:

kijelenthetem, hogy ennek a lánynak az a baja, hogy néma.

Itt lezárul a dialógus első fele, amelyet — a tematikus progresszió szempontjából — a progresszió hiányával, az egy helyben topogás jelenségével jellemezhetünk, szakszerűbben szólva (és az „állandó témájú” progresszió analógiájára) nevezhetnénk talán így: *á l l a n d ó r é m á j ú s z e r k e s z - t é s*. A némaság újra meg újra történő állítása ugyanis látszatra új információt közöl — ezt a látszatot kelti a mondatszerkezet: *azt mutatja, hogy ..., az a baja, hogy ...* —, azonban ez az állandósult réma soha nem válik *t é m á v á*, amellyel kapcsolatban végre valóban új információt közlő állítások következéneek.

---

⁷ A két kijelentés együtt formálisan emlékeztet az érvelő szekvencia *kiinduló állítás* → *konklúzió* felépítésű alapszerkezetére. Vö. Adam 1992: 104.

A betegség „sikerese” megállapítása után a dialógus második fele a betegség okainak magyarázatára irányul. A „doktor” eddigi viselkedéséből érezhető, hogy épp ezt szeretné elkerülni, de a kissé türelmetlenkedő „páciens” nem hagyja magát, többször is kérdi az okot:

*Igen de [...] mitől van? [...] De miért [...]? Az okát [...] De miért [...]?
Arról szeretném az úr ítéletét is érteni.*

A „doktor” első két válasza még mindig az *állandó réma* stratégiáját alkalmazza, de az előzőkhöz képest megújítva annyiban, hogy az eddig csak pusztán ténymegállapítást (vagyis hogy a lány *néma*) a tény magyarázatává nemesíti, midőn a ’némaság’ fogalmának egyre bonyolultabb parafrázisát adja:

*Az onnan jő, mert elállott a szava, az onnan ered, mivel nyelve
akadályoztatva van a beszéd gyakorlásában.*

Amikor azonban a tautológia már nem fokozható, de a „páciens” még mindig erősködik, a „doktor” stratégiát vált, s ezúttal valóban új irányt szab az érvelésnek. Csakhogy ez az új irány nem az érvelés belső logikájából adódik (annak híján nem is igen adódhat), hanem két, attól független eljárás egyre erőszakosabb alkalmazásából, melyek egyrészt a külső tekintélyre történő hivatkozás, másrészt az érvelés menetére vonatkozó megjegyzések.

A tekintélyekre hivatkozás és az, hogy a „doktor” önmagát is ebbe az osztályba sorolja, egyszer már előfordult egy rövid megjegyzés erejéig a dialógus első felében: *Mi nagy medicusok, mi már eleve tudjuk a dolgok állását*, azonban a dialógus második felében, amikor a „hitelesség” érdekében már nagyobb szükség van rá, az ilyen hivatkozások szinte elárasztják a szöveget, előbb még csak *a medicinai kar elsőrendű lumenjei*, majd a legfőbb tekintély, a Molière-nél gyakran idézett *Aristoteles* is megjelenik egy erőteljes fokozás keretében:

Aristoteles [...] Az pedig igen nagy ember volt. [...] Egészen nagy ember. [...] Olyan nagy ember, hogy még nálam is nagyobb volt ennyivel, fejezi be a „doktor”, s hozzá „könyékből fölemeli karját”.

A tekintély azonban nemcsak személyekben testesül meg, hanem a be nem avatottak számára elérhetetlen tudásban is, s ez — ismert tekintélyes személyek fogytán — újabb lendületet ad az éppen elakadóban lévő érvelésnek:

[...] váporkok fölszállnak a betegség zónáiba, hogy ott ... hogy úgy mondjam ... ízé ... Tetszik érteni latinul? [...] Semmit sem tud latinul?

„Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

A „páciens” nemleges válasza végérvényesen megszünteti a „doktor” pillanatnyi megtorpanásait, elindítva ezzel az ügyesen kicsavart „latin”, „görög” és „héber” műszavak valóságos lavináját, majd egyenesen az anyanyelven kifejezett zagyvaságok áradatát (*a gázszerű gőzölmények, illetve gőzszerű gázolványok gőzállománya*), s ha kezdetben a látszólagos haladás ellenére az érvelés helyben járt, most utolérhetetlen sebességgel halad előre — látszólag.

Az érvelés megfelelő haladásának látszatát és meggyőző voltát hivatott ugyanis kelteni és fenntartani egy sor, magára az érvelésre vonatkozó *m e t a - a r g u m e n t a t í v* megjegyzés. Az egyre magabiztosabb „doktor” mind sűrűbben és változatosabban alkalmazza az érvelés szakszókincsét, az argumentatív kötőelemektől (*mivelhogy, tehát, minthogy, és mivel*) az ok-okozati viszonyokat, a logikai következtetést kifejező igékig és főnevekig (*okozza, indító oka, előidézi, innen az következik*). De nem maradnak el a saját előadására vonatkozó belső utalások (*azaz másképpen, mellyekről már feljebb szölkék, a mondott ...*, s mindenekelőtt: *térjünk vissza okfejtésünkhöz*)⁸, sem pedig a „páciens” figyelmét egyre sürgetőbb követelő felszólítások:

Jól megértse az úr, amit mondok, jól figyelmezzon [...] tessék jól megérteni, kérem [...] erre tessék most különösképpen figyelni ...

A töltelékszavak, valamint „gőzölmények és gázolványok” ezen áradatán átevíckélve végül látszólag révbé érünk, mert elhangzik a megfellebbezhetetlen konklúzió:

Nos épp ez okozza lánya némaságát.

S itt mutatkozik meg végképp a tematikus progresszió látszólagossága, vagyis hiánya, ugyanis a magyarázat során fellépő erőltetett progresszió teljességgel követhetetlen, s az egyedüli információ, amely mindebből felfogható és megjegyezhető, nem más, mint amit az apa az első perctől kezdve állított: szegény gyermeke *elnémult*.⁹

Don Juan

Mivel Sganarelle monológja aprólékosabb figyelmet igényel, teljes egészében közlöm annak itt elemzendő érvelő szakaszát, amely egyébként közvetlenül követi a már idézett bevezető mondatokat. Bár az elemzés eredményeit továbbra

---

⁸ A francia eredetiben a megfelelő *raisonnement* szó kétszer is szerepel: *Pour revenir donc à notre raisonnement és comprenez bien ce raisonnement, je vous prie.*

⁹ Az információ változatlansága még nyomatékosabban jelenik meg a francia szövegben, ahol egyetlen ismétlődő mondat fejezi ki, hogy *az ön lánya néma (votre fille est muette)*.

is elsősorban a magyar szövegen mutatom be, jelen esetben célszerű lesz megvizsgálnunk bizonyos különbségeket a francia és a magyar mondat- és szövegszerkesztésben. Ezért a részletet mindkét nyelven idézem, a könnyebbség kedvéért megszámozva a progresszió egységeit, azaz a téma és réma közé eső egy vagy több tagmondatnyi szakaszokat, melyeknek határait a réma → téma átmenetek képezik.

Sachez, Monsieur, que tant va la cruche à l'eau qu'enfin elle se brise; et comme dit fort bien cet auteur que je ne connais pas, [(1) l'homme est en ce monde ainsi que l'oiseau sur la branche; (2) la branche est attachée à l'arbre; (3) qui s'attache à l'arbre suit de bons préceptes; (4) les bons préceptes valent mieux que les belles paroles; (5) les belles paroles se trouvent à la cour; (6) à la cour sont les courtisans; (7) les courtisans suivent la mode; (8) la mode vient de la fantaisie; (9) la fantaisie est une faculté de l'âme; (10) l'âme est ce qui nous donne la vie; (11) la vie finit par la mort; (12) la mort nous fait penser au Ciel; (13) le Ciel est au-dessus de la terre; (14) la terre n'est point la mer; (15) la mer est sujette aux orages; (16) les orages tourmentent les vaisseaux; (17) les vaisseaux ont besoin d'un bon pilote; (18) un bon pilote a de la prudence; (19) la prudence n'est point dans les jeunes gens; (20) les jeunes gens doivent obéissance aux vieux; (21) les vieux aiment les richesses; (22) les richesses font les riches; (23) les riches ne sont pas pauvres; (24) les pauvres ont de la nécessité, (25) nécessité n'a point de loi; (26) qui n'a point de loi vit en bête brute;] et par conséquent, vous serez damné à tous les diables.

Tudja meg, nagyságod, hogy addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik, és ahogy igen helyesen mondja az az író, már nem is tudom melyik, hogy [(1) az ember olyan a világon, mint a madár az ágon; (2) az ág meg a fából hajt ki; (3) ami a fából hajt ki, jó elv szerint él; (4) a jó elvek többet érnek, mint a szép szavak, (5) a szép szavak az udvarnál járnak; (6) az udvarnál járnak az udvaroncok; (7) az udvaroncok követik a divatot; (8) a divat csupa szeszély, (9) a szeszély a lélekben terem; (10) a lélek az, ami életet ad belénk; (11) az élet vége a halál; (12) a halál az eget juttatja eszünkbe; (13) az ég a föld fölött van; (14) a föld nem tenger; (15) a tengeren viharok járnak; (16) a viharok dobálják a hajókat; (17) a hajóra jó kormányos kell; (18) a jó kormányos óvatos; (19) a fiatalok nem óvatosak; (20) a fiatalok engedelmességgel tartoznak az öregeknek; (21) az öregek szeretik a gazdagságot; (22) a gazdagság gazdaggá teszi az embert; (23) a gazdagok nem szegények; (24) a szegények szükségét látják; (25) a szükség törvényt bont; (26) aki törvény nélkül él, az úgy él,

„Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

mint az állat;] s következésképpen nagyságodat az ördög sem menti meg a pokoltól.

A „doktor” példaértékű hablatyolásával szemben a szolga érvelése tömör és szigorúan felépített szöveg benyomását kelti. Sganarelle — az egyetlen hatalmas összetett mondatba sűrített gondolat kifejtése során — olyan következetesen alkalmazza a lineáris progresszió szerkesztési elvét és eljárását, mintha a retorikában tanulta volna az epiloké használatát s annak a *Maté evangéliuma* elején található híres példáját:

Ábrahám nemzé Izsákot; Izsák nemzé Jákóbot; Jákób nemzé Júdát és testvéreit ...

Pusztán formai szempontból egyébként az eredeti szöveg valóban hibátlanul tesz eleget annak a követelménynek, hogy minden új téma az őt közvetlenül megelőző rémából keletkezzék; a magyar változatban viszont egy helyen, a 19. egységben a fordító más megoldást választott, és ezzel a 18. és 19. egység között az előző rémában nem képviselt új témát vezet be, amely viszont a 19. és 20. egység közötti állandó témájú haladás alapja lesz:

(18) un bon pilote a de la prudence; (19) la prudence n'est point dans les jeunes gens; (20) les jeunes gens doivent obéissance aux vieux,

(18) a jó kormányos óvatos; (19) a fiatalok nem óvatosak; (20) a fiatalok engedelmisséggel tartoznak az öregeknek.

A különbséget bizonyára nem a fordítás lazasága okozza, hanem valószínűleg a két nyelv eltérő mondatszerkesztési szabályrendszere, ugyanis a (19) francia mondat (pontosabban tagmondat) szórendje (a l a n y – á l l í t m á n y – h a t á r o z ó) teljesen semleges téma-réma szerkezetű kijelentést ad, míg a szórendileg szöveghű fordítások mind bizonyos mértékű kiemelést és esetleg implicit jelentést hordoznak: *óvatosak nem a fiatalok* [hanem az öregek], / *óvatosság nincs a fiatalokban* / *óvatosság nem a fiatalokban van* [hanem az öregekben] / *az óvatosság nem a fiatalok sajátja* [hanem az öregeké] / *az óvatosság nem sajátja a fiataloknak*. Eltekintve attól, hogy az utóbbi változatok nemigen hangozhatnak el Sganarelle szájából¹⁰, úgy tűnik, hogy egy tulajdonságot jelölő szó (különösen melléknév, de képzett főnév

---

¹⁰ Az egyetlen igazán választékos kifejezés: (20) *a fiatalok engedelmisséggel tartoznak az öregeknek* valószínűleg nem Sganarelle saját fogalmazása, hanem pusztán ismétlése annak, amit egy szolga nap mint nap hallhat: *a szolga engedelmisséggel tartozik urának*.

is) kevésbé szerepelhet témaként, vagy ha mégis, ahhoz a magyarban speciális beszélői szándék és a franciáétól eltérő szövegkörnyezet társul. Ezeknek a jelölt szerkezeteknek az elkerülésére kínálkozott a fordító számára a (19) *a fiatalok nem óvatosak* megoldás, amely így a maga semlegességében végül is jobban tükrözi az eredetit, és éppen természetességénél fogva nem töri meg zavaróan a tagmondatok szabályos egymásra következését; ráadásul ehhez hasonló egyszerű tagadó szerkezet másutt is előfordul a monológban: (14) *a föld nem tenger*, (23) *a gazdagok nem szegények*.

Végeredményben a magyar fordítás akkor közelíti meg legjobban a francia eredetit — s így az egyenletes lineáris progressziót —, amikor a legalapvetőbb mondat szerkezeteket mutatja. A francia mondatokban ugyanis gyakran a létige (*être* ragozott alakjai *est*, *sont*) köti össze a témaként működő alanyt és az állítmány rémát tartalmazó névszói részét, és ugyanakkor néhány más ige is helyettesíthető lenne az egyszerű létigével: (4) *les bons préceptes valent mieux que les belles paroles* → *sont* (a jó elvek *jobbak*, mint a szép szavak); (5) *les belles paroles se trouvent à la cour* → *sont* (a szép szavak az udvarnál *vannak*). Hasonlóan köznapi és a téma-réma felosztás szempontjából is egyszerű az alany – igei állítmány – tárgy szerkezet: (7) *les courtisans suivent la mode*, (16) *les orages tourmentent les vaisseaux*, (21) *les vieux aiment les richesses*.

Talán az egyetlen eset, amelyben a magyar szerkezet a kevésbé feltűnő, a (6) egység: *az udvarnál járnak [= vannak] az udvaroncok*, melynek francia eredetijében (*à la cour sont les courtisans*) a mondat élén álló helyhatározó + létige + határozott alany szerkezet szokatlan, s itt indokolatlanul jelölt.¹¹ De talán épp egy ilyen erőltetett szerkezet világít rá arra, hogy ez a lineáris progresszió elsősorban formális, mechanikusan követi az AB → BC → CD ... sémát, és nem a mondatok által ábrázolt valóság természetes menetét, összefüggéseit tükrözi (ahogy teszi ezt az Ábrahám nemzetségéről szóló bibliai részlet). Az ilyen kusza, ide-oda ugráló gondolatmenetet szokta a francia a képszerű *du coq à l'âne* (a kakasról a számarra) kifejezéssel illetni, s valójában ez jellemzi Sganarelle látszólag szabályosan előrehaladó érvelését is.

Mindezek ellenére azt viszont nem állíthatjuk, hogy ebben az érvelési kísérletben az elemek teljes összevisszaságban követnék egymást, sőt — a „doktor” zagyva beszédéhez képest — Sganarelle gondolataiban van bizonyos összetartó erő. Ki ne tekintené értelmes, józan megállapításnak a következőt: (17) *a hajóra jó kormányos kell*; (18) *a jó kormányos óvatos*, vagy ne találná ígéretesnek a poétikus kiinduló állítást, illetve az ember és természet kapcsolatának várható kifejtését: (1) *az ember olyan a világon, mint a madár az ágon*; (2) *az ág meg a*

---

¹¹ Szokásosabb megoldások: *les courtisans sont à la cour* (az udvaroncok az udvarnál vannak) vagy *à la cour, il y a des courtisans* (az udvarnál udvaroncok vannak).

„Gyönyörű egy okoskodás!” A tematikus progresszió karikatúrája Molière-nél

fából hajt ki? Csakhogy a következő megállapítás már inkább meghökkentő: (3) *ami a fából hajt ki, jó elv szerint él*, s ezután egyre nehezebb logikus, szükségszerű tartalmi kapcsolatot találni az egyes egységek között, melyek inkább véletlenszerű és fura képzettársítások révén követik egymást. Egy-két helyen ugyan még felfedezhető az asszociáció természetes alapja, a dolgok közötti *é r i n t k e z é s*: *madár – ág – fa; tenger – vihar – hajó – kormányos*. Máskor azonban (s ez a gyakoribb eset) a képzettársítás alapja *k ö z h e l y*, *r é s z i g a z s á g* olyasmivel kapcsolatban, amit Sganarelle csak hallomásból ismerhet: *az udvar és az udvaroncok – elvtelen szép szavak, divat, szeszély*; megint máskor — egyes közhelyszerű *e l l e n t é t p á r o k b a n* — a túl merev gondolkodás nyilvánul meg: *ég – föld, élet – halál, öreg – fiatal, gazdag – szegény*.

Ha Sganarelle csak ennyi témával beérné, már az is sok lenne egy átlagos szöveg haladási sebességéhez képest, ő azonban az asszociációk egyes típusaiban az eddig említett példáknál is messzebbre merészkedik. Gondolatainak bakugrásai közben *é r i n t k e z é s t* fedez fel össze nem illő, *k o n k r é t* és *a b s z t r a k t* dolgok között: (3) *ami a fából hajt ki, jó elv szerint él*, vagy egyetlen dolog kétféle szemléletét, egy szó két jelentését világítja meg önkéntelenül, minden átmenet nélkül: (12) *a halál az eget juttatja eszünkbe* (vallási értelemben); (13) *az ég a föld fölött van* (konkrét, fizikai értelemben). A közhelyszerű lexikai ellentétpárokból pedig időnként átlép *s z i n t a k t i k a i* *t a g a d á s b a*, ami vagy tautológiához vezet: (23) *a gazdagok nem szegények* (vagyis 'a gazdagok gazdagok'), vagy olyan egyszerre igaz és abszurd kijelentést eredményez, mint (14) *a föld nem tenger*, amire a végtelen számú lehetséges *a föld nem X* kijelentés közül csak azért volt szükség, hogy az „érvelés” eljusson a tengeri viharokon úrrá levő kormányoshoz, aki bizonyára már elég öreg ahhoz, hogy gazdagságában ne lásson szükségét, így nem él törvény nélkül, s nem is fog elkárhozni, mint egyesek ... De ahhoz, hogy ezt a „teleologikus” szerkesztést teljes mélységében megértsük, lehet, hogy a szöveget inkább visszafelé kellene olvasnunk.

Ez a túlhajtott és mégis ugráló, meg-megszakadó linearitás végül felborítja a szöveg egyensúlyát. A háttérben érezni lehet ugyan valamilyen egységesítő szándékot, eszmét — hiszen az érvelés minden egyes lépése azt sugallná, hogy az embernek (s főleg egy Don Juan-félének) önmagánál nagyobb, szilárdabb tekintélyekhez kell igazodnia¹² —, azonban az egész mégsem lesz koherens, Sganarelle a megvalósításban csak rövid távú, két-három lépést átfogó koherenciára képes. Ráadásul érvelése nemcsak belső szerkezetében széteső, hanem elszakad a keretül szolgáló alaptételtől (a közmondástól) és az általánosságok

¹² A tekintélyre hivatkozás (itt is!) már a szövegrész elején, a *közmondás* — vagyis az ősi bölcsesség — és az *író* említésekor megjelenik.

után hirtelen második személyűre váltó, vészjósló konklúziótól, így pedig felesleges is, olyannyira, hogy az erkölcsi lecke állhatott volna ennyiből: *addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik* [nagyságod kihívja maga ellen a sorsot], *s következésképpen nagyságodat az ördög sem menti meg a pokoltól.*¹³

Sganarelle a darab folyamán nem mutatkozik ilyen zavaros elmének, inkább józan, s néha még iróniára is képes, de ez a szellemi erőfeszítés már meghaladja erejét. Szavainak így a cselekményre, ura viselkedésére semmiféle hatása nincs, de nem is lehet, hiszen egy olyan fölényes, öntörvényű szellemet, mint Don Juan sikerebb érveléssel sem tudna befolyásolni. Monológja azonban írói teljesítményként bravúros, akárcsak a „doktor” szemfényvesztő nyelvi képződményei. És ez a „doktor” Sganarelle ráadásul nemcsak szóbeli elismerésben részesül ...

---

¹³ Sganarelle itt (a magyar változatban) még egy utolsó badarságot mond, amikor összekever két szólást: *az isten sem menti meg valamitől* és *ördög és pokol!*

4.

A tematikus progresszió vizsgálata kiválasztott szövegekben korreferencia-elemzés segítségével

BODA I. KÁROLY—PORKOLÁB JUDIT

Az alábbiakban célunk annak bemutatása, hogy

(1) a korreferencia-elemzés segítségével egy kiválasztott szöveg legfontosabb információi hogyan írhatóak le (kódolhatóak) *metanyelvi szinten*. Az általunk alkalmazott formalizmussal¹ hosszú távon egy olyan szövegleíró eszköz kifejlesztése a célunk, amellyel az elemzett szövegek egyes kiemelt formai és tartalmi elemei egy tudásalapú informatikai rendszerben lényegében nyelvfüggetlenül reprezentálhatók és vizsgálhatók;

(2) az így leírt szövegben hogyan vizsgálhatóak a szövegen belüli téma-réma kapcsolatok, illetve a szöveg szerveződésének egyéb sajátosságai.

A kiválasztott versrészlet (Ve):

RADNÓTI MIKLÓS: LOMB ALATT (részlet)

Kora reggel óta csöndben heverek én,
balról a diófa, jobbról kiterítve
háborut ujságol a vérszagú ujság.
Keresztülsüt a nap a dió levelén,
erős ere látszik. Öreg fa ez itt, de
kemény hóna alatt meglebben egy új ág.

Nézek rá, visszanéz; kissé reszket a fa,
gyöngye csúcán gyermek szellőcske üldögél.
Fülemre fordulok és hallom, alattam
fészkében megmozdul, nőni akar s puha
földet kaparász az ezerujju gyökér
és a tücsökugrás kicsi zaja pattan.

...

(1935) [Radnóti76:124]

---

¹ A formalizmus kialakítása során a Petőfi S. János által kidolgozott korreferencia-elemzés (lásd pl. [Petőfi—Benkes 1998]) jelölésrendszerét vettük alapul, és ezt egészítettük ki úgy, hogy az egyes szövegmondatok és kommunikációs egységek (vagy az összetett és egyszerű szövegmondatok) metanyelvi szinten leírhatóak legyenek (részletesebben lásd pl. Boda 2002, Boda—Porkoláb 2002b).

A kiválasztott versrészlet kiegészítése verbális elemekkel (Ve+vb) és korreferencia-elemzése szövegmondatonként, illetve kommunikációs egységenként (Ve+ind):

[V01] = [K01] & [K02] & [K03] & [K04] & [K05]

[K01] = {[cím] + [k01]} & [k02] & [k03] & [k04]

[cím] RADNÓTI MIKLÓS: LOMB (i06)[=i01] ALATT (részlet)
 +
 [k01] (A diófa [!i06] lombja (i06)[i01] alatt) Kora reggel [=i03] óta
 csöndben heverek [=r01] én [=i04],

[k01] = [i04] [r01] . + [i03]/[p02], {(!i06)[i01]/[p01] := (i01)[i02]/[p03]}

[i01] az öreg diófa lombja (R)

[p01] (az öreg diófa lombja) alatt

[i02] az öreg diófa lombja alatti hely (R)

[p03] (az öreg diófa lombja alatti hely)en

[i03] aznap kora reggel (TR)

[p02] (aznap kora reggel) óta

[i04] én (a költő) (TR) → [k02], → [k03], → [k05], → [k07], → [k09]

[i06] az öreg diófa (!T*R) ↔ [k02]

[r01] csöndben heverek

Kommentár:

Az alkalmazott formalizmus részletes leírása több korábbi tanulmányunkban megtalálható (lásd az irodalomjegyzéket). Az alábbiakban — az új jelölések mellett — csak a legfontosabb, a megértéshez elengedhetetlenül szükséges elemeket emeljük ki. Ezek közül is talán a legfontosabb a [kxx] kommunikációs egységek vagy „egyszerű szövegmondatok” (Petőfi S. János) nyelvtani struktúrájának formális leírása. (A továbbiakban a „kommunikációs egység” kifejezést KE-vel rövidítjük.) Ez a következő két alapvető mintát követheti (a formalizmusban nyilvánvalóan az alsó indexbe írt magyarázó szövegek nélkül, és az indexekben kipontozott (..) helyekre konkrét számokat írva):

[k..] = [i..]_{ALANY} [r..]_{ÁLLÍTMÁNY} [i..]_{TÁRGY} + [i..]_{EGYÉB MONDATRÉSZ(1)} /
[p..]_{PREPOZÍCIÓS INDEX(1)}, [i..]_{EGYÉB MONDATRÉSZ(2)} / [p..]_{PREPOZÍCIÓS INDEX(2)}, ...

vagy

[k..] = [i..]_{ALANY} [r..]_{ÁLLÍTMÁNY} . + [i..]_{EGYÉB MONDATRÉSZ(1)} / [p..]_{PREPOZÍCIÓS}
INDEX(1), [i..]_{EGYÉB MONDATRÉSZ(2)} / [p..]_{PREPOZÍCIÓS INDEX(2)}, ...

Az első KE-ben használt $\{(!i06)[i01]/[p01] := (i01)[i02]/[p03]\}$ jelölés tömör ($\{\}$ jelek között közvetlenül a KE leírásában megadott) leírása annak, hogy „az öreg diófa lombja alatt” kifejezés $((!i06)[i01]/[p01])$ helyettesíthető $(:=)$ „az öreg diófa lombja alatti helyen” $((i01)[i02]/[p03])$ kifejezéssel. Erre azért van szükségünk, mert a vizsgált Radnóti-versben, úgy véljük, a helynek kitüntetett szerepe van, és ez a szövegrészletben előforduló helyekhez korreferencia-indexet rendelve explicit módon is kimutatható (lásd az 1. ábrát az ötödik KE után).

Itt érdemes megemlítenünk azt is, hogy a korreferencia-elemzés eredeti formalizmusának megfelelően ha két, korreferencia-indexszel jelölt fogalom szoros, többnyire² birtokos-birtok (jellegű) kapcsolatban áll egymással, ennek kifejezésére az $(i..)[i..]$ jelölésrendszert használjuk; a korreferencia-indexek első előfordulása esetén az $[=i..]$ jelölést alkalmazzuk.

A címet hozzávettük az első KE-hez; ebben a *lomb* határozatlanul fordul elő, így indokolt az $[i01]$ és $[i02]$ indexek rémaként történő megjelölése (bár az indexek verbális leírása definitív jellegéből fakadóan határozott).

A *kora reggel* és az *én* határozottsága (ezt a verbális leírásban az *aznap* határozóval és a *költő* magyarázattal még tovább erősítettük) egyértelműen témára, ismert dologra utal, amelynek nincs a szövegben formális előzménye. Tehát az előzmény implicit módon, e l ő f e l t e v é s k é n t jelenik meg, az erre utalás funkciója pedig a kiinduló szituáció felvázolása (azaz utalás arra a kognitív sémára, amelyet a szituáció megértéséhez használnunk kell: kb. *valaki valamikor* valahol tartózkodik³), és egyidejűleg ennek konkretizálása⁴ még az előfeltevések szintjén.

A helyet, ha annak viszonyítási pontja ismert (pl. a költő, a diófa), új információnak (azaz rémának) tekintettük itt és a későbbiekben is (pl. a $[k02]$, $[k03]$, $[k05]$ KE-ekben).

Összegezve az eddigieket:

T é m á n a k tekintjük⁵ (vö. Boda—Porkoláb 2002a: 98–100) a korábban már előfordult korreferencia-indexek újabb (tehát határozott) előfordulásait; ezeket hangsúlytalan (implicit) előfordulás esetén T-vel, hangsúlyos (explicit) előfordulás esetén pedig TR-rel jelöljük. Ennek elsődleges célja az, hogy fenntarthatassuk a tematikus progresszió szempontjából formálisan is az $R \rightarrow T$

² De nem mindig, lásd pl. az $(i01)[i02]$ kifejezést.

³ vö. *Egyik* nap kora reggel *egy* ember lehevert *egy* fa lombja alá.

⁴ kb. *Aznap* kora reggel *[én]* lehevertem *egy* fa lombja alá.

⁵ A továbbiakban a téma és réma fogalmak jelentésének pragmatikai megközelítését vesszük alapul, amely szerint a téma az ismert információ (több téma is lehet!), a réma pedig az új információ (lásd pl. Kiefer 1983: 222–223). A téma-réma relációk formális bevezetésekor azonban a szemantikai megközelítés is megjelenik, így a relációs indexek réma jellegében, illetve a bázis korreferencia-index a l a p témával való azonosításában.

kapcsolatokat mint a szövegek felépülésének alaprelációit (pl. [k01] → [k02] mivel [k01]-ben [i04] (TR) → [k02] és [k02]-ben [i04] (!T) ← [k01]). Másképp megfogalmazva: a tematikus progresszió szempontjából mindig a korreferencia-indexek legutolsó hangsúlyos előfordulását vesszük figyelembe.

T é m á n a k tekintjük az először, de a szövegben hangsúlytalanul (implicit módon) előforduló korreferencia-indexet is; ezeket T*-gal jelöljük (a T*R jelölésre vonatkozóan lásd a réma fogalmát alább).

Végül ugyancsak t é m á n a k tekintjük a kommentáregységekben ([c..]) előforduló korreferencia-indexeket, mivel ezeket a vizsgált szöveg szempontjából mindig implicit előfordulásoknak tekintjük (és T-vel, illetve T*-gal jelöljük aszerint, hogy előfordultak-e már a szövegben korábban, vagy nem). Ennek jelentősége az, hogy így formálisan is deklaráljuk, hogy a kommentáregységekben nem vezetünk be új információkat.

R é m á n a k tekintjük a vizsgált szövegben először és hangsúlyosan (explicit módon) megjelenő korreferencia-indexeket; ezeket R-rel jelöljük. Azokban az esetekben azonban, amikor a KE-ből világosan kiderül, hogy nem rémáról, hanem t é m á r ó l — határozott, *már ismert* fogalomról — van szó, a háttérben meghúzódó e l ő f e l t e v é s t, azaz a korábbi KE-ben vagy kommentáregységben előforduló hangsúlytalan témát T*R módon jelöljük, és ilyenkor az egyirányú progressziót kifejező R → T jelölés helyett az egyfajta rekurzivitást kifejező T*R ↔ TR jelölést⁶ használjuk. (A téma és réma fogalmával kapcsolatos jelöléseinket a Mellékletben egy táblázatban foglaljuk össze.)

Az elemzéskor felkiáltójellel (!) az ún. b á z i s k o r r e f e r e n c i a - i n d e x e t jelöltük, amely az adott KE **alaptémáját** jelöli ki: ez a vizsgált szövegben egy kivétellel a KE-ek lineáris elrendezésében szereplő első korreferencia-index (az egyetlen kivétel, amikor a „háború” fogalma f ó k u s z k é n t van kiemelve a negyedik KE-ben). Az alaptéma a KE elsődleges téma-réma (azaz R → T) kapcsolatát jelöli ki; emellett egy KE-ben lehetségesek másodlagos téma-réma kapcsolatok is. (A vizsgált szövegben feltárt elsődleges téma-réma kapcsolatokat a Mellékletben ábrázoltuk).

A vizsgált KE-ben használt indexek felsorolásakor a hangsúlyos (explicit) előfordulásokat aláhúztuk.

Az [r..] r e l á c i ó s i n d e x e k e t KE-enként egyediékné tekintjük, így mindig újabb relációs indexet vezetünk be minden KE-ben. Mivel a relációs indexek főnévi alakjukban előfordulhatnak korreferencia-indexekként is (lásd a [k16] KE-ben), így indokolt első előfordulásuk esetén az [=r..] jelölés

---

⁶ Egy másik lehetséges jelölés két, egymás feletti és ellenkező irányba mutató nyíl lenne. (Az itt használt jelölés nem keverendő össze a későbbiekben használt ↔ operátorral, amely a KE-ek közötti, „szembeállítás” jellegű tartalmi-logikai kapcsolatot jelöli.)

használata. A relációs indexek mindig réma pozícióban jelennek meg, ezért ezt külön nem jelöljük.

A [p..] prepozíciós indexeket a metanyelvi leírás teljessége miatt vezettük be, és csak a KE-ek metanyelvi átírásában használjuk őket. Ezzel a korábbi tanulmányainkban bevezetett jelölésrendszert egészítettük ki. A prepozíciós indexeket — ellentétben a korreferencia- és relációs indexekkel — jelen tanulmányunkban⁷ a vizsgált szövegektől függetleneknek tekintjük, vagyis a metanyelvi leírásban pusztán grammatikai funkciójuk van (ti. a megelőző indexcsoport mondatbeli funkciójának egyfajta „minősítése”, azaz időhatározói, helyhatározói stb. jellegének leírása).

[k02] (tőlem [!i04]) balról (i04)[=i05] a diófa [=i06] (áll [=r02]),

[k02] = [i06] [=r02] . + (!i04)[i05]/[p03]⁸

[i04] én (a költő) (!T) ← [k01], → [k03]

[i05] a tőlem balra eső hely (R)

[p03] (a tőlem balra eső hely)en

[i06] az öreg diófa (TR) ↔ [k01], → [k05], → [k06], → [k07], → [k09]

[r02] áll

Kommentár:

Érdekes, hogy a szövegben nem *egy diófa*, hanem *a diófa* szerepel. A diófa határozottsága korábbi előfordulásra, tehát vagy szövegbeli rémára, vagy előfeltevésre utalhat. Előbbi formálisan a szövegben nem létezik, utóbbi ebben a szöveggörnyezetben nem valószínű. Tehát csak arra gondolhatunk, hogy Radnóti mesteri módon — a matematikai rekurzív definíciókhoz hasonlóan — az első KE-ben már témaként hivatkozik a második KE rémájára, de ezáltal a *diófa* fogalma már a második KE-ben is határozott lesz.

[k03] (tőlem [!i04]) jobbról (i04)[=i07] (egy újság [=i09] van) kiterítve [=r03]

[k03] = [i09] [=r03] . + (!i04)[i07]/[p03]

⁷ A vizsgált Radnóti-szöveg leírásában ez a megközelítés kielégítőnek bizonyult, de jelenlegi vizsgálataink alapján (egy angol nyelvű korpuszon alkalmazva a korreferenciaelemzés formalizmusát) idegen nyelvű szövegek leírásakor a prepozíciós indexeket is célszerű egyedieknek tekintenünk, ha a nyelvfüggetlenség követelményének meg akarunk felelni.

⁸ vö. „**To my left**, that is to the north, was a large hill.” (George Borrow: Wild Wales)

[i04] én (a költő) (!T) ← [k01]
[i07] a tőlem jobbra eső hely (R)
[p03] (a tőlem jobbra eső hely)en
[i09] a „vérszagú” (véres hírekről beszámoló) újság (T*R) ↔ [k04], → [c50]
[r03] ki van terítve

[k04] háborut [=i08] újságol [=r04] a vérszagú újság [!i09].

[k04] = [!i09] [=r04] [i08]

[i08] a háború, amit az újság újságol (R_{FÓKUSZ})
[i09] a „vérszagú” (a véres hírekről beszámoló) újság (!TR) ↔ [k03]
[r04] újságol

[c50] (Az újságban [!i09] levő hírek [=i51] véres eseményekről [=i50] számolnak be [=r50].)

[c50] = (!i09)[i50] [r50] . + [i51]/[p50]

[i09] a „vérszagú” (véres hírekről beszámoló) újság (!T) ← [k04]
[i50] az újságban levő hírek (T*)
[i51] véres események (T*)
[p50] (események)ről
[r50] beszámol

Kommentár:

A „vérszagú újság” m e t o n i m i k u s értelmezése pl. a következő lehet:

A vér vagy a véres dolgok vérszagúak.

Vérszagú újság = vérszagú (híreket tartalmazó) újság.

Vérszagú hírek = vérszagú (eseményeket tartalmazó) hírek.

Vérszagú események = (véres, tehát) vérszagú (dolgokról beszámoló vagy azokat magukba foglaló) események.

A metonimikus értelmezés mellett szól az is, hogy mivel az ember empatikus képessége révén képes valóságosan — tehát szó szerint! — is megjeleníteni (elképzelni) pusztán verbálisan leírt dolgokat is, ezért az újság „vérszaga” egyáltalán nem biztos, hogy csak metaforikus (átvitt) értelmű (vö. Az a hely, ahol véres dolgok vannak, vérszagú, pl. csatatér, kórházi szoba stb.).

[K02] = [k05] & [k06]

[k05] (Felettem [!i04]) Keresztülsüt [=r05] a nap [=i11] a dió[fa] [i06] levelén (i06)[=i12],

[k05] = [i11] [r05] . + {[!i04]/[p04] := (i04)[i10]/[p03]}, (i06)[=i12]/[p05]

[i04] én (a költő) (!T) ← [k01]

[p04] felett(em)

[i10] a felettem levő hely (R)

[p03] (a felettem levő hely)en

[i11] a nap (TR)

[i06] az öreg diófa (T) ← [k02]

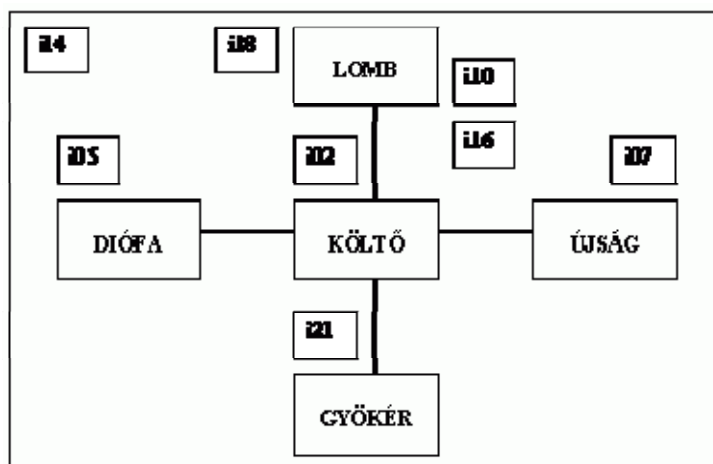
[i12] az öreg diófa egyik levele (TR) → [k06]

[p05] (az öreg diófa egyik levelé)n keresztül

[r05] keresztül

Kommentár:

A *felettem* kiegészítést véleményünk szerint a hely kiemelt szerepe indokolja a versben. Figyeljük meg, hogy a versben előforduló helyeket ábrázolva egy kereszt rajzolódik ki az ábrán:

1. ábra

[k06] (a diófa levelének (i06)[!i12]) erős ere (i12)[=i13] látszik [=r06].

[k06] = (!i12)[i13] [r06].

[i06] az öreg diófa (T) ← [k02]

[i12] az öreg diófa egyik levele (!T) ← [k05]

[i13] az öreg diófa levelének erős ere[zete] (TR)

[r06] látszik

[K03] = [k07] ↔ [k08]

Kommentár:

A két KE tartalmi-logikai kapcsolatát fejezi ki a *de* kötőszó, amit a ↔ jellel vagy operátorral kódoltunk. A kommunikációs egységek tartalmi-logikai kapcsolatainak vizsgálata túlmutat jelen tanulmányunk keretein, azonban szeretnénk megjegyezni, hogy az általunk kidolgozott formalizmusban ezek a kapcsolatok természetes módon megjelennek és ábrázolhatók. Jelen tanulmányunkban két operátort használunk:

A KE-ek tartalmi-logikai összefüggőségét általános esetben (pl. amikor a KE-ek között semmilyen explicit konnektor nem szerepel a szövegben, vagy ha az *és* kötőszóval jelölt „hozzáadás” típusú kapcsolat áll fenn) az & operátorral ábrázoljuk;⁹ a „szembeállítás” kapcsolatát pedig az ↔ operátorral jelöljük.

[k07] Öreg fa [=r07] ez [!i06] itt (i04)[=i14], de [k08]

[k07] = [!i06] [r07] . + (i04)[i14]/[p03]

[i04] én (a költő) (T) ← [k01]

[i06] az öreg diófa, „ez” (!TR) ← [k02], → [k08]

[i14] a hely (kert?), ahol *heverek*: „itt” (R)

⁹ Az általános tartalmi-logikai összefüggőség jelölésére eddig az & operátort használtuk, függetlenül a KE-eknek (vagy egyszerű szövegmondatoknak) megfelelő (tag)mondatok közötti alárendelő vagy mellérendelő viszonytól. Általános esetben további operátorok bevezetésére is nyilvánvalóan szükségünk van. A vonatkozó szakirodalom szerint (Tolcsvai 2001: 260–261) „a (tag)mondatok közötti nyelvtani és szemantikai kapcsolatok a mellérendelő-alárendelő megosztás előtt általános szemantikai elvek alapján a következő fő típusokba sorolhatók (elsősorban összetett mondatokban):

- A+B: a hozzáadás kapcsolata, jellegzetes kötőszava az *és*,
- A-B: a szembeállítás kapcsolata, jellegzetes kötőszava a *de*,
- A,B: az idő kapcsolata, jellegzetes kötőszava az *(a)mikor*,
- A>B: az okság kapcsolata, jellegzetes kötőszava a *mert* és a *ha*.”

[p03] (a kert)ben
[r07] (B) öreg fa¹⁰

Kommentár:

A hetedik KE jó példa arra, hogy B/N típusú¹¹ (hiponim) relációk explicit megadásával az egyes korreferencia-indexekhez absztrakt (vagy konkrét) fogalmakat rendelhetünk magában a szövegben (mint predikátumokat). A predikátum funkció miatt a szövegben a B/N reláció részeként megadott absztrakt / konkrét fogalmak az állítmányt jelölő relációs indexben jelennek meg, mint a vizsgált KE esetében is (a korreferencia-indexekkel létező entitásokat fejezünk ki, így az „öreg fa” kifejezés a szövegben nem is kaphat új, önálló korreferencia-indexet, ti. a költő csak egy diófáról beszél).

Az *itt* kapcsolatát a költővel (*én*) az [i14] korreferencia-indexben a szöveg-részlet többi helymegjelöléséhez hasonlóan kódoltuk.

[k08] (a diófa [!i06]) kemény hóna (i06)[=i15] alatt meglebben [=r08] egy új ág (i06)[=i17].

[k08] = (i06)[i17] (meglebben) . + {(i06!)[i15]/[p01]} := [i16]/[p03]}

[i06] az öreg diófa (!T) ← [k07]

[i15] az öreg diófa „kemény hóna” (szétágazó törzse) (TR)

[p01] (az öreg diófa kemény hóna) alatt

[i16] az öreg diófa „kemény hóna” alatti hely (R)

[p03] (az öreg diófa „kemény hóna” alatti hely)en

[i17] az öreg diófa egy új ága (R)

[r08] meglebben

[K04] = [k09] & [k10] & [k11] & [k12]

[k09] (Én [!i04]) Nézek [=r09] rá [i06],

[k09] = [!i04] [r09] . + [i06]/[p06]

[i04] én (a költő) (!TR) ← [k01], → [k10], → [k13]

¹⁰ vö. This is an old tree.

¹¹ Az R₁ N R₂ (narrower term, szűkebb jelentésű fogalom) reláció és ennek inverze, az R₂ B R₁ (broader term, bővebb jelentésű fogalom) reláció általánosan használatos pl. a tezauszokban a fogalmak vagy deszkriptorok között. Pl. *fa* N *öreg fa* vagy *a költő kertjében álló öreg fa* B *öreg fa*.

[i06] az öreg diófa (TR) ← [k07], → [k10]
[p06] (az öreg diófá)ra
[r09] (rá)néznek

[k10] (a diófa [!i06]) visszanéz [=r10] (rám [i04]);

[k10] = [!i06] [r10] . + [i04]/[p06]

[i04] én (a költő) (T) ← [k09]
[p06] rá(m)
[i06] az öreg diófa (!TR) ← [k09], → [k11]
[r10] visszanéz

[k11] kissé reszket [=r11] a fa [!i06],

[k11] = [!i06] [r11] .

[i06] az öreg diófa (!TR) ← [k10], → [k12], → [k15]
[r11] kissé reszket

[k12] (a diófa [!i06]) gyöngé csúcsán (i06)[=i18] gyermek szellőcske [=i19]
üldögél [=r12].

[k12] = [i19] [r12] . + (!i06)[i18]/[p03]

[i06] az öreg diófa (!T) ← [k11]
[i18] az öreg diófa „gyöngé csúcsa” (EF)
[p03] (az öreg diófa gyöngé csúcsá)n
[i19] egy „gyermek szellőcske” (R)
[r12] üldögél (R)

[K05] = [k13] & [k14] & [k15] & [c51] & [k16]

[k13] (Én [!i04] a) Fülemre (i04)[=i20] fordulok [=r13] és [k14]

[k13] = [!i04] [r13] . + (i04)[i20]/[p07]

[i04] én (a költő) (!TR) ← [k09], → [k14]
[i20] a fülem (TR)
[p07] (a fülem)re

[r13] fordulok

[k14] (én [!i04]) hallom [=r14], (hogy [k15] & [k17])

[k14] = [!i04] [r14] {[k15] & [k17]}

[i04] én (a költő) (!T) ← [k13], → [k15]

[r14] hallom

[k15] alattam [!i04] fészkében [=i22] megmozdul [=r15a], nőni akar [=r15b] s puha földet [=i23] kaparász [=r15c] az ezerujju gyökér [=i24]

[k15] = (i06?) [i24] [r15a] . + {[!i04]/[p01] := [i21]/[p03]}

[k15] = (i06?) [i24] [r15b] . + {[!i04]/[p01] := [i21]/[p03]}

[k15] = (i06?) [i24] [r15c] [i23] + {[!i04]/[p01] := [i21]/[p03]}

[i04] én (a költő) (!TR) ← [k14], → [c51]

[p01] alatt(am)

[i06] az öreg diófa (T) ← [k11]

[i21] az alattam levő hely (R)

[p03] (az alattam levő hely)en

[i22] az „ezerujju” gyökér „fészke” (TR)

[i23] puha föld (az „ezerujju” gyökér „fészke” körül) (TR)

[i24] az „ezerujju” gyökér (TR)

[r15a] megmozdul

[r15b] nőni akar

[r15c] kaparász

Kommentár:

Az „ezerujju gyökér” diófához tartozása a szövegkörnyezetből valószínűsíthető, bár a szövegben explicit módon nem szerepel (ezért használtuk az [i06] korreferencia-index után a kérdőjelet).

A relációs indexek elnevezésében végig igyekeztük magunkat ahhoz tartani, hogy az aktuális KE és a benne szereplő relációs index(ek) sorszáma mindig megegyezzen, ezért használtuk itt az a, b és c karaktereket a különböző relációs indexek megkülönböztetésére.

[c51] (Mellettem [!i04] egy tücsök [=i52] ugrik [=r51].)

[c51] = [i52] [r51] . + [!i04]/[p08]

[i04] én (a költő) (!T) ← [k15]

[p08] mellett(em)

[i52] egy tücsök (R) → [k16]

[r51] ugrik → [k16]

[k16] és a tücsökugrás (i52)[!r51] kicsi zaja (r51)[=i25] pattan [=r16].

[k16] = (!r51)[i25] [r16] .

[i52] a tücsök (T) ← [c51]

[r51] a tücsök ugrása, tücsökugrás (!T) ← [c51]

[i25] a tücsökugrás „kicsi zaja” (TR)

[r16] pattan

Kommentár:

A határozott — de a szövegben előzmények nélküli — *tücsökugrás* igényli a [c51] kommentár egység beillesztését a szövegbe. Figyeljük meg, hogy a [c51] kommentár egység és a [k16] kommunikációs egység az [r51] relációs indexen keresztül kapcsolódik egymáshoz, ami azt mutatja, hogy a relációs indexek főnévi formában megjelenhetnek korreferencia-indexként.

Az elemzés eredményeit szemlélteti a KE-ek közötti elsődleges téma-réma kapcsolatokat feltüntető ábra a mellékletben. Jól látható, hogy a kapcsolatok szempontjából meghatározó a költő (*én*, [i04]) és a diófa ([i06]) fogalma.

Forrás

Radnóti Miklós 1976. *Radnóti Miklós művei*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

Irodalomjegyzék

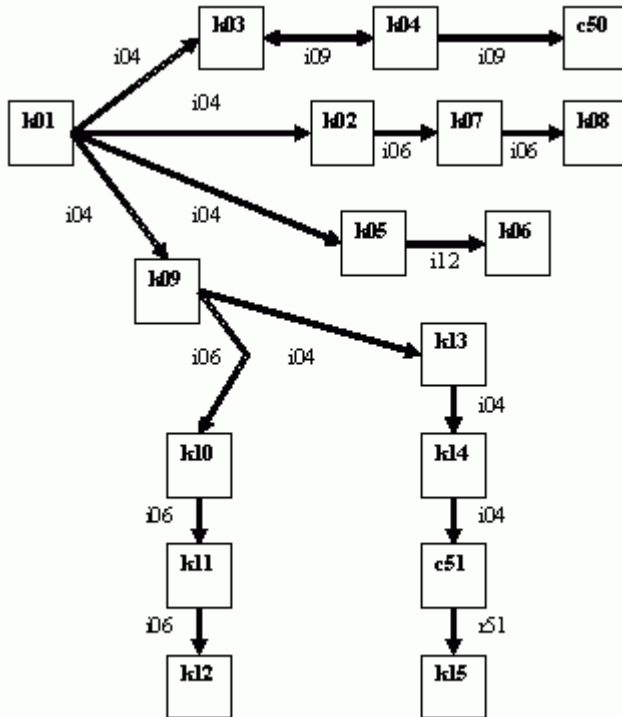
Károly I. Boda 2002. *Use of Hypertext in Information Science. Concepts, Systems, Models, and Applications*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 2002. (PhD doktori értekezések 18.)

Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2002a. Téma-réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott versszövegben korreferencia-elemzés segítségével. In: Petőfi S. János—Szikszaíné Nagy Irma (szerk.): *Officina Textologica 7. A kontrasztív*

- szövegnyelvészet aspektusai. Linearizáció: téma-réma szerkezet.* Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 2002. 93–112.
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2002b. Co-reference Analysis and the Structure of Natural Language Texts. In: Andor J.—Benkes Zs.—Bókay A. (szerk.): *Szöveg az egész világ. Petőfi Sándor János 70. születésnapjára.* Budapest: Tinta Kiadó. 2002. 81–100.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa 1998. A szöveg megközelítései. *Iskolakultúra.* Budapest: Iskolakultúra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Melléklet

Elsődleges téma-réma kapcsolatok:

A korreferencia-indexek téma-réma funkciójának jelölésrendszere:

	hangsúlytalan / implicit előfordulás	hangsúlyos / explicit előfordulás	
első előfor- dulás (új információ)	T*R	TR	határozott
	T*	R	határozatlan
sokadik elő- fordulás (ismert infor- máció)	T	TR	határozott
	(nem fordul elő)	(nem fordul elő)	határozatlan

5.
Előrehaladó párbeszéd?
(Molière-szövegek alapján)

KISS SÁNDOR

E rövid tanulmányban a tematikus progresszió jelenségének megközelítése során egyszerre két különlegesebb nézőpontot érvényesítek. Egyrészt vizsgálatom anyaga irodalmi szövegdarabokból, pontosabban drámarészletekből áll, ahol a szöveg sajátosságai szorosan összefüggnek a színre kerülő fiktív világ eseményeivel, és elemzésemben kiaknázom ezt az összefüggést. Másrészt a korpusz jellegéből adódóan főként olyan szövegszekvenciákat mutatok be, ahol a tematikus progresszió valamilyen módon megtörik, eltér a normától — innen a kérdőjel a címben. E torzuló tematikus progresszió illusztrációi Molière néhány vígjátékából származnak; tekintettel arra, hogy a tárgyalás elsősorban a makrostruktúrára vonatkozik és csak kisebb mértékben a mondatok közötti összefüggés pontos kifejezésére, általában az — egyébként kitűnő — magyar fordításokat fogom idézni, és csak szükség esetén fordulok a francia szöveghez.

Minthogy a vizsgálat tárgyát párbeszédnek képezik, induljunk ki a párbeszédnek abból az ideális formájából, ahol a résztvevők a nyelvi üzenetek cseréje révén közös univerzumot építenek fel és határolnak körül, miközben mindegyikük megszerez a világról valamilyen új tudást. Ez feltételezi a régi, már ismert referensek új összefüggésbe helyezését, a szövegszintaxis és szövegsemantika szabályai szerint.

Az itt bemutatandó (irodalmi) párbeszédekben a szereplők (általában az egyik szereplő) tudásának alakulását vizsgálom, amely következik az adott helyzetben érvényesülő konverzációs szabályokból. A szövegek egyik sajátossága abban rejlik, hogy az ábrázolt interakciónak valamilyen állandó benső tendenciája a tudás kiépülését megakasztja, vagy eleve megakadályozza. A tematikus progresszió ennek megfelelően sérül, megszakad, vagy felszámolja önmagát.

A vizsgálandó drámarészletek sorában a sikeresen felépülő tudás egy példája után két olyan helyzet következik, ahol a megszerzett tudás feleslegessé válik, egyben a tematikus progresszió megbicsaklik, más irányba fordul. Ezután két példa szemlélteti a párbeszédkapcsolat létrejöttének nyelvi gátjait, végül két esetben látjuk a szereplők pszichikumába beépült akadályokat, amelyek az elvben megszerzhető tudást mechanikusan szétzúzzák.

Alaphelyzetként, tehát a sikeresen megszerzhető tudás példjaként a „Nők iskolája” egy jelenetét idézem (II, 5). Tekintve, hogy vígjátékról van szó, a mű-

fajra jellemző sajátos sarkítások és túlzások miatt pragmatikai szempontból egészen „normálisnak” itt sem mondhatjuk a nyelvi nyilatkozatokat, a tematikus progresszió és valamilyen univerzum felépítése azonban világosan követhető. A jelenetnek arra a részletére utalok, ahol a dialóguson belül egy másik, az Ágnes nevű szereplő által összefoglalt dialógus jelenik meg: ő ártatlanul elmondja az őt feleségül venni szándékozó gyámjának, hogy egy öregasszony — nyilván az Ágnesbe szerelmes fiatalember küldönce — felvilágosította szemei hatalmáról, vagyis a nőiességében rejlő csáberőről. A darab logikája szerint Ágnes erről mindaddig mit sem tudott. Az öregasszonnyal folytatott beszélgetése során mindenesetre ez a tudása felépül: a kérdéseire kapott válaszokból kiderül, hogy valakin *sebet* ütött (réma); ekkor az információ pontosítását kéri: *Sebet ütöttem ... én? — kérdeztem meglepetve* (a *seb* most téma); az új válasz új elemet hoz: *a szemedtől beteg*: | *Az ütötte bele a végzetes sebet*. Ettől kezdve a *szem* állandó témává válik: *szemed méreggel van tele*, folytatja az öregasszony, *Csak a te szemedtől múlhat el a halála*: | *Az sebezte meg és az a medicinája*. Az új rémákból épül fel az új tudás, amely Ágnest — ezúttal pragmatikailag normálisan — cselekvésre indítja: *ha így múlik a baj*, | *Eljöhet és láthat, ahányszor csak akar* — mondja az öregasszonynak.

A tudás — ezúttal elvont, a gyakorlati tevékenységet közvetlenül nem elősegítő tudás — azonban hasznavehetetlennek és fölöslegesnek bizonyul a következő, immár a párbeszéd félresiklását is példázó részletben („Úrhatnám polgár”, II, 4). A dialógus Jourdain úr és a Filozófiatanár között folyik. Jourdain úr polgár, aki azért, hogy nemesembernek mutatkozhassék, tanulmányokat folytat. Filozófiából a hangok kiejtését, valamint a próza és a vers közötti különbséget tanulmányozza. A szövegfelépítés szempontjából a tudnivalók mint új információk a Filozófiatanár előadásában rémaként jelennek meg, a „tanuló” pedig, miután mindezt elsajátította, témaként használja és kommentálja, kifejezven óhaját új tudás megszerzésére is:

FILOZÓFIATANÁR: A D hangot példának okáért úgy képezzük, hogy a nyelv hegyét a felső fogsor belső oldalához érintjük: Dö.

JOURDAIN ÚR: Dö, dö. Így van! Szép dolog a tudomány, hiába.

Megtudván, hogy csak prózában vagy versben fejezhetjük ki magunkat, Jourdain úr új, reumatikus következtetésével látszólag még mindig ugyanabban az irányban viszi előre a párbeszédet:

Teringettét! Negyven esztendeje beszélek prózában, de azt se tudtam, mi az! De hálás vagyok, hogy megtanított rá!

Azonban részben már a fonetikai magyarázatok során, itt pedig végérvényesen kiderül, hogy Jourdain urat valami egészen más foglalkoztatja: a nemesembereknek az erkölcsseit is követni kívánja, ezért gáláns kalandra vágyik. A kivitelezéshez a Filozófiatanárra van szüksége, akit egyszer csak kibillent hangtani okfejtéséből, markánsan vezetve be egy új rémát:

Hanem — izé — meg kell vallanom magának valamit. Szerelmes vagyok egy igen finom úrihölgybe. Megkérném, hogy segítsen nekem megírni egy afféle kis levelet.

Hasonló váltás történik az imént idézett részletben:

... megtanított rá! Szóval hát, azt szeretném megírni egy kis levélben ...¹

A társalgásnak új irányt adó Jourdain úr kitért a tudás logikájából, ami tetten érhető a jelenet nyelvi szövetében.

Az elvben megszerezhető tudás meg nem szerzését illusztrálja egészen más összefüggésben és mintegy magasabb szférában a „Don Juan” III. felvonásának 5. jelenete, majd ennek közvetlen folytatása, a IV. felvonás eleje. Ezt a példát is a tudásépítés logikus menetéből történő kilépés miatt említem. Midőn Don Juan az általa megölt Parancsnok szobrát meghívja vacsorára, a szobor a meghívás elfogadásának jeléül bólint. Don Juan nem hiszi, hogy ilyesmi történhetett, bár szolgálja ezúttal is figyelmezteti, hogy égi jel akarja őt erkölcsös életvitelre téríteni. A lovag nem kíván belépni egy ilyen beszélgetésbe, s az esemény kommentárját (*DON JUAN: ... bizonyára káprázat csalt meg bennünket*) felváltja egy másfajta kommentár: Don Juan el akarja hallgattatni kellemetlen dolgokat szóba hozó szolgáját, s ezt meg is teheti, az erkölcsi és a természetfölötti kérdések bizonydalmaiból átlépve az úr–szolga viszonyból közvetlenül adódó parancsolgatásba:

Idehallgass! Ha nem hagyod abba ezt az ostoba papolást ... ezret váगतok rád. Megértetted?

A létrejött, bár igazi tudás felépítéséhez nem vezető párbeszédkapcsolat példái után lássunk két olyan esetet, ahol maga a kapcsolat sem jön létre az egyik szereplő sajátos nyelvi magatartása miatt. Az első esetet tömören úgy jellemezhetnénk, hogy az akadályt támasztó szereplő nem tudja áthágni a nyelvi kommu-

---

¹ Az *izé* szó választásával a fordító hangsúlyozza, hogy a váltás némileg magát Jourdain urat is zavarba hozza. A francia szövegben csupán a váltásra utaló 'egyébként' szót találjuk: *au reste*; vö. *je voudrais donc = szóval hát*.

nikációba történő belépés nehézségeit, azaz mintegy megáll a nyelvi kód felhasználásának küszöbén, és végtelenül hosszúnak tűnik számára az az út, amelyen eljuthatna a pragmatikailag sikeres nyelvi kapcsolathoz. A dialógusban ez úgy jelenik meg, hogy a nyelv alkalmazásával kapcsolatos fogalmakat és magának a nyelvnek a fogalmát ez a szereplő rendre tematizálja, elvágva ezzel maga előtt a dialógusba-lépés lehetőségét. Az életidegen tudomány Molière-nél jól ismert kigúnyolása ez: az egyfelvonásos „Kénytelen házasság” 4. jelenetéről van szó, ahol Sganarelle, aki szeretné eldönteni, hogy megházasodjék-e, Dr. Pancratius filozófustól kér tanácsot. A filozófus azonban a nyelv felhasználásával kapcsolatos előzetes műveletekre kényszeríti. Sganarelle bejelentése, mely szerint szeretne *valamit megbeszélni* (*Je veux vous parler de quelque chose*) magával hozza a nyelv tematizálását:

DR. PANCRATIUS: És micsoda nyelvvel tetszik élni a dolognak előadásában?

S amikor végre kiderül, hogy az anyanyelv lesz a megfelelőbb, az újra bejelentett igény (*SGANARELLE: Bölcs útbaigazításra volna valami kis dologban szükségem*²) újabb nehézség forrása lesz, mivel a filozófus a nyelvet csak a filozófiai problémák megvitatására tudja használni, és így a *kicsiny nehézség* kifejezést meghallván nem hallgatja tovább Sganarelle-t, hanem a *nehézség*-et 'filozófiai nehézség'-nek felfogva e témát fejt ki sok-sok párhuzamos rematikus elem révén. A kommunikáció megteremtésére még volna látszólag egy utolsó lehetőség: *Magyarázza meg az úr, hogy mit akar*, mondja a filozófus, de mint a folytatásból kiviláglik, csak azért, mert a *parole* 'beszéd' témája kapcsán is előadást akar tartani, most már Sganarelle-lel egyszerre beszélve.

Ha Dr. Pancratius bizonyos értelemben nem ismeri a nyelv kommunikációs szabályait, Don Juan nagyon is jól ismeri őket. Visszatérve a róla szóló darabhoz, a kapcsolat létrejöttét megakadályozó nyelvi magatartás példájaként Vasárnap úr (= Monsieur Dimanche), a hitelező látogatására hivatkozom, amelyet ő Don Juannál tesz (IV, 3), hogy pénzét visszaszerezze. A lovag azonban beleejti őt az udvarias társalgás csapdájába: Vasárnap úr nem képes látogatásának témáját nyelvi témává változtatni, csak egy-egy előkészítő mondatdarabig jut el (*Azért jöttem ...; Azért jöttem, hogy ...*), hiszen Don Juan olyan nyelvi nyilatkozatok sorával árasztja el, amelyek a társasági illem szabályai szerint mindig kikényszerítenek egy — mondhatnánk, a nyelv fatikus funkciója alá tartozó — reakciót, a társalgást ezáltal formálissá változtatva, és meggátolva azt, hogy a

---

² Az eredetiben: *Vous consulter sur une petite difficulté* 'Egy kicsiny nehézségről megkérdezni önt'.

tematikus progresszió szabályai szerint a Vasárnap urat igazán érdeklő tudás felépüljön:

DON JUAN: Hogy van kedves neje, Vasárnapné önagsága?

VASÁRNAP: Hál' istennek nagyon jól, nagyságos uram.

DON JUAN: Derék egy asszony.

VASÁRNAP: Alázatos szolgálja nagyságos úrnak. Azért jöttem ...

A dramaturgia és a szövegnek tulajdonítható jelentés szempontjából természetesen bonyolultabb a helyzet azokban az esetekben, amikor a normális kommunikáció létrejöttének és a dialógusból elvileg nyerhető tudás felépítésének akadályá egy gazdagabb pszichológiával megjelenített szereplő benső mechanizmusaiból adódik. Mindamellet egy ilyen képlet világosan jelenik meg a „Tartuffe” I. felvonása 4. jelenetében. Orgon pár napos utazásról tér haza; családfelekedént házi dolgai felől érdeklődik, és a szobalány felvilágosítja arról, hogy távollétében felesége beteg volt. Orgont azonban egyetlen dolog érdekli: a házába befogadott és szent embernek látszó Tartuffe hogyléte, akit rajongással szeret, s akiben leginkább a látványos vallási töredelem hatja meg. Ezért el sem jutnak tudatáig a szobalány információi a feleségéről és különösen nem annak iróniája, amellyel Orgon Tartuffe iránti érzelmeiről nyilatkozik: a tematikus progresszió a „beépített pszichikai akadály” miatt elakad, és a „beszélgetés” minduntalan visszatér ugyanarra a pontra:

*DORINE: Tegnapelőtt az úrnőt nagy láz verte le,
S egész különösen fájt estig a feje.*

ORGON: És Tartuffe?

*DORINE: Tartuffe? Ó, nincs semmi baja, megvan.
Csak hízik és dagad, az arca majd kicsattan.*

ORGON: Szegény!

stb. (az *És Tartuffe?*, valamint a *Szegény!* replikák állandó ismétlésével).

A „Tartuffe”-ben Orgon sajátos lelki merevsége majdnem tragédiához vezet, az „Embergyűlölő” című vígjátékban pedig a főhős, Alceste figurájában fedezhetünk fel egy tragikumot generáló lelki vonást, amely szintén egyfajta „beépített”, ezúttal azonban morálisan megalapozott kommunikációképtelenség. Alceste a társasági élet általa hazugnak tartott érintkezési szabályait nem tudja elfogadni, és az általa elképzelt tökéletes nyíltság és egyenesség követelményét kiterjeszti szerelmére, Célimène-re. Mivel sajátos geometriával csak az „igen/nem” válaszokat tudja elfogadni, elképzeltetlen szenvedést okoz számára az a bizonytalanság, amelyet Célimène viselkedésében érez (noha ő bevallotta neki szerelmét). Ezért (a IV. felvonás 3. jelenetében) a dialógus során

Célimène-t olyan terepen veszi üldözőbe, ahol helyzete az ifjú nővel szemben reménytelen: a tematikus progresszió sérül, mert Alceste minduntalan visszatér ugyanazon vádpontokra, Célimène-nek pedig mindenre van mentsége; és mivel Alceste számára elviselhetetlen, hogy Célimène azt tette, amivel vádolja, ő maga ösztönzi a hölgyet a védekezésre, erre azonban Célimène nem hajlandó adott ponton túl, s most ő akasztja meg az előrehaladás folyamatát. Célimène összegzi Alceste erőfeszítéseinek kudarcát:

Non, vous ne m'aimez point comme il faut que l'on aime.

Ahogy engemet kell, ön nem tud úgy szeretni.

A fenti vázlatos megjegyzések érvként szolgálhatnak amellet, hogy irodalmi művek szövegnyelvészeti elemzésének eredményeit érdemes kapcsolatba hozni a szorosabban vett irodalmi analízis megállapításaival, a megformálás rétegeinek pontosabb számbavétele céljából. Az itt röviden megvizsgált szövegekből az derül ki, hogy a tematikus progresszió megléte, hiánya vagy torzulásai felvilágosítanak a mű fiktív világában megjelenő emberi együttműködés lehetőségeiről.

Forrás

Molière 1971. *Oeuvres complètes* I-II. Bibliothèque de la Pléiade. Paris: Gallimard.

Molière 1965–1966. *Összes színművei* I-II. Helikon Klasszikusok. Budapest: Magyar Helikon. A fordítók: Szabó Lőrinc (*Nők iskolája*, *Embergyűlölő*), Mészöly Dezső (*Úrhatnám polgár*), Kazinczy Ferenc (*Kénytelen házasság*, Illyés Gyula átigazításában), Illyés Gyula (*Don Juan*), Vas István (*Tartuffe*).

Irodalomjegyzék

Conesa, G. 1983. *Le dialogue moliéresque: étude stylistique et dramaturgique*. Paris: PUF.

Cornelissen, R. 1985. *Drama und Sprechakttheorie: die Aufforderungsintensität der Komödien Molières*. Stuttgart: Franz-Steiner GmbH.

Kiss Sándor 1990. La place linguistique de l'Autre dans les comédies de Molière. *Acta Litteraria Acad. Scient. Hung.* 32/1–2: 203–209.

6.

Konnektorok és tematikus progresszió

CSÚRY ISTVÁN

A konnektor, mint tudjuk, az általa összekapcsolt szövegösszetevők valamilyen sajátos szemantikai (szemantiko-logikai, szemantiko-pragmatikai) viszonyát jelzi úgy, hogy a szöveg befogadójában meghatározott interpretációs-inferenciális procedúrákat hoz működésbe. A jelen kötet tárgyával összefüggésben a konnektorfunkciót illető fő kérdés az, hogy

(1. kérdés) van-e a konnektoroknak kitüntetett szerepük a szöveg tematikus tagolásában?

Ha az erre a kérdésre adandó válasz, amint várjuk, igenlő, meg kell mondanunk, hogy

(2a. kérdés) lehet-e általános következtetéseket levonni a konnektorok jelenlétéből a kotextusuk tematikus felépítésére vonatkozóan?

Ezzel párhuzamosan azt is tudnunk kell, hogy

(2b. kérdés) lehet-e speciális következtetéseket levonni a konnektorok jelenlétéből és a kotextusuk grammatikai szerkezetéből a kotextusuk tematikus felépítésére vonatkozóan aszerint, hogy mely konkrét lexiko-grammatikai eszköz áll konnektorszerepben?

Miután azonban erre nézve a szótári vagy nyelvtani leírásokban hagyományosan (és bizonyos fokig érthető módon) nem találunk útmutatást, a lokális helyett a globális megközelítést kell választanunk, s legelőbb is megvizsgálunk, hogy

(3. kérdés) a konnektorok kotextusában feltárható tematikus szerkezet hogyan függ össze a konnektor által jelzett jelentésviszony interpretációjával?

Amikor tehát a jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a konnektorok milyen szerepet töltenek be a tematikus progresszió felépítésében, mindenneke-előtt erre az utolsó kérdésre keressük a választ.

Jegyezzük meg, hogy az itt következő elemzések — praktikus megfontolásból — nem terjednek ki a dialógusban (a beszélgetésben) megfigyelhető sajátosságokra, és nem lépnek túl az ellentétviszonyt jelző konnektorok körén.

Tematikus progresszió és konnektorkontextus

Induljunk ki a következő tényekből:

- (a) a konnektorok pólusait komplex szövegösszetevők is szolgáltathatják, mint például egy (több) bekezdésnyi mondatomb;
- (b) a konnektorok nemcsak közvetlenül szomszédos szövegösszetevők kapcsolatát jelezhetik.

Tekintve, hogy nincs semmilyen formai ismérv, mely alapján eldönthető volna, hogy az interpretátornak mely szövegösszetevőből kiindulva és hogyan kellene eljutnia a konnektor jelezte ellentét szemantikai mélyszerkezetéhez, a tartalom (a jelentés) síkján kell megkeresni az ezt lehetővé tevő szerkezeti sajátosságokat. Más szóval: ha van a nyelvészeti kutatásnak olyan területe, ahol az úgynevezett tematikus progresszió tanulmányozása hasznos, sőt szükséges, akkor a konnektorok vizsgálata bizonyosan ilyen terület. (Ez önmagában persze még semmit sem jelent annak a kérdésnek az eldöntése szempontjából, hogy a konnektornak kitüntetett szerepe van-e a szöveg tematikus tagolásában.)

Elemzéseinkből a következő szabályt szűrtük le:

A konnektor antecedensének, azaz az ellentétviszony bal oldali pólusát szolgáltató szövegösszetevőnek a felkutatása a közvetlen környezetétől a szélesebb felé, a kotextustól a kontextus felé haladó algoritmust követ. A kotextusban történő keresés során a konnektort tartalmazó szövegösszetevőtől visszafelé számított első és második tematikus váltás által behatárolt szövegösszetevőt kell a konnektor antecedensét szolgáltató szövegösszetevőnek tekinteni.

(Ez azonban általános szabály, melynek érvényesülését az egyes — konnektorként használatos — lexikai elemek esetében egyenként meg kell vizsgálni, ugyanis van, például, olyan konnektor-lexéma a franciában: a *n'importe/qu'importe*, amely megelőzi az általa jelzett viszonyban álló szövegösszetevők mindegyikét.)

A szabály egyszerűnek látszik, de — mielőtt példákkal szemléltetnénk alkalmazását — meg kell határoznunk azt is, egyrészt, hogy mit értünk tematikus váltás alatt, másrészt pedig azt, hogy milyen lehet a tematikus váltások közötti szövegösszetevők belső szerkezete.

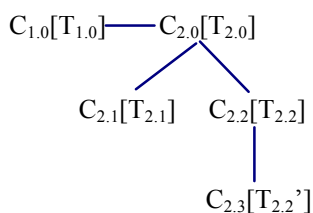

Amennyiben két egymást követő szövegegység¹ két különböző tematikus egységnek felel meg, közöttük tematikus váltás van.

Ez a meghatározás, belátjuk, adós marad az egzakt módon megragadható nyelvészeti kritériumokkal. De ki kell emelnünk, hogy a *szövegegység* és a *tematikus egység* belső struktúrája és valamely magasabb strukturális szintű egységbe való beszerkesztettsége is változatos lehet, összhangban a konnektorhasználat változatos lehetőségeivel. Az általánosításnak ezen a szintjén tehát ennél explicitebb fogalmazásra nem látunk lehetőséget. Másfelől viszont azt sugalljuk ezzel az utóbbi meghatározásunkkal, hogy az egymást követő szövegegységek nem föltétlenül különböző tematikus egységek megtestesítői. Belátható ugyanis, hogy mindennapi szövegeink tematikus felépítése nem elemi témaegységek mellérendelő összeláncolásából, hanem egyszerűbb és bonyolultabb tartalmak hierarchikus, mellé- és alá-fölérendeltséget egyaránt tartalmazó rendszeréből áll. Márpedig, ha a dolog így áll, komolyan kell vennünk a kérdést: mikor felelnek meg két különböző tematikus egységnek az egymást követő szövegegységek?

A válasz első része egy viszonylag egyszerű általános szabály, melyet ábrával is szemléltetünk:

Ha az egymást követő szövegegységek — mellérendeltségi viszony esetén — nem egyazon konstans témát fejtenek ki, továbbá nincsen közöttük olyan hierarchikus viszony, hogy a második szövegegység az elsőnek a kifejtése, megokolása, akkor különböző tematikus egységnek felelnek meg. Ez a helyzet akkor is, ha az első egy magasabb fokú szövegegység, amelynek globális témájából származó különböző résztémák vannak kifejtve több, neki alárendelt (alacsonyabb fokú) szövegegységben.

Az ábrán a C-vel jelölt egységek a szövegösszetevők, a T-vel jelöltek pedig a bennük megjelenő tematikus egységek. Nincs tematikus váltás a C_{2.2} és a C_{2.3} között, de van mindenütt máshol.

¹ A *szövegegység* és *szövegösszetevő* terminológiai kettőssége — mivelhogy jelöltjük azonosnak tekinthető — szemléletbeli kettősségnek felel meg: míg az előbbi esetében valamilyen szempont szerint zárt egészként, az utóbbi esetében viszont egy magasabb szerveződési szint önmagában „hiányos” részeként fogjuk fel a szöveg valamely elemét. Ezen a ponton a tematikus homogeneitás az „egységésítő” szempont.

A válasz második része viszont egy olyan megszorítás, amely a konnektor antecedensének felkutatására felállított szabályaink általános és egyszerű gyakorlati alkalmazását legalábbis kétségessé teszi:

A tematikus egységek strukturálódása rekurzív jellegű, és nincsen szükségképpen kölcsönösen egyértelmű megfelelés szövegegységek és tematikus egységek között.

Más szóval: a tematikus szerkezetnek még a kisebb terjedelmű szövegekben is többszintű hierarchiáját találhatjuk, ugyanazon alá- és mellérendeltségi viszonyok ismétlődésével valamennyi szinten; arra pedig, hogy egy-egy tematikus egység milyen nyelvi formában jelenik meg (ha explicite egyáltalán megjelenik), semmilyen szabály nincsen. A befogadónak így egymást keresztező, egymással átszövődő tematikus hálókkal lehet dolga.

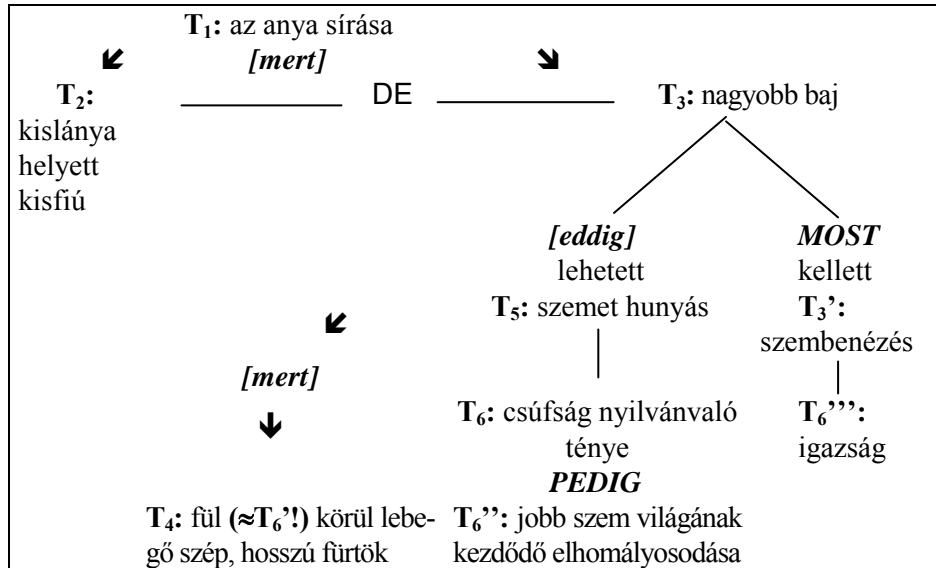
Nem meglepő tehát, ha azt tapasztaljuk, hogy csak kivételesen szerencsés esetben lehetséges a konnektor antecedensének felkutatása annak a lineáris elvnek a mechanikus alkalmazásával, melyet fentebb leírtunk. Bemutatunk azért egy ilyen példát is; ebből kiderül, hogy a szövegmondatok élén álló konnektorok nem a (tipográfiai vagy szintaktikai) mondathatárok szerint működnek, hanem jelentéstartalmuk, tematikus szerepük alapján kapcsolják össze a szövegösszetevőket. (P_{index} -szel az elemzés tárgyává tett mondategységeket jelöltük.)

(1) *[Az elbeszélő családtagjai imádják egymást meglepni, s e meglepetések nem nélkülözik a teatralitást. Ilyen meglepetésként viszi el a kisgyerekek elbeszélőt a nagyapja titokban, hogy lányos haját levágassa.] Felkiáltások voltak, hanem az ölelések elmaradtak, P_1 s anyám bezárkózott szobájába, sírni: P_2 kislánya helyett egy kisfiút hoztak neki. P_3 **DE** ennél nagyobb baj is volt: P_4 amíg szép, hosszú fürtök lebegtek fülem körül, P_5 szemet lehetett hunyni csúfságom nyilvánvaló ténye előtt. P_6 **PEDIG** jobb szemem világa már kezdett elhomályosodni. P_7 Most szembe kellett néznie az igazsággal. (Sartre: A szavak, 65²)*

(1) felépítését a következő ábra tárja elénk:

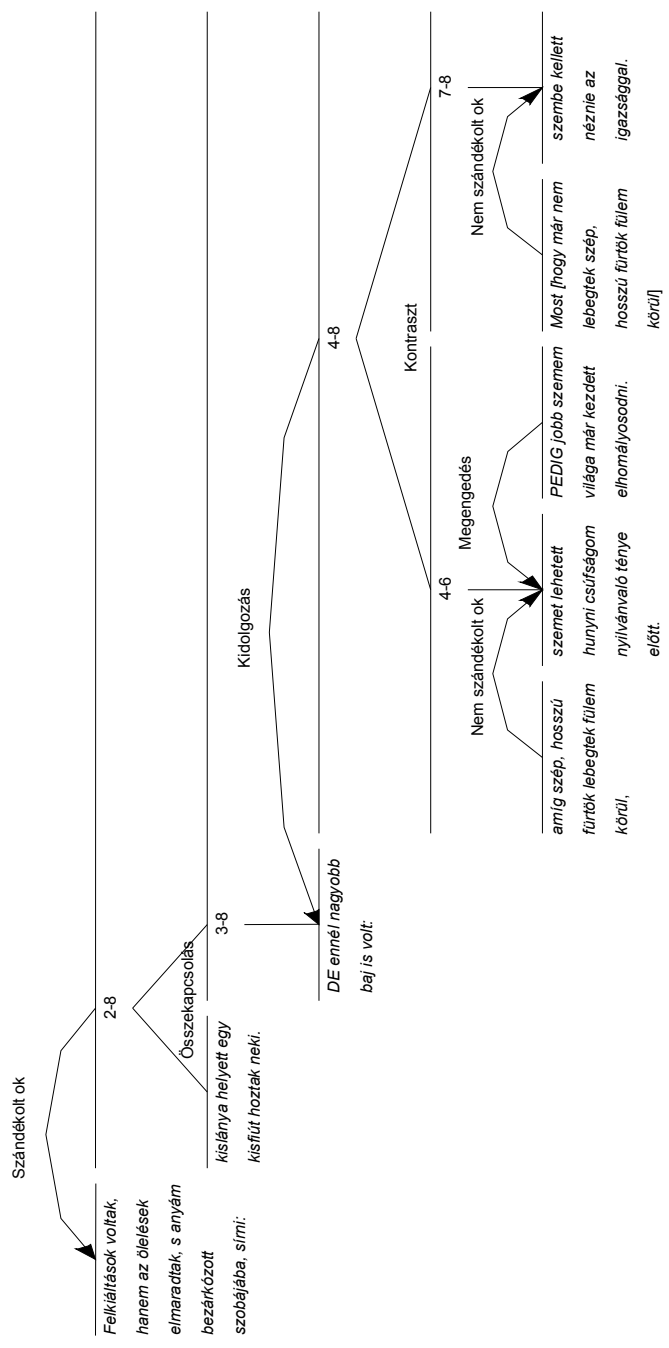
---

² A magyar fordítás itt jól adja vissza a francia eredeti felépítését, ezért annak közlésétől eltekintettünk.

Az indexekkel kiegészített T szimbólumok a szövegrész tematikus elemeit jelölik³ előfordulásuk sorrendjében, a térbeli elrendezés pedig a nemlineáris viszonyaikról igyekszik számot adni, bár megjelenítésünkben a linearitás dominál. (Az ábrában csak sematizálásra törekedtünk, tisztán formális reprezentációra nem.) A *de* konnektor — a főtebb megadott szabálynak megfelelően a P₃-at a P₂-höz, nem pedig a P₁-hez (vagy az azt megelőző mondat egységgel kezdődő mondat egységhez) köti, a *pedig* pedig a P₆-ot a P₅-höz. Noha „ránézésre”, mélyebb elemzés nélkül is ez lehetett a benyomásunk, hasznos az egzakt kritériumok megállapítása, hiszen — ismételjük — a konnektorok nemcsak szomszédos, hanem egymástól távoli szövegösszetevők közötti viszonyt is jelölhetnek, amint egyébként (2)-ben ezt látni is fogjuk.

³ Külön ki kell térnünk a T₆-tal jelölt, s az annak tematikusan alárendelt, vesszőkkel jelzett tematikus elemekre, hogy eloszlassuk az eljárásunkkal mint önkényessel szembeni kételyeket. A szöveg interpretációja során, mint tudvalévő, a ko(n)textuális információkon kívül a befogadó a világra vonatkozó ismereteinek tágabb köréből is merít. Márpedig a magát könyvének egyes szám első személyű narrátorává megtevő Sartre-ról tudjuk, hogy fülei elállóak voltak, és szembaja is ismeretes. Ez pedig feljogosít arra, hogy a vizsgált szövegrészben a *fül*- és a *szem*-témát eleve a *csúfság* főtéma résztémáinak tekintsük.

A kép világosabb, ha nem az elemi tematikus összetevőket, hanem a szöveg-egységek retorikai funkcióját⁴ vizsgáljuk: így nem kell számot vetnünk az elemibb és komplexebb tematikus egységek bonyolult viszonyaival és változatos nyelvi megjelenésével. (Feltűnhet, hogy a tematikus *progresszió* feltételezte téma-réma viszonyok megjelenítéséről a fönti elemzésben amúgy is lemondunk.) Az első RST-ágrajzból (65. oldal) rögtön kiviláglik, milyen kapcsolatokat is jeleznek a konnektorok.

(2) a „kevésbé szerencsés” esetekre példa (ahol nem lehetséges a konnektor antecedensének felkutatása a föntebb leírt lineáris elvnek a mechanikus alkalmazásával). Ezt a szövegrészt ráadásul nem a direkt és egyértelmű kifejezőmód jellemzi (bizonyára szándékoltan), úgyhogy nehéz benne a tematikus szerkezet elemeit azonosítani. Ha viszont sikerül, akkor szövevényes viszonyrendszert látunk, az implicit tartalmak jelentős hányadával, s mindennek az explicit kifejezése (és vizuális megjelenítése), ezáltal pedig a konnektor-interpretáció levezetése roppant nehézkes. (2)-nek ezért mindjárt a retorikai szerkezetét vizsgáltuk (lásd a 65. oldali RST-ágrajzot), s egyúttal tipográfiai eszközökkel jelöltük a meghatározó korreferenciahálókat: ez jól érzékelteti a szakasz tematikus összetettségét és a témák összefonódását.

(2) Pour permettre à l'agriculture européenne de profiter de l'évolution a priori positive du marché mondial, une nouvelle réforme de la PAC doit améliorer LA COMPÉTITIVITÉ de l'agriculture européenne sur les marchés tant intérieurs qu'extérieurs. **L'ABAISSEMENT DES PRIX** profitera aux consommateurs et laissera une plus grande marge pour une différenciation des prix en faveur des produits de qualité supérieure. Une orientation accrue des activités en fonction des **impératifs du marché** facilitera l'intégration progressive des nouveaux États membres et contribuera à la préparation de l'Union aux prochaines **NÉGOCIATIONS** dans le cadre de l'OMC. Elle aidera aussi l'Union à **CONSOLIDER** sa position de grande puissance exportatrice mondiale. **Les prix** ne représentent **TOUTEFOIS** qu'un aspect de LA COMPÉTITIVITÉ. (Agenda)

Hogy az európai mezőgazdaság profitálhasson a világpiac a priori pozitív alakulásából, a közös agrárpolitika (PAC) újabb reformjának javítania kell az európai mezőgazdaság mind belpiaci, mind külpiazi **VERSENYKÉPESSÉGÉT**. **AZ ÁRAK CSÖKKEN(T)ÉSÉNEK** a fogyasztók látják hasznát, s ez tágabb teret nyújt az árak differenciálódásának is a legjobb

---

⁴ A terminust a Mann és Thompson-féle retorikai struktúraelmélet (RST) szerint használjuk; a funkciók neveit saját fordításunkban tüntetjük fel.

minőségű termékek javára. A tevékenységeknek a piac követelményeinek megfelelően növelt orientációja meg fogja könnyíteni az új tagállamok fokozatos beilleszkedését, és hozzá fog járulni az Unió felkészüléséhez a Kereskedelmi Világszervezet (OMC) keretében soron következő **TÁRGYALÁSOKRA**. Segíteni fogja az Uniót a kiviteli világnagyhatalom-pozíciójának MEGERŐSÍTÉSÉBEN is. **Az árak AZONBAN** A VERSENYKÉPESSÉGNEK csak egyik aspektusát jelentik.

Jelmagyarázat:

dőlt: a világpiac (külső, objektív) alakulása

aláhúzott: az EU belső intézkedései, lépései

KIS KAPITÁLIS: versenyképesség (*compétitivité*)

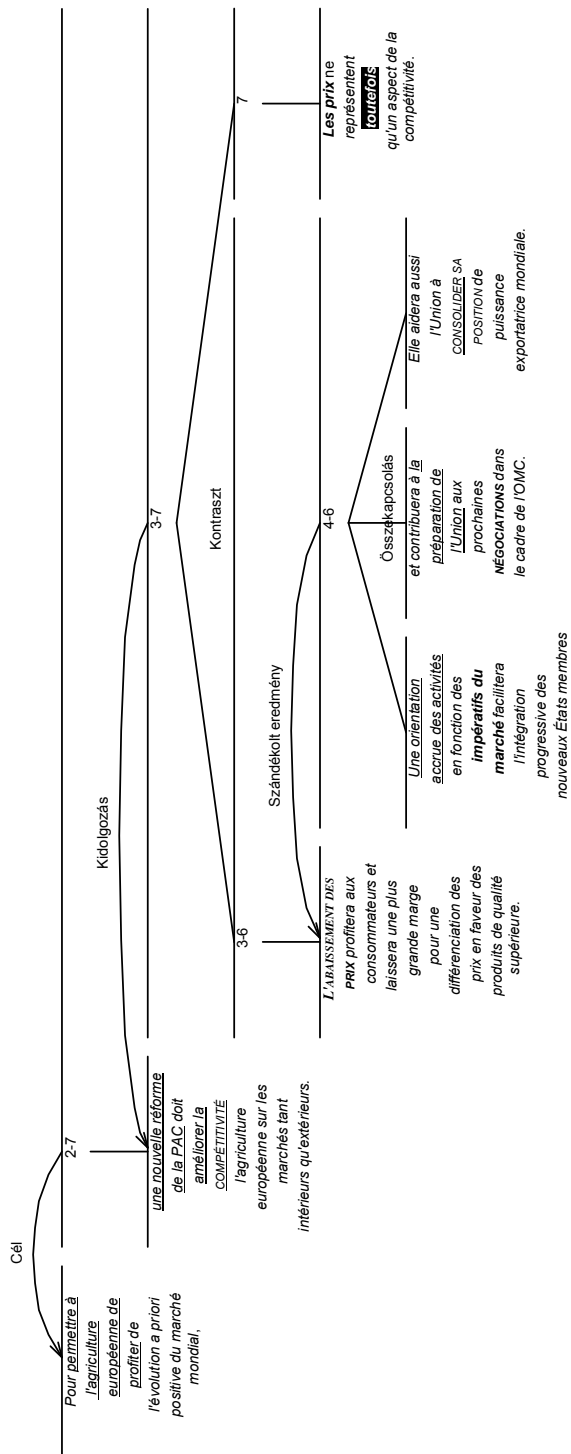
kövér: az árak csökken(t)ése (*l'abaissement des prix*)

EZEK KOMBINÁCIÓJA: az egyes izotópiák átfedése

A konnektor antecedensének a tematikus váltások segítségével történő felkutatásáról felállított szabályunk — a példa tanúsága szerint — csak a szöveg tartalmi-funkcionális tömbösödésének tekintetbe vételével alkalmazható, ezért célszerű kiegészíteni azzal, hogy

a konnektorok a szövegszerkezet azonos szintjéhez tartozó szöveg-összetevők viszonyát jelzik.

A tematikus struktúra elemzését tehát csak a mondategységek és a szövegmondatok tömbösödésének vizsgálatával egységben végezhetjük el eredményesen, ellentétben azzal, amit a t é m a – r é m a fogalompár sugallni látszik. A példánkból ugyanakkor az is kitűnik, miként képes a konnektor a hozzá kapcsolódó interpretációs szabályok révén egy „ködösen” megfogalmazott szöveg-egységet retroaktív módon értelmezhetővé tenni: megmutatni, hogy miről is van benne szó, azaz mi a t é m á j a .

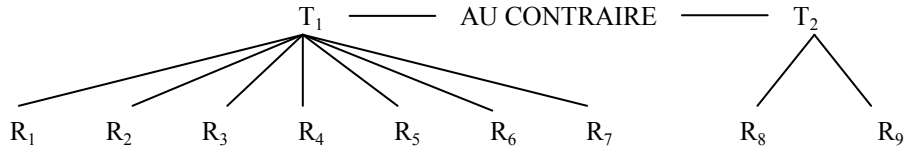
A következő példa, (3), nemcsak újabb bizonyíték a nagy konnektor-hatótávolság lehetőségére, hanem megmutatja, hogy — egyrészt — az elemzés során tekintetbe kell venni a szöveg polifonikus voltát, a szövegösszetevők különböző megnyilatkozóknak való tulajdoníthatóságát (példánkban ez explicite megjelenik, az idézett beszélők nevét aláhúzással jelöltük), másrészt pedig azt, hogy világos, szabatos fogalmazás esetén a szabályunk — a szintekre vonatkozó megszorítással — jól láthatóan működik, azaz anélkül, hogy a tematikus viszonyok feltárása spekulatív interpretációs műveletsorozatot kívánna. (A szövegben máris jelöljük a témákat s a rémákat, minimális egyszerűsítéshez folyamodva csupán. Félkövérrel a konnektor jelezte ellentétviszony pólusait emeltük ki, az „áthidalt” szövegrészt dőlttel szedtük.)

(3) Jacques Rival réclama T_1 {**un gouvernement militaire avec des concessions de terre accordées à tous les officiers après trente années de service colonial**}. „*De cette façon, disait-il, vous créez T_1 '{une société} R_1 {énergique}, R_2 {ayant appris depuis longtemps à connaître et à aimer le pays}, R_3 {sachant sa langue} et R_4 {au courant de toutes ces graves questions locales auxquelles se heurtent infailliblement les nouveaux venus}.*” Norbert de Varenne l'interrompt : „*Oui ... T_1 '''{ils} R_2 & R_3 & R_4 {sauront tout}}, R_5 {excepté l'agriculture}. T_1 '''{Ils} R_3 {parleront l'arabe}}, mais T_1 '''{ils} R_6 {ignoreront comment on repique des betteraves et comment on sème du blé}. T_1 '''{Ils} R_1 '{seront même forts en escrime}}, mais R_7 {très faibles sur les engrais}. **Il faudrait AU CONTRAIRE T_2 {ouvrir largement ce pays neuf à tout le monde}**. T_2 '{Les hommes intelligents} R_8 {s'y feront une place}, T_2 '''{les autres} R_9 {succomberont}. C'est la loi sociale.” (Maupassant : Bel-Ami)*

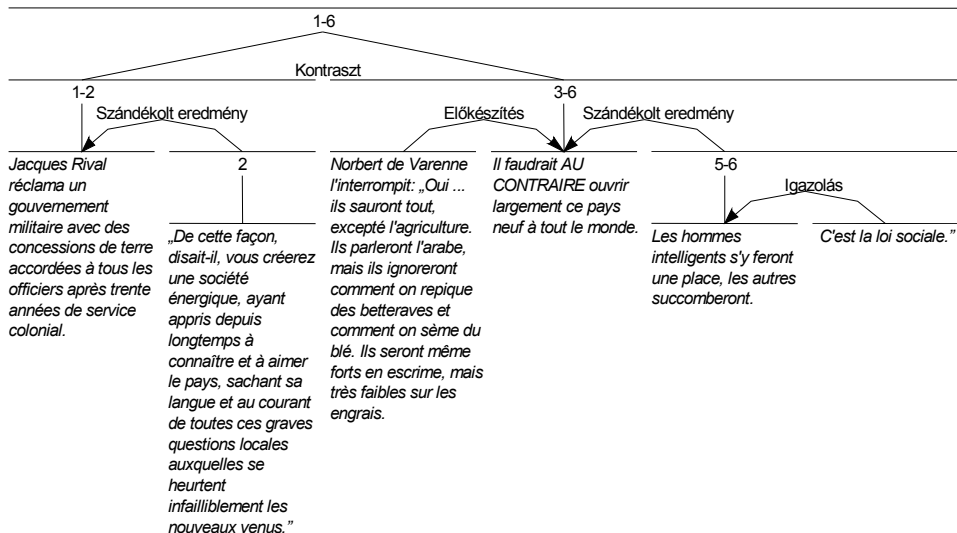
<JR T_1 {**katonai kormányzatot követelt, földjádékokkal a harminc-éves gyarmati szolgálatot letöltött tiszteknek**}. „Így R_1 {energikus} T_1 '{társadalom} jön létre, amely R_2 {már régóta megtanulta ismerni és szeretni ezt az országot}, amely R_3 {beszéli annak nyelvét}, s amely R_4 {ismeri mindazokat a súlyos helyi kérdéseket, melyekkel az újonnan jötteknek elkerülhetetlenül szembe kell nézniük}.” NdV közbevágott: „Igen..., T_1 '''{ R_2 & R_3 & R_4 {mindenhez érteni fognak}}, R_5 {csak a mezőgazdasághoz nem}. T_1 '''{ R_3 {Beszélnek arabul}}, de R_6 {nem tudják, hogyan kell cukorrépat palántázni és búzát vetni}. Sőt T_1 '''{ R_1 '{erősségük lesz a vívás}}, de R_7 {komoly gyengéjük a trágyázás}. **Ezt az új országot, ÉPPEN ELLENKEZŐLEG, T_2 {meg kellene nyitni mindenki előtt}**. T_2 '{Az intelligens emberek} R_8 {majd megtalálják benne a helyüket}, T_2 '''{a többiek} meg R_9 {elbuknak}. Ez a társadalmi törvény.>

Konnektorok és tematikus progresszió

Az első ágrajz a fő tematikus viszonyokat ábrázolja, az RST-ágrajz pedig a fő összetevők funkcionális viszonyait. Látjuk, hogy elég eddig a szintig eljutnunk, ha a konnektor antecedensét akarjuk megtalálni. Ha azonban csupán a tematikus struktúra érdekelne bennünket, az viszont teljes mélységében, akkor a konnektorhoz kapcsolódó pragmatikai interpretációs instrukciók miatt (melyeket tükröz az RST-ágrajz) el kellene gondolkodnunk azon, hogy az R₁...R₄ tematikus egységek mennyiben azonosak önmagukkal, amikor más-más beszélő szövegében fordulnak elő, s hogy az R₅...R₇ különálló, az előbbiekkal egyenrangú tematikus egységek-e.

A konnektorok jelenlétéből levonható általános és speciális következtetések

A 2a. kérdésre *igennel* válaszolunk, de a választ csak röviden fejtjük ki. Túl azon a nyilvánvaló tényen, hogy a konnektor az őt tartalmazó szövegösszetevő helyét kijelöli a tematikus struktúra egy bizonyos szintjén, megállapítható, hogy a konnektorok bizonyos jelentésszerkezeti sémákon osztoznak, azok szerint működnek. Ez azt jelenti, hogy vannak bizonyos betölthető helyek, funkciók a konnektor környezetében, melyek meghatározzák a tematikus struktúra lehetőségeit (a témák és rémák lehetséges megjelenését, helyét és funkcióját) a szöveg adott pontján. Az ellentétviszony (és különösképpen annak megengedő megvaló-

sulása) esetében például implikációtagadással vagy elvárástörléssel találkozunk, s az implikált vagy elvárt tartalmak akár explicit megfogalmazást is nyerhetnek valamilyen logikai jellegű kifejtett viszonyrendszer keretében. Ezt szemléltetik a (4a...d) példák:

(4a) *Megnyomta a kapcsolót, DE áramszünet volt.*

(4b) *Megnyomta a kapcsolót, DE a villany nem gyulladt fel.*

(4c) *Megnyomta a kapcsolót, DE a villany nem gyulladt fel, MIVEL áramszünet volt.*

(4d) *Megnyomta a kapcsolót, TEHÁT a villanynek fel kellett volna gyulladnia, DE a villany nem gyulladt fel, MIVEL áramszünet volt.*

Erről a kérdésről — a *de* szó környezetstruktúrájáról — az olvasó Békési Imre munkáiból igen alaposan tájékozódhat. Tegyük azt is hozzá, hogy a konnektor egy meghatározott pragmatikai irányultságot is jelez, tehát a rákövetkező (az őt tartalmazónak tematikusan nem alárendelt) szövegrész tematikus kapcsolódását is meghatározza.

A 2b. kérdésre is *igenlő*, de valamivel bővebb — több példával illusztrált — választ adunk. Egyes konnektorként használt lexémák nem specifikusak, azaz egy teljesen általános interpretációs instrukción kívül nem hordoznak sajátos szemantikai jegyeket, nincsenek ellátva különösebb (nem-szintaktikai) ko(n)textuális paraméterekkel. Az ellentétviszonynál maradvá erre láthatunk példát a francia *mais*-ban. Ezt az ellentét bármilyen megvalósulása esetében használhatjuk. Ezzel szemben vannak sajátos szerepű konnektor-lexémák, melyek az ellentétnek csak bizonyos megvalósulási módját jelezhetik (például szembeállítást, megengedést vagy éppen az utóbbinak direkt és/vagy indirekt módozatát). Különbözhetnek abban, hogy antecedensükkel lehetnek-e deiktikus viszonyban vagy csak anaforikusban, működhetnek-e explicit bal oldali terminus nélkül vagy sem. És vannak olyanok is, melyek sajátos jelentéstartalommal vannak felruházva, és a kotextusuk jelentésszerkezetére vonatkozó speciális instrukciókat közvetítenek, például időbeli vagy más természetű párhuzamosságot jeleznek, mint a francia *cependant* vagy a magyar *ugyanakkor*.

Természetesen a sajátos szemantikai értékű konnektor-lexémák adnak a leggazdagabb útbaigazítást a tematikus szerkezet vonatkozásában is. Erre háromféle esetet is bemutatunk.

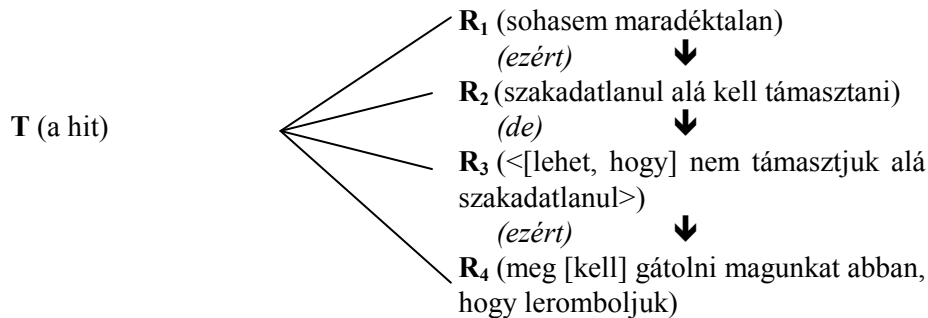
Vannak olyan konnektor szerepű szavak, kifejezések, melyek interpretációs szabályai egyfajta negatív előfeltevés tekintetbe vételét követelik meg. Ez az előfeltevés explicit megfogalmazást is kaphat a konnektor bal oldalán, mint számításba jövő — kifejtett — alternatívák egyike, és maradhat implicit is, melyet a bal oldali szövegösszetevőből éppenséggel a konnektorhoz kapcsolódó instrukciók alapján kell kiszámítani. A konnektor az ellentét második pólusát ehhez a — ténylegesen vagy implicite megjelenő — negatív alternatívához kapcsolja. (Ki kell emelnünk, hogy a „negatív” jelző nem okvetlenül nyelvtani

vagy logikai értelemben veendő: a beszélő argumentációs céljai szempontjából kedvezőtlennek minősülő lehetőséget jelöli.) Tegyük ezt példákkal szemléletesebbé:

(5) *Même profonde, jamais la foi n'est entière. Il faut la soutenir sans cesse ou, **DU MOINS**, s'empêcher de la ruiner.* (Sartre: Les mots, 169)

<Akármilyen mély is a hit, sohasem maradéktalan. Szakadatlanul alá kell támasztani, vagy **LEGALÁBBIS** meggátolni magunkat abban, hogy leromboljuk.⁵ (Sartre: A szavak. 132)>

A bal oldal látszólag csak arról szól, hogy mit *kell* tennünk, valójában azonban a *lehetséges* magatartásokra is utal (a hit szakadatlan alátámasztása vs a hit szakadatlan alátámasztásának elmulasztása), sőt: a *du moins/legalábbis* hatására felfedezzük benne a beszélő álláspontját. A beszélő ugyanis úgy gondolja, hogy a hit szakadatlan alátámasztása általában túlzó elvárás az emberekkel szemben.⁶ A *du moins/legalábbis* ily módon egy bár implicit, de nagyon is jelen lévő tematikus elemet jelez; (5) tematikus szerkezetét így írhatjuk fel:

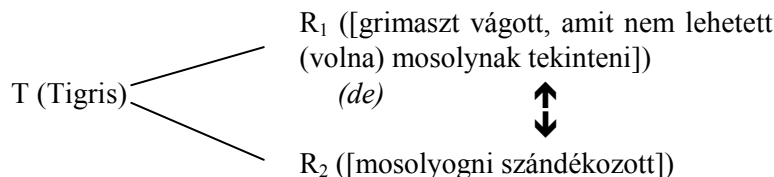
(6) az előbbi megfigyelésünket azzal pontosítja, hogy a konnektor által jelzett alternatíva a *dictum* és a *modus* síkján egyaránt előfordulhat, s az utóbbi esetben a konnektor alkalmazása nagyon gazdaságos, egyszersmind jelentésgazdag kifejezésmódot tesz lehetővé.

(6) *Tigris egy szót se szólt, csak nagyon kedvesen mosolygott. **LEGALÁBB** ő úgy hitte.* (Milne: Micimackó. 130)

A *legalább* konnektor itt visszahatóan megváltoztatja a megelőző (deskriptív) proposíció igazságértékét, egyben (mint világalkotó proposíció bevezetője) új információt közöl Tigris tudatállapotáról és/vagy szándékairól:

⁵ Az utolsó tagmondat saját fordításom, mivel Justus Pál pontatlanul adja vissza az eredetit.

⁶ Vagy pedig úgy véli, hogy a hallgató (olvasó) a virtuális vagy reális dialógusban valamilyen ellenvetést tehet az őáltala (a beszélő által) mondottakkal szemben, s így a konnektortól jobbra már jó előre ez ellen védekezik.

A második bemutatandó eset az ellentétet jelző konnektorok specifikus progressziótagoló szerepéé, azon belül is a konklúziót és átértékelést bevezető konnektoroké. Ezek tartalmi-tematikus szempontból összetett antecedenst jeleznek, s ehhez az őket tartalmazó szövegösszetevőt olyan konklúzióként kapcsolják, mely a szövegelőzmény átértékelése révén annak pragmatikai orientációját módosítja vagy annullálja. A franciában ilyen a *de toute façon*, az *en tout cas*, az *en tout état de cause* és a *malgré tout*. E konnektorok jelenléte tehát amellet, hogy nagyobb tematikus tömbök kialakításában játszik szerepet, modális információt is közvetít. Erre példa (7), amelyben kapcsos zárójelekkel jelöltük a több összetevőből álló bal oldali pólust, és az összefoglaló-konkluzív jelleget korreferencia-indexek alkalmazásával is kiemeltük. A modalitást kifejező igéket kurziváltuk.

(7) *Les services de garde doivent être de bonne qualité. Tout comme leurs concitoyens de la ville, les habitants des régions rurales souhaitent que leurs enfants soient confiés à des personnes disposant de la formation voulue pour assurer leur épanouissement. {Il pourrait s'agir de {spécialistes de l'enfance en bas âge}_{i1} ou de {femmes qui, après avoir élevé leurs enfants, souhaitent retourner au travail}_{i2}.} **DE TOUTE FAÇON**, ces[^]personnes_i devront être plus qu'une simple gardienne. (Canadian Hansard)*

*<A gyermekmegőrző szolgálatoknak [= bölcsődéknek/óvodáknak] jó minőségűeknek kell lenniük. Akárcsak a városiak, a vidéki lakosok is azt szeretnék, ha a gyermekeiket kellően képzett személyekre bízhatnák, hogy biztosítva legyen a fejlődésük. {Lehetne szó {a kisgyermekkor specialistáiról}_{i1}, vagy {olyan nőkről, akik, miután felnevelték gyermekeiket, vissza kívánnak térni a munkába}_{i2}.} **MINDENESETRE** ezeknek^aszemélyeknek_i nem egyszerűen csak gyermekmegőrzőknek kell lenniük.>*

A harmadik eset szintén a specifikus progressziótagoló szereppel függ össze. Vannak olyan lexémák, melyek konnektorként nemcsak ellentétviszonyt jeleznek, hanem kisebb-nagyobb tematikus tömbök határán állnak, és/vagy diszkurzív síkváltás eszközei. A franciában ilyen a *n'en * pas moins*, a *quoi qu'il en soit* és a *toujours est-il que*. Ezek jelenléte tehát rendszeren a szöveg makroszintjének tematikus tagolását jelzi. A *n'en * pas moins*-ra az OT 5. kötetének 32. oldalán találunk egy példát ((3)-at). Most a *quoi qu'il en soit*-val illusztráljuk ezt a fajta konnektorműködést: (8)-ban a beszélő összefoglalja, amit korábban mondott, hogy aztán továbbléphessen a mondandójában.

(8) *Et quelle garderie! Il y avait six enfants, et aucune norme ne tenait, je puis vous l'assurer. C'était un véritable fouillis. Les lieux n'étaient pas sûrs, et qui plus est, malgré toutes ses belles qualités, la personne en charge était nettement incapable de prodiguer quelques soins que ce soit à ces enfants. Il faisait beau dehors, c'était une belle journée ensoleillée, mais je suis persuadé que ces enfants allaient passer le reste de la journée dans la pénombre à regarder la télévision. Elle était absolument incapable de prendre soin de ces enfants. Je suis aussi directeur médical du service des incendies de Toronto. En regardant l'escalier à l'arrière de la maison et les fenêtres à barreaux, je me disais : „Il suffirait d'un tout petit feu sournois, et voilà, sept personnes viendraient probablement y passer”. Son mari de 67 ans s'affairait à quelques bagatelles dans la cour arrière. **QUOI QU'IL EN SOIT**, tous les ingrédients d'un superbe désastre y étaient. (Canadian Hansard)*

*<És micsoda bölcsőde! Hat gyerek volt benne, és semmilyen normának nem felelt meg, garantálhatom. Kész lomtár volt. A hely nem volt biztonságos, és az asszony, akinek ezek a gyerekek a gondjaira voltak bízva, minden nagyszerű tulajdonsága ellenére is teljességgel képtelen volt bármi módon gondjukat viselni. Kinn szép idő volt, szép, napsütéses nap volt, de biztos vagyok benne, hogy ezek a gyerekek a nap hátralévő részét is a félhomályban töltötték tévénézéssel. A torontói tűzoltószolgálat orvosi igazgatója is vagyok. Ahogy elnéztem a ház hátsó lépcsőjét meg a rácsos ablakokat, azt gondoltam: „csak egy egészen kis alattomos tüzezske kéne, és valószínűleg odaveszne hat ember”. A 67 éves férje valami semmiségekkel bibelődött a hátsó udvarban. **ELÉG AZ HOZZÁ, HOGY** együtt volt egy nagyszerű katasztrófa minden kelléke.>*

A konnektorok tematikus progresszióbeli szerepének megítélése

A konnektornak más szövegszervező elemekhez és eszközökhöz képest kitüntetett szerepe nincs a tematikus progresszió vagy struktúra felépítésében, de szerepe mindenütt fontos, mindenütt „kulcspozícióban” találjuk. Mivel a konnektorok az interpretációt irányító szövegszervező elemek, sosem negligálhatók a tematikus viszonyok elemzésekor sem, s ezekről olykor alapvető információkat adnak. Fordítva viszont igaz: a tematikus struktúrának kitüntetett szerepe van a konnektor jelezte szemantiko-pragmatikai viszony interpretálásában.

Ennek a kölcsönviszonynak a tanulmányozása azonban felvet egy általánosabb kérdést: érdemes-e tematikus progresszióról (nem pedig csupán struktúráról) beszélni, különösen úgy, hogy ezt különválasztjuk a mondat tematikus szerkezetétől? A progresszió terminus ugyanis egyet-

len síkon érvényesülő linearitást sugall, mely bár egyes szövegekben, szöveg-részekben megjelenik, illetve bizonyos szöveg- vagy szekvenciatípusokat, mint amilyen az elbeszélő típus, általánosan is jellemezhet, általában mégsem felel meg annak a többrétű, hierarchikus, implicit elemeket is tartalmazó szerkezetnek, melyet a szövegek tematikus viszonyai alkotnak, s amely elválaszthatatlan elemei funkciójától⁷. És mit tudhatunk nemcsak a „progresszióról”, hanem csupán a témáról, ról, amíg nem feleltetjük meg egzakt módon explicit tartalmaknak mindazokat a jelentéselemeket, melyek olykor ki sincsenek mondva, vagy homályosan, egymással összefonódva vannak jelen a szavakban, amelyekből mindennapi szövegeink felépülnek?

Források

- Agenda 2000 de l'Union Européenne
Canadian Hansard Corpus
Guy de Maupassant 1997. *Bel Ami*. Association des Bibliophiles Universels (<http://www.abu.org>).
A. A. Milne 1969. *Micimackó*. Fordította Karinthy Frigyes. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.
Sartre, Jean-Paul 1964. *Les mots*. Paris: Gallimard.
Sartre, Jean-Paul 1967. *A szavak*. Fordította Justus Pál. Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó.

Irodalomjegyzék

- Békési Imre 1993. *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged: JGYTF Kiadó.
Csúry István 2001a. Le champ lexical de mais. *Studia Romanica de Debrecen, Series Linguistica VII*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
Csúry István 2001b. Hogyan osztályozzuk a szöveggrammatika kötőelemeit? A konnektorok mibenlétéről és hovatartozásáról. *Officina Textologica* 5. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 27–33.
Mann, William C.—Thompson, Sandra A. 2001. Deux perspectives sur la structure rhétorique (RST). *Verbum*, tome XXIII, N° 1. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 9–29.

---

⁷ Ezért is folyamodtunk tanulmányunkban az RST elemzési módszeréhez.

7.

A tematikus progresszió stílustörténeti megközelítésben

SZABÓ ZOLTÁN

1. Témám a tematikus progresszió stílustörténeti szempontú és érdekű vizsgálata, a szóban forgó szövegtani kategória produktivitásának, a stílustörténet számára ebből adódó lehetőségeinek számbavétele. Ehhez először szót kell ejtenem a tematikus progresszió fogalmáról, értelmezési lehetőségeiről.

A vizsgált fogalom elfogadható megvilágításához a kiindulópont Daneš (1982: 46–47) értelmezése. A téma-réma tagolódásról Daneš megállapítja, hogy a közlő érték szempontjából a releváns szerepet a réma játssza, ezzel szemben a szöveg felépítését illetően a téma mutatkozik relevánsnak, amit azzal magyaráz, hogy információs megterheltsége egészen alacsony, emiatt a szövegfelépítés eleme lehet. Ebből a szempontból — állítja Daneš — minden szöveg egy témasor, tehát a szöveg tematikus struktúráját a témák egybekapcsoltsága és konnexitása alkotja. Ebből következik a fogalom meghatározása: a tematikus progresszió nem más, mint a szöveg hordozta relációk összessége (1982: 47). És ehhez még azt is hozzáteszi, hogy ez a progresszió alkotja a szövegfelépítés vázát (1982: 47).

Ehhez a felfogáshoz viszonyítva Petőfi S. János (1998: 86–88, 103) értelmezése sokkal árnyaltabb: jól kivehetően szemantikai központú, de pragmatikai, sőt formai lehetőségeikre is figyelemmel van. Úgy véli ugyanis, hogy a szövegek jelentéstani felépítéséhez tartozik a szövegmondatok szemantikai-pragmatikai szerkezete (például a téma-réma szerkezet) és a szövegmondatok közötti nyelvi, jelentéstani, tematikai vagy a világra vonatkozó ismeretek felhasználásával kimutatható kapcsolatok hálójá (például a korreferencia-viszonyok és a tematikus progresszió), amit tematikus láncnak is nevez (1998: 86). Ez kiegészül azzal, amit a mondatösszetevők sorrendjéről mint a nyelvi, formai felépítésük eleméről szólva megjegyez, azt, hogy az egyes mondatokon belül téma-réma szerkezetről, a szövegmondatok teljes láncán belül pedig tematikus progresszióról szokás beszélni (1998: 103).

Sziksainé Nagy Irma (1999: 218–475) szövegtani szintézisében a fogalom értelmezésében a struktúrajelleget emeli ki: a témák-rémák láncszerű egymáshoz kapcsolódása teremti meg a szöveg vázát, a tematikus progressziót.

A téma-réma kapcsolat kiemelése a szöveg, a szövegrészek közlő értékéhez, az információ szövegbeli megoszlásának a vizsgálatához kötődik, és ez a vizsgálat Van Dijk (1980: 94) szerint a szövegsemantika legfontosabb feladata. Ő az említett információ kérdését kognitív szempontból is megvilágítja (1980:

118). Ebből megtudjuk, hogy a témára való sarkítás következtében a beszélők tudása előtérbe kerül, ezzel a hosszú távú memória tárolásából átkerül a munkamemóriába, ahol a megállapodott információ az újonnan bekerült információval kapcsolódik össze.

Ugyancsak kognitív alapon ennél is továbbmenően Tolcsvai (2001: 102–103) úgy véli, hogy a téma-réma kettősségét hordozó mondatszerkezet több tényező, köztük a tudás és nyelvi reprezentációja együttes összjátéka eredményeként jön létre.

A tematikus progresszió fogalma összefügg a linearitással és részben az alinearitással.

Összefügg a linearitással, hisz magának a progresszióknak különböző értelmezéseiből is következően lineáris kiterjedése van. Valóban maga a tárgyalt fogalombeli progresszió a felépítettség mellett horizontális egybekapcsoltságot, előrehaladást, sort, sorozatot is jelent. Ezt igazolja Beaugrande és Dressler (1981: 41) azzal a megállapításukkal, hogy a grammatikai függésben lévő alkotóelemek egy progresszív sorozatban vannak egymás mellé helyezve.

Mindemellett sokatmondó számunkra Deme értelmezése, aki a linearitást nem egy valamilyen helyzeti sajátosságnak tekinti, hanem törvénynek. Nála a linearitás „a terheltségek lineáris eloszlásának és változásainak a törvénye” (1971: 397). Változatai között szerepel a szakaszos és tört linearitás, amelyek a tematikus progresszió típusaival kapcsolhatók össze.

A linearitás sok jegye a térrel való kapcsolatra, a térbeli irányultságra utal. Ennek témánk szempontjából való lényegét újabban Tolcsvai így határozza meg: „a szövegben a beszélő nézőpontjának megfelelő térjelölés érvényesül, amely elősegíti a megértést, az interakciót” (2001: 147).

Fontos a másik szövegszerkezeti helyzeti sajátosság, az alinearitás is. Két ok miatt tekinthetjük fontosnak. Az egyik az, hogy a szövegjelentésnek dimenzionális sajátosságai vannak, „a jelentéslehetőségek egymásból levezethető rendszert alkotnak” (Fehér Erzsébet 1998: 89). A másik pedig az, hogy az alinearitás szerkezetben sok a visszakapcsolás, a sorrendcsere, az idő- és térvonalak megbontása (Balázs Géza 1998: 10), ami miatt több változata is „egyedi, önkényes” (Cs. Gyimesi 1983: 85), ami nyilván stilisztikai lehetőségeket jelez (mindennek, de főleg a linearitás stilisztikai megközelítéseiről, ami most a tematikus progresszió különböző típusaihoz kapcsolható l. Szabó 1996, 1998).

Mindezekről szólva hangsúlyoznunk kell, hogy a linearitás kettőssége, továbbá a téma és réma kettőssége, így a tematikus progresszió is a szövegösszefüggés, a kontextus függvényében áll. Továbbá — mint a szöveg valamennyi összetevője — a tematikus progresszió is alárendelődik a szövegszervező elvnek.

2. Témánk szempontjából az eddig tárgyalt tematikus progresszió mellett kiemelt jelentősége van a stílustörténet dinamikus alapkategóriájának, a stílus-

irányzatnak, még pontosabban a történeti folyamatba ágyazott irányzatok stiláris sajátosságainak, amelyek foglalatát „irányzatiságnak” nevezzük. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatásokba való bevonásuk, alkalmazásuk módszertani lehetőséget, vizsgálati elvet jelent.

Eszerint az „irányzatiság” különböző megközelítések egyik kiindulópontja lehet, részben valami olyasmí, mint a reflektor, e reflektor éles fényének megvilágító ereje, azaz irányzatok stiláris sajátosságaival megvilágíthatunk különböző nyelvi formákat, ez esetben egy szövegtani kategóriát, a tematikus progressziót beemelhetjük a stílustörténet tematikájába, és ezzel gazdagíthatjuk tárgykörét.

Persze arra is gondolhatunk, hogy ezekkel a vizsgálatokkal és eredményeikkel egyrészt igazolni lehet, másrészt pedig egy új, stílustörténeti megvilágításban lehet helyezni a tematikus progresszió kutatásában elért eredményeket, valamint a velük összefüggő elméleti megfontolások helyességét, produktivitását.

3. A tematikus progresszió stílustörténeti értékű tárgyalását azzal kezdem, hogy ez produktív lehetőségeket biztosít a stílusirányzatok tipológiájához. Az egyik tipizálási elv lehet ugyanis az egyszerűség és bonyolultság szempontja, az, hogy vannak jellegükben egyszerű irányzatok, és vannak jellegükben bonyolult irányzatok. Az egyszerűekben domináns a tematikus progresszió ismertebb és egyszerűnek tekinthető négy típusa, a bonyolult jellegű irányzatokban pedig általánosak (persze nem kizárólagosak) az előbbiektől eltérő, tehát nem egyszerű típusok, amelyekre épp emiatt az (is) jellemző, hogy többféleképpen és főleg nehezen elemezhetők.

A továbbiakban néhány tematikusprogresszió-típus bemutatásával próbálom meg ezt az osztályozást, a kétféle irányzatcsoport téma-réma viszonyait — ma talán még csak feltételezésként — a bizonyítás szándékával megvilágítani.

4. Az első irányzatcsoport megkülönböztető jellege az egyszerűség, ami olyan stiláris sajátosságokkal jellemezhető, mint a természetesség, közérthetőség, választékosság, takarékoság, tömörség, szerkezeti zártság, megszerkesztettség, harmónia, világosság, csiszoltság, formafegyelem, mûgond.

Ilyen sajátosságokkal jellemezhető irányzat többek között a reneszánsz, a klasszicizmus, Petőfi és Arany népiessége és ennek folytatása vagy az 1920-as években kialakult és ma is ható tárgyas-intellektuális stílus (amelynek első alakítói József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Németh László) és az ezzel párhuzamos tendencia, az egyszerűsödés és klasszicizálódás.

Ezekre az irányzatokra jellemzők — mint már említettük — a tematikus progresszió ismertebb és egyszerűnek tekinthető típusai. Mindegyikük előfordul tiszta formájában vagy módosulva típusváltozatoként, pontosabban: stílustörténetileg minősíthető, odatartozóként felfogható változatoként. Az így értelmezhető változatok kialakulásának oka lehet a már vizsgáldás szempontként jelzett

irányzatiság, vagyis valamilyen stílustörténeti vagy egyáltalán valamilyen stilisztikai magyarázat.

És még egy idetartozó kérdés: az egyszerűség megítélése. Ebben a kérdésben elsősorban az említett irányzati sajátosságok tájékoztatnak a szóban forgó jellegről. Valóban itt az egyszerűség a felsorolt stíláriis sajátosságok foglalata. És azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez a jelleg viszonylagos, a később tárgyalandó nem egyszerű típusokhoz és irányzatokhoz viszonyítva, velük szembeállítva értelmezhető.

4.1. Az első típus az egyszerű lineáris progresszió, amelyben az első kijelentés rémája a második kijelentés témájává lesz (Daneš 1982: 47–48).

A szépirodalmi szövegekben nagyon gyakori, jellegzetes eset az, hogy a rémát, illetőleg a témát jelző szó nem ugyanaz, az eredetit (*Tisza*) egy másik (*folyó*) helyettesíti:

*Nyári napnak alkonyulatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál ...
A folyó oly simán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében.
(Petőfi: A Tisza)*

Ennek oka minden bizonnyal a különböző képzettársításokból fakadó kép, itt például az érintkezésen (az egész és rész viszonyán) alapuló metonímia (*Tisza* → *folyó*).

4.2. A második típus: tematikus progresszió végigfutó témával. Lényege az, hogy a téma megmarad, az egymást követő kijelentésekben ugyanazt a témát jelző szó fordul elő, amelyhez újabb és újabb rémák társulnak (Daneš 1982: 48). Például:

*Júlia két szemem,
Olthatatlan szenem,
Végzetetlen szerelmem;
Júlia vig kedvem,
S néha nagy keservem,
Örömem és gyötrelmem;
Júlia életem,
Egyetlenegy lelkem,
Ki egyedül bír velem.
(Balassi Bálint: Júliát hasonlítja a szerelemhez)*

Ennek a típusnak egy nagyon gyakran előforduló változata az, amelyikben a rémák nem ismétlődő, hanem csak egyszer előforduló, csak indításként megnevezett témához kapcsolódnak, példánkban a *tavaszdik*hoz:

*Tavaszdik, lágy az idő,
Kihajt a fű,
Kövéren nő.
(Arany: Hej, ne hátra, jaj előre)*

Gyakoriságát azzal magyarázhatjuk, hogy egy sajátos közlésformához, a nominális stílushoz (a nominális szerkesztésmódhoz) kötődik. Lényege abban áll, hogy versek, versszakok egy szóból álló témával kezdődnek, amit sok réma fejt ki nominális szerkezetek formájában. Babits egy egész verse, a jól ismert *Messze, messze* épül fel ilyen szakaszokból. Az egyik szakasza:

*Olaszhon. Göndör fellegek.
Sötét ég lanyhul fülleteg.
Szökőkút vize fölbuzog.
Tört márvány, fáradt mirtuszok.*

Ez a szerkezet egyszerű, amit az sem cáfol, hogy egy nem egyszerűnek tekinthető irányzat, az impresszionizmus egyik sajátos stílusformája. Megvan másutt is. Egyszerű többek között azért, mert az igék, valamint a különböző kapcsolóelemek (kötőszó, rag, névutó) szerepeltetése csak elterelné a figyelmet a lényegről. Egyszóval a jelöletlenség, az igék és a kapcsoló elemek hiánya egyszerűsége vall.

4.3. A harmadik típus: tematikus progresszió levezetett témával, azaz egy fő témából (hipertémából) levezetett téma progressziója (Daneš 1982: 48–49).

A következő példában a fő téma: *nézz a képre*, amit három *kép* (levezetett téma) fejt ki sok rémával:

*Debreceni sokadalom!
Nézz e képre, halld meg dalom:
Szomorú történet esett ...
Első képem azt mutatja:
Grófkisasszonyt feddi atyja, ...
Második kép: hogy az atyja
A deákot felhívhatja ...
De szegény — csak köznemes:
Grófkisasszony szép kezére
Már ezért sem érdemes ...*

*Szalma viskó s falu vége
Ifjú párnak menedéke ...
Még egy kép jön, az utolsó:
Márványkőből nagy koporsó.
(Arany János: *A kép-mutogató*)*

4.4. A negyedik típus: egy többfelé elágazó réma létrejötte. Lényegét egy (explicit vagy implicit) kettős téma alkotja, amelynek komponensei önálló részprogressziók kiindulópontját képezik (Daneš 1982: 49).

Példánkban két részprogressziót alkotó téma van. Mindkettőnek azonos a jelölője: *emlék*. Mindegyikük más-más rémasort indít el: az egyik emlék (ami *könnyű*), a másik emlék (ami *ólomkatoná*):

*Könnyű emlékek, hova tüntetek?
Nehéz a szívem, majdnem zokogok,
Már nem élhetek meg nélkülöletek ...
Emlékek, kicsi ólomkatonák,
kikért annyira sóvárogtam én
s akiknek egyengettem szuronyát.
(József Attila: *Könnyű emlékek*)*

5. A második irányzatsoport megkülönböztető jellege a bonyolultság, amely olyan stiláris sajátosságokkal jellemezhető, mint a díszítettség, merész társítások, homályosság, sokrétűség, összetettség, szerkezeti nyitottság, kiterjedtség, szerteágazás, körköröség, formabontás.

Az így értelmezett bonyolultsággal jellemezhető stílusirányzat többek között a gótika (a kódexirodalom stílusa), a barokk, a romantika, a három századfordulói stílus (szecesszió, impresszionizmus, szimbolizmus), valamint az avantgárd irányzatok és a posztmodern irodalom.

A szóban forgó irányzatsoport esetében nem ismert progressziótípusokból indulunk ki, mint az előzőek vizsgálatában, hanem az idetartozó írók műveiből, szövegeiből emelünk ki típus- vagy típusváltozat-lehetőségeket, elvileg újakat. Persze — mint látni fogjuk — jóérzésük hasonlít vagy közel áll a négy ismert típushoz, épp ezért egyelőre feltételezéseként azt mondjuk, hogy a második csoporthoz tartozók az előzőekben tanulmányozott típusok módosult, rendszerint többrétűvé, szövevényessé lett változatai, esetleg különböző típuskombinációk eredményei. Persze itt most csak nagyon keveset, csak három esetet tárgyalhatunk.

5.1. A bonyolultságra mondható első példa a gótikát képviseli. Forrása a Bod-kódex (a XVI. század elejéről). Jellemző sajátossága az explikáló részletezés, amelynek meghatározója a skolasztikára jellemző „tisztá megvilágítás elve”

és ennek stílustechnikája, a túlmagyarázó részletezés: minden állításnak a tagolása, az egységnek részletekre, egy-egy részletnek még kisebb részletre való bontása:

„Embernek három fő ellensége vagyon ... Első ellenség ez velág. Másod test, harmad ördög. Embernek első ellensége ez velág, ki szüntelen minket megcsal és elhíttet ... Kell azért minékünk ez velágot eltávoztatnunk sok okért. Első okért, mert ő benne szüntelen való félelem vagyon. Másod okért, mert semmi nyugodalom ő benne nincsen. Harmad okért, mert teljes gonoszsággal. Negyed okért, mert ellenkődést szerez Isten között és embere között. Ötöd okért, mert állhatatlan és hazug. Hatod okért ... mert megvakítja embernek okosságát.”

A szöveg kiindulópontja, egyben a progresszió témája az első mondat: *Embernek három fő ellensége vagyon*. Következik rémaként a három ellenség felsorolása, megnevezése, majd ezt követi mindhárom részletezése azzal, hogy milyen okok miatt kell kerülni az egyik vagy a másik ellenséget (az idézett szövegben csak az első ellenség „eltávoztatásának” hat okát olvashatjuk).

Alapvázát tekintve a tematikus progresszió negyedik típusához áll a legközelebb, lényegét egy explicit hármas téma alkotja, vagyis indító témája három részletező témára bomlik, és ezt a három számnév is jelzi, illetőleg elkülöníti a többtől. Azt is megfigyelhetjük, hogy a témák komponensei önálló részprogressziók kiindulópontját képezik. És mindehhez csatlakoznak az ugyanannyi irányba elágazó rémak is.

Ez a bonyolult téma-réma szerkezet a skolasztika szövegalkotási sajátossága és ebből következően a gótikára jellemző stílusforma. Az irányzat szervező elve az additív jelleg: az állandó hozzáadás, egymás mellé helyezés. Ezzel magyarázhatjuk meg, hogy miért jellegzetes eljárása a gótikának a halmozás és a részletezés.

Ez a mindent megmagyarázni akaró részletezés hasonlít a gótikának más művészi ágában is meglévő szerkesztési technikájához. Így például az építészetben is megfigyelhetjük a pontos felosztás szerinti tagolást, például azt, hogy a vak ívsorokat elsődleges, másodlagos, aztán harmadlagos, azaz kisebb és még kisebb ívszelvényekre osztják.

5.2. A következő példa a már tárgyalt második progresszió-típus egy sajátos változatának a kategóriájába tartozik, persze jól kivehető a más irányzatiságból fakadó különbség. A típus lényege a tematikus progresszió „végigfutó” témával, azaz az egymást követő kijelentések mind ugyanazt a témát tartalmazzák, amelyhez több új réma társul (Daneš 1982: 48). Az ennek alárendelhető típusváltozatnak pedig az a sajátos vonása, hogy a „végigfutó” témát csak egyszer, a versszak

elején jelzik, példánkban ez az első sor első fele (*A vész kitört*), amihez aztán részletezésként újabb és újabb rémák kapcsolódnak:

*A vész kitört. Vérfagylaló keze
Emberfejekkel labdázott az égre,
Emberszívekben dúltak lábai,
Lélegzetétől meghervadt az élet,
A szellemek világa kialudt,
S az elsötétül égnek arcain
Vad fénnel a villámok rajzolák le
Az ellenséges istenek haragját.*
(Vörösmarty Mihály: *Előszó*)

Ez a típusváltozat bonyolultabb szerkezet, mint az egyszerűként említett nominális stílusban kifejtett rémákból felépített társa. Bonyolultsága a romantikára jellemző összetettségéből, többsíkúságból adódik, elsősorban abból, hogy a rémáktól hordozott, hatásosan részletezett és eltérő jelentéskörökbe tartozó képek a romantikára oly annyira jellemző sajátosságot, az egy tömbben való sokféleséget, a szemantikai és szerkezeti polifóniát példázzák.

5.3. A kronológiai sorrendnek megfelelő harmadik példa a szimbolizmus új versmondátát, az ismétlés egyik változatát világítja meg. A szóban forgó változat az első progressziótípushoz kapcsolható, és az ismétléssel való összefonódás eredménye. Ami a rémából téma lett (*ágyam*), annak jelölői (*álm-hely, csók-csárda*) sajátos módon ismétlődnek. Hasonlít ez az ismétlés stafétaversenyhez, a stafétabot átadásához: a rövid verssor utolsó szavát átveszi a következő sor, annak lesz az első szava:

*Lefekszem. Óh, ágyam ...
Tavaly még más voltál.
Más voltál: álm-hely,
Álm-hely, erő-kút,
Erő-kút, csók-csárda,
Csók-csárda, vidámság.*
(Ady Endre: *Az ágyam hivogat*)

6. Az előadás témájának ez a meglehetősen rövidre szabott tárgyalása talán mégis alap lehet néhány következtetés levonásához.

Az elért eredmények nagyon szerények, hisz csak addig jutottunk el, hogy a tematikus progresszió típusainak figyelembevételével el tudtunk különíteni két irányzatcsoportot: az egyszerű és a bonyolult jellegűeket, továbbá ki tudtunk mutatni négy stílustörténeti jellegű és stilisztikai szempontból mindenképpen

minősíthető típusváltozatot, mint amilyen 1. az ismétléssel összefonódott téma-részletezés, 2. a nominális stílusban részletezett témasor, 3. a gótika világmésképe tartozó skolasztika túlmagyarázására jellemző mélyen tagolódó, alárendelődő témák és az őket kifejtő rémák bonyolult együttese, 4. „végigfutó” témát kifejtő rémáknak a romantikára jellemző szemantikai és szerkezeti polifóniája.

Talán ennyi eredmény alapján is megállapíthatjuk, vagy esetleg csak feltételezhetjük, hogy a tematikus progresszió stílustörténeti szempontú és érdekű vizsgálatának produktivitása lehet mind a stílustörténet, mind pedig a szövegtan számára. A vizsgálatnak tehát van realitása.

Ennyiből is következik, hogy ez a vizsgálat folytatható és folytatandó. És ez a folytatás legyen céltudatos, foglalja magában azt a talán még távoli, de mindenképpen szükséges törekvést, hogy a stilsztikának ezen a területén is — mint általában a tudományokban — minél több univerzálét lehessen felfedni, és a stílusokbeli sokféleségből, variánságból minél több invariánst lehessen kimutatni, hogy így az eddig eléggé elhanyagolt, de számunkra ezen a területen is szükséges összehasonlító stilsztikát fejleszteni, gazdagítani lehessen.

Irodalomjegyzék:

- Balázs Géza 1998. A linearitás mint szövegszerkezeti alaptörvényszerűség. Horváth Katalin—Ladányi Mária (szerk.). 7–14.
- Beaugrande—Dressler 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Daneš, František 1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. Penavin Olga—Thomka Beáta—Utasi Csaba (szerk.): *Tanulmányok. 15. füzet*. Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 45–50.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dijk, Teun A. van 1980. *Text and Context Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London and New York: Longman.
- Fehér Erzsébet 1998. A „szövegtér” alakításának módozatai az irodalmi modernségben. Horváth Katalin—Ladányi Mária (szerk.) 89–99.
- Cs. Gyimesi Éva 1983. *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Horváth Katalin—Ladányi Mária (szerk.) 1998. *Elemszerkezet és linearitás. A jelentés és szerkezet összefüggése*. Budapest: ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa 1998. *A szöveg megközelítései. Iskolakultúra 2*. Budapest: Iskolakultúra.

Szabó Zoltán

- Szabó Zoltán 1996. Stílustörténeti sajátosságok lineáris szövegszerkezetekben. In: R. Molnár Emma et al. (szerk.): *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése*. Szeged: JGyTF Kiadó. 303–311.
- Szabó Zoltán 1998. Szövegszerkezetek linearitása stilisztikai megközelítésben. Horváth Katalin—Ladányi Mária (szerk.). 219–228.
- Szabó Zoltán 2003. *Az „irányzatiság” mint egy lehető stilisztikai vizsgálati elv (a stílustörténet mint alkalmazott diszciplína)*. (Megjelenőben az Nyr.-ben.)
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

8.

A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca

PETŐFI S. JÁNOS

Ebben az előadásban azzal a kapcsolattal foglalkozom röviden, amely a szemiotikai textológia elméleti keretében értelmezhető a szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca (három összetevője) között. Előadásom felépítése a következő (1) bevezetésként felsorolom a szemiotikai textológia általános jellemző jegyeit, (2) ezután ábrázolom a szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három (az értelmi/fogalmi, a (kor-)referenciális és a kommunikatív) összetevője között értelmezett hozzárendeléseket, (3) végül egy vers alapján szemléltetem ezeket az összetevőket.

1. A szemiotikai textológia általános jellemző jegyei

- (1) a kommunikációs helyzet flexibilis modelljével operál,
- (2) a szövegeket speciális formai és szemantikai architektonikával rendelkező komplex jeleknek tekinti,
- (3) különböző interpretációtípusokat értelmez,
- (4) az architektonikák számára különféle organizációformákat definiál,
- (5) megkülönbözteti a szöveg értelmi/fogalmi, (kor-)referenciális és kommunikatív jelentésösszetevőjét,
- (6) a tudás-, feltételezés- és elvárás-rendszereket interpretációs bázisokként kezeli,
- (7) az analitikus értelmező interpretáció előkészítésére preparatív gyakorlat-típusokat alkalmaz,
- (8) az interpretáció eredményeinek reprezentálása számára különféle kanonikus rendszereket bocsát rendelkezésre.

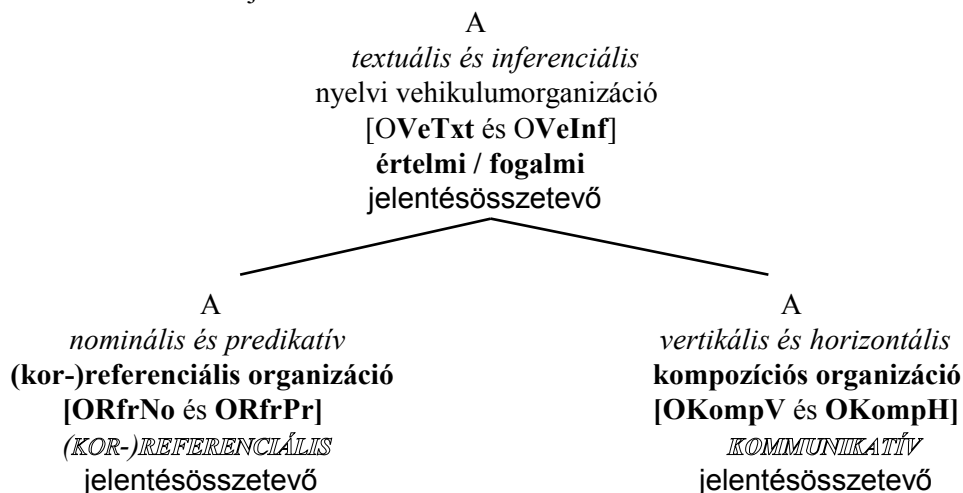
Nincs szándékom itt valamennyi felsorolt általános jellemzővel foglalkozni (már csak azért sem, mert ezeknek a jellemzőknek a zöme a szemiotikai textológia ismerői számára köztudott), csupán arra kívánok emlékeztetni a (3)-mal kapcsolatban, hogy a „jelentés” az értelmező interpretáció eredménye, azaz: az a **formai** és **szemantikai** architektonika, amelyet a szöveg interpretátora az értelmező interpretáció alkalmazásával rendel az interpretálandó szöveg ’fizikai testéhez’. Az értelmező interpretációnak pedig a ’strukturális-leíró-értelmező interpretáció’ az autonóm módon végrehajtható típusa. Ez a típus az, amelyik

egyrészt csak az architektonika elemei között állapít meg relációkat, nem foglal-kozva 'feltárásuk' logikai-temporális folyamatával, másrészt ezeket a relációkat csupán 'leírja', argumentumokkal nem alátámasztva azokat, s természetesen az architektonikákat sem értékeli semmiféle normarendszer szempontjából. Ezt a típust alkalmazom előadásom 3. részében.

Azt, hogy a jelentés három **arcával** kapcsolatban önállóan kezelhető külön-böző típusú jelentésekről vagy a komplex szövegjelentés három összetevőjéről beszélünk-e, nem tartom lényegi kérdésnek – én itt az utóbbi kifejezésmóddal élek.

2. Az organizációformák és a jelentésösszetevők kapcsolata

A jelentés organizációformáit és az azokhoz kapcsolható jelentésösszetevő-ket az **1. ábra** mutatja.

Az organizáció megjelenési formái és a jelentés három összetevője

1. ábra

3. Az organizációformák és a jelentésösszetevők kapcsolatának szemléltető értelmezése egy vers alapján

A jelentésösszetevőket analitikus értelmezés helyett egy példán kívánom szemléltetni. A példa Kálnoky László „Egyszerű fejfa” című verse, amelynek Kálnoky *Összegyűjtött versei* című kötetében (Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1980) a következő 'fizikai teste' ('vehikuluma') található (lásd 271. oldal).

Egyszerű fejfa

Anyám emlékének

*ARC, MIT TÜKRÖZÖTT A TISZTA TENGER
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.*

*Dallam, emberi ajkak lakója,
házadat elhagytad, nem felelsz.*

*Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.*

*Kör, mit madár írt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.*

*Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.*

Ez a fizikai test a szóban forgó vers **textuális vehikuluma**, azaz olyan vehikulum, amely kizárólag a ténylegesen jelen levő lexikai elemeket tartalmazza.

3.1. Az értelmi/fogalmi jelentésösszetevő

Az **értelmi/fogalmi** jelentésösszetevő létrehozásához és explicit leírásához a következő műveleteket kell elvégezni:

- (a) megállapítani (eldönteni), hogy a textuális vehikulumban lévő szavak, szókapcsolatok milyen 'olvasattal' vehetnek/vesznek részt a vehikulumhoz rendelt nyelvi jelentésben,
- (b) megállapítani (eldönteni), hogy a textuális vehikulum mely szavaihoz szükséges figuratív interpretációt rendelni, és bemutatni ennek az interpretációnak az eredményét,
- (c) létrehozni a vers **inferenciális vehikulumát**, azaz azt a vehikulumot, amely úgy jön létre, hogy a textuális vehikulumot kiegészítjük az abban jelen nem lévő, de abból 'levezethető' (a textuális vehikulum nyelvi szerkezetét egyértelműbbé tevő) lexikai elemekkel, végül
- (d) értelmi/fogalmi jelentést rendelni az inferenciális vehikulumot alkotó szövegmondatokhoz.

Egyrészt nyilvánvaló, hogy ezeknek a műveleteknek mindegyike a mindenkori interpretátor interpretációs bázisától függő művelet, másrészt az is nyilvánvaló, hogy sem a jelentés egyes összetevői, sem a három összetevő együttese nem értelmezhető (nem alkotható meg) lineáris egymásutánban végrehajtott

lépésekkel. A strukturális-leíró-értelmező interpretáció, mint **eredmény** azonban bemutatható úgy. Más szóval: az (a)-(d) műveletek eredménye közölhető anélkül, hogy azt is közölnénk, milyen módon jutottunk ezekhez az eredményekhez. Az interszubsztívitás elérése szempontjából nem a 'feltárás' folyamata, hanem e folyamat eredménye bemutatásának egyértelműsége a döntő.

Az alábbiakban arra hozok példákat, hogy mik tartoznak az (a)-(d) műveletek eredményeihez.

(a) a textuális vehikulum szavainak olvasataival kapcsolatban például meg kell adni, hogy az interpretátor hogy értelmezi a *tiszta tenger* szókapcsolatot, a *szétroncsolt* szót stb.;

(b) figuratív módon interpretálandónak tarthatók/tartandók például a *dallam-ra* vonatkozó *lakó*, valamint az *emberi ajkakra* vonatkozó *ház* szavak; az első például a 'termék' ('produktum') jelentéssel, a második az '(emberi) ajkak' jelentéssel értelmezhető;

(c) a vers egy lehetséges inferenciális vehikulumára példa lehet a következő kiegészített vehikulum (a versszakokban állóval szedett szövegrészek a szövegbe ko-textuális következtetések alapján beépített járulékos elemek):

Egyszerű fejfa

Anyám emlékének

*ANYÁM TE ARC VOLTÁL, MIT TÜKRÖZÖTT A TISZTA TENGER,
de szétroncsolt téged a hullám, nem felelsz.*

*Anyám te dallam voltál, emberi ajkak lakója,
de házadat elhagytad, nem felelsz.*

*Anyám te mondat voltál, mit a föld porába róttak,
de elmosott téged a zápor, nem felelsz.*

*Anyám te kör voltál, mit madár írt a levegőbe,
de az a madár elszállt, nem felelsz.*

*Anyám te láthatatlan lettél, néma lettél,
olyan lettél, mint aki sosem volt, nem felelsz.*

(d) a szövegmondatokhoz rendelhető/rendelt értelmi jelentésre példák lehetnek a következők:

- az első versszak első sora 'a tenger felszínén létrejövő arc'-ra utal, mert azt roncsolta szét a hullám s nem a tengerben tükröződő reálisan létező arcot,
- az utolsó előtti versszak első sora olyan *körre* utal, amelyet a madár repülésének útja jelez, a madár ebben az értelemben írja ezt a kört *a levegőbe*.

3.2. A (kor-)referenciális jelentésösszetevő

A (kor-)referenciális jelentésösszetevő létrehozásához és explicit leírásához a következő műveleteket kell elvégezni:

- (a) létrehozni a nominális és a predikatív referenciaindexek listáját,
- (b) ezeket az indexeket beilleszteni az adott (textuális vagy inferenciális) vehikulumba,
- (c) megalkotni a nominális és a predikatív indexek korreferenciális hálóját.

(a) A szemléltető példában itt én csupán egyetlen nominális referenciaindexet alkalmazok, a költői én anyjára utaló o1-et. Ezt az indexet első önálló nominális előfordulásakor [= o1], további önálló nominális előfordulásakor [= o1], az önálló nominális forma névmási postcedense esetében [o1], az önálló nominális forma főnévi vagy igei szuffixuma, mint postcedens esetében pedig (o1) formában alkalmazom. A predikatív referenciákat itt csupán a megfelelő kifejezések aláhúzásával jelzem.

- (b) A referenciaindexet a tárgyalt vers inferenciális vehikulumába illeszttem.

Egyszerű fejfa

Anyám[=o1] emléké(o1)nek

ANYÁM[=o1] TE[o1] ARC VOLTÁL(O1), MIT TÜKRÖZÖTT A TISZTA
TENGER,

de szétronsolt téged[o1] a hullám, nem felelsz(o1)

Anyám[=o1] te[o1] dallam voltál(o1) emberi ajkak lakója,

de háza(o1)at elhagytad(o1), nem felelsz(o1).

Anyám[=o1] te[o1] mondattal voltál(o1), mit a föld porába róttak,

de elmosott téged[o1] a zápor, nem felelsz(o1).

Anyám[=o1] te[o1] kör voltál(o1), mit madár írt a levegőbe,

de az a madár elszállt, nem felelsz(o1).

Anyám[=o1] te[o1] láthatatlan lettél(o1), néma lettél(o1),

olyan lettél(o1), mint aki sosem volt, nem felelsz(o1)

(c) A nominális korreferenciaháló megalkotására az adott esetben nincs szükség, mert nyilvánvalóan látható, hogy az o1 index valamennyi versszakban előfordul, még hozzá többször is. A predikatív indexek, kevés kivétellel úgyszintén a költői én anyjára (o1-re) utalnak. Kivételt képeznek a vonatkozói/értelmezői mellékmondatok predikátumai.

3.3. A kommunikatív jelentésösszetevő

A **kommunikatív** jelentésösszetevő létrehozásához és explicit leírásához a következő műveleteket kell elvégezni:

- (a) létrehozni az egyes makrokompozíció-egységek (a versmondatok) szintaktikai-szemantikai reprezentációját,
- (b) ennek a reprezentációnak a felhasználásával megalkotni a szintaktikai-szemantikai architektonika vertikális (hierarchikus) kompozíciós organizációjának értelmezését, végül
- (c) ennek a reprezentációnak (és a textuális vehikulumnak) a felhasználásával megalkotni a szintaktikai-szemantikai architektonika horizontális (lineáris) kompozíciós organizációjának értelmezését.

Lássuk röviden ezeknek a műveleteknek az eredményeit, amelyek természetesen ebben az esetben is a mindenkori interpretátortól függenek.

(a) Az egyes versmondatok **szintaktikai-szemantikai reprezentációjában** a számkódokkal kiegészített **K** szimbólum elemi, a **K²** szimbólum egyszeresen összetett a **K³** szimbólum kétszeresen összetett szövegmondatot (makrokompozíció-egységet) jelez. A számkódok az összetett mondatok és tagmondataik kapcsolatát jelzik, a ( ) zárójelek pedig a tagmondatok együvé tartozását. (A nominális állítmányokhoz kapcsolódó vonatkozó mellékmondatokat és a hasonló mellékmondatot nem vettem figyelembe.) Ezeket a szimbólumokat én az inferenciális vehikulumba illeszttem be.

(Magyar nyelven publikált eddigi tanulmányaimtól eltérően, újabban a tagmondatokat is a makrokompozíció egységeihez sorolom, többek között azért is, hogy a szerzők által szövegmondatokra tagolt és nem tagolt szövegeket egyöntetű módon lehessen kezelni.)

[K0] *Egyszerű fejfa*

Anyám emlékének

[K1³]([K1²]([K1.1] ANYÁM TE ARC VOLTÁL, MIT TÜKRÖZÖTT A TISZTA TENGER,

de [K1.2] szétroncsolt téged a hullám), [K1] nem felelsz).

[K2³]([K2²]([K2.1] Anyám te dallam voltál, emberi ajkak lakója,
de [K2.2] házadat elhagyta), [K2] nem felelsz).

[K3³]([K3²]([K3.1] Anyám, te mondat voltál, mit a föld porába róttak,
de [K3.2] elmosott téged a zápor), [K3] nem felelsz).

A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca

[K4³]([K4²]([K4.1] Anyám, te *kör* voltál, *mit madár irt a levegőbe*,
de [K4.2] *az a madár elszállt*), [K4] *nem felelsz*).

[K5³]([K5²]([K5.1] Anyám, te *láthatatlan lettél*, [K5.2] *néma lettél*,
[K5.3] *olyan lettél, mint aki sosem volt*), [K5] *nem felelsz*).

A *nem felelsz* összetevők előtti vesszőt én 'így hát' / 'ennek következtében' jelentéssel/funkcióval értelmezhető konjunkcióként veszem figyelembe.

(b) A szintaktikai-szemantikai reprezentáció egyik lehetséges értelmezése alapján a vers **vertikális kompozíciós szerkezete** a következőképpen reprezentálható:

$$\begin{aligned} [K1^5] &= [K0] + [K1^4] + [K5^3] \\ [K1^4] &= [K1^3] + [K2^3] + [K3^3] + [K4^3] \\ [K1^3] &= [K1^2] + [K1] \\ [K2^3] &= [K2^2] + [K2] \\ [K3^3] &= [K3^2] + [K3] \\ [K4^3] &= [K4^2] + [K4] \\ [K5^3] &= [K5^2] + [K5] \\ [K1^2] &= [K1.1] + [K1.2] \\ [K2^2] &= [K2.1] + [K2.2] \\ [K3^2] &= [K3.1] + [K3.2] \\ [K4^2] &= [K4.1] + [K4.2] \\ [K5^2] &= [K5.1] + [K5.2] + [K5.3] \end{aligned}$$

A reprezentáció olvasata a következő:

– A vers vertikális kompozíciós organizációja mint **ötödfokú** makrokompozíció-egység a vers címéből, egy negyedfokú makrokompozíció-egységből, valamint az utolsó harmadfokúból áll.

– A **negyedfokú** makrokompozíció-egységet négy **harmadfokú** makrokompozíció-egység alkotja.

– Az első négy **harmadfokú** makrokompozíció-egység szintaktikai szerkezete azonos: valamennyiben egy **másodfokú** makrokompozíció-egységet egy **első fokú** kompozícióegység egészít ki harmadfokúvá

– Az első négy **másodfokú** makrokompozíció-egység szintaktikai szerkezete azonos: valamennyit két **első fokú** makrokompozíció-egység alkotja. (Nyelvi-szemantikai szempontból nézve az első **első fokú** makrokompozíció-egység metaforikus állítás, amelyhez vonatkozó mellékmondat kapcsolódik.

– Az ötödik **harmadfokú** makrokompozíció-egység szintaktikai szerkezete annyiban különbözik az első négy szintaktikai szerkezetétől, hogy a **másodfokú** makrokompozíció-egység három első fokúból áll.

– Valamennyi **harmadfokú** makrokompozíció-egységnek a vers egy-egy versszaka felel meg.

(c) A **horizontális (lineáris) organizáció** értelmezése, amelyet szükségképpen a textuális vehikulumon kell végrehajtani. (c1) egyrészt annak megállapítását jelenti, hogy az egyes szövegmondatok és/vagy sorok összetevői milyen más, az adott lineáris elrendezéstől különböző, lineáris elrendezésben állhatnak, (c2) másrészt annak megállapítását, hogy elképzelhető-e a vers más versszak-sorrenddel.

A (c1) feladat két szempontból közelíthető meg: egy **lokálisból**, amely az egyes versszakok (versmondatok) valamennyi lehetséges téma-réma tagolását hivatott megállapítani, és egy **globálisból**, amely az egyes versszakok lehetséges variánsait az egész szöveg kontextusában (és ezen belül a tematikus progresszióra vonatkozóan is) vizsgálja.

A (c1) feladat egyik **lokális** szempontból megközelített (nem teljes) megoldását az **1. táblázat** mutatja, amelynek baloldali oszlopa az eredeti, jobboldali oszlopa az átrendezett vehikulumot tartalmazza. (Az átrendezett összetevőjű sorokat álló betű jelzi.)

A megoldás nem teljes, egyrészt azért, mert itt csak az elfogadható(bb)nak tűnő változatokat vettem figyelembe (például az olyanokat, mint „mit tükrözött a tiszta tenger, arc” és az ennek analógiájára létrehozható átalakításokat más versszakokban nem, valamint az utolsó sorok olyan megfordításait sem, amelyekben a *nem felelsz* szövegrész áll a sor elején). Másrészt azért sem teljes, mert teljes megoldás esetében fel kell sorolni a lehetséges kombinációkat is (például az első versszak esetében a következőket:

Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
a hullám szétroncsolt, nem felelsz.

Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
nem felelsz, a hullám szétroncsolt.

Mit tükrözött a tiszta tenger, arc,
szétroncsolt a hullám, nem felelsz.

Mit tükrözött a tiszta tenger, arc,
nem felelsz, szétroncsolt a hullám.

Mit tükrözött a tiszta tenger, arc,
a hullám szétroncsolt, nem felelsz.

Mit tükrözött a tiszta tenger, arc,
nem felelsz, a hullám szétroncsolt.)

A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca

<i>Kód</i>	<i>eredeti vehikulum</i>	<i>átrendezett vehikulum</i>
1.	<i>ARC, MIT TÜKRÖZÖTT A TISZTA TENGER, szétroncsolt a hullám, nem felelsz.</i>	<i>ARC, MIT A TISZTA TENGER TÜKRÖZÖTT, a hullám szétroncsolt, nem felelsz.</i>
2.	<i>Dallam, emberi ajkak lakója, házadat elhagytad, nem felelsz.</i>	<i>Dallam, emberi ajkak lakója, elhagytad házadat, nem felelsz.</i>
3.	<i>Mondat, mit a föld porába róttak, elmosott a zápor, nem felelsz.</i>	<i>Mondat, mit a föld porába róttak, a zápor elmosott, nem felelsz.</i>
4.	<i>Kör, mit madár írt a levegőbe, az a madár elszállt, nem felelsz.</i>	<i>Kör, mit a levegőbe madár írt, elszállt az a madár, nem felelsz.</i>
5.	<i>Láthatatlan lettél, néma lettél, Mint aki sosem volt, nem felelsz.</i>	<i>Néma lettél, láthatatlan lettél, mint aki sosem volt, nem felelsz.</i>

A versszakok eredeti belső lineáris elrendezése és annak lehetséges változatai.

1. táblázat

Az egyes változatokat azonban nemcsak lokálisan téma–réma (topik–komment) szerkezetük jól formáltsága/elfogadhatósága szempontjából kell elemezni és értelmezni, hanem globálisan az adott ko-textusban való elfogadhatóságuk, illetőleg a szöveg tematikus progressziója szempontjából is. Erre a kérdésre a (c2) feladat tárgyalása után térek ki.

A (c2) feladat néhány megoldásainak szemléltetésére, azaz annak megállapítására, hogy a tárgyalt Kálnoky-versben elképzelhető-e más versszak-sorrend Benkes Zsuzsa OT6-ban közölt „A szövegek linearizált szerkezetének kreatív megközelítése” című tanulmányára kívánok hivatkozni, amely az itt tárgyalt Kálnoky-verssel kapcsolatos kreatív gyakorlatról is beszámol.

A gyakorlatban 14 középiskolai tanuló vett részt. Mindegyikük egy külön papírszeletekre írt, mindnyájuk számára azonos kóddal ellátott, versszakokból álló versszakegyüttest kapott kézhez.

A feladat megfogalmazása a következő volt:

- 1) Kísérelj meg ezekből a versszakokból egy olyan verset összerakni, amelyet a magad számára leginkább elfogadhatónak tartasz! Megoldásod az egyes versszakok előtt álló betű-, illetőleg számjelekkel közöld!
- 2) Indokold meg a választott sorrendet!

Az 1) részfeladat megoldásait a **2. táblázat** összesíti, amelynek első sora a tanulók sorszámát tartalmazza, első oszlopa az eredeti vers versszakainak a

feladatban alkalmazott kódjait eredeti lineáris elrendezésükben, többi oszlopa pedig az egyes tanulók megoldásai versszakainak kódsorait.

V/T	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2	K		2	2	2	K	K	7	A	A	A	K	K	K
9	2	A	9	9	A	2	9	2	2	2	K	A	A	A
A	9	9	A	A	K	A	A	9	7	K	2	2	9	9
K	A	2	K	K	9	9	2	A	9	9	9	9	2	2
7	7	7	7	7	7	7	7	K	K	7	7	7	7	7
♦		o	♦	♦									o	o

Az adott vers tanulók által választott versszak elrendezései

2. táblázat

A táblázat alapján könnyű megállapítani, hogy a 14 tanuló 11-féle megoldást hozott létre. Két tanuló megoldása ugyanis megegyezett az eredetivel, másik háromé pedig egymással — ezt jelzik a táblázat utolsó sorában elhelyezett szimbólumok. Erre a sokféleségre az adott vers esetében az ad lehetőséget, hogy versszakai szintaktikailag egymástól függetlenek.

Mutatóban a 2) részfeladat megoldásaiból (az indoklásokból) is idézek kettőt.

A 2-es számú tanuló indoklása: A „**K-A-9-2-7**” sorrendet azért választottam, mivel szerintem a költő a lány, finom dolgoktól: mint a madár elszállása, a csendes zápor, egy ház elhagyása — jut el fokról fokra a tenger hullámainak roncsolásáig, egy olyan fokra, amelyet már nem érdemes fokozni. Az utolsó versszak pedig az egész összegzése.

A 12-es számú tanuló indoklása: A „**K-A-2-9-7**” sorrend választásakor abból indultam ki, hogy a 7 biztos utolsó, mert abban nincs semmi konkrét tárgy. A további rendezésben az utolsó versszak első sora segített: biztos voltam benne, hogy az 1. és 2. versszakokba szemmel látható dolgoknak kell kerülniük. A további sorrendet azért választottam, mert így fokozatosan szűkül a kör: Ég, levegő, az ember kívülről, az ember lelke.

A bemutatott lehetséges versszakosrendek megállapításánál — ahogy az indoklásokból kiderül — az egyes versszakokban kifejezésre jutó **tényállások** játszottak alapvető szerepet, a tényállásosrendek nyelvi kifejezésre juttatásának módja (legalábbis ami a tematikus progressziót illeti) nem, az ugyanis egyrészt az adott vers esetében valamennyi versszakosrend esetében csaknem ugyanolyan módon adott, másrészt a feladat arra nem kérdezett rá.

Jóllehet a tematikus progressziót a textuális vehikulummal kapcsolatban kell vizsgálni, olykor (mint az adott esetben is) célszerű az inferenciális vehi-

A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca

kulumból kiindulni.

Az eredeti vers **inferenciális** vehikulumában a nyelvi megformáltság tematikus progressziója globálisan úgy értelmezhető, hogy a konstans témához (*Anyám*) az öt versszakban öt tartalmilag és szerkezetileg is különböző réma kapcsolódik. Betűszimbólumokkal reprezentálva:

T — R₁
T — R₂
T — R₃
T — R₄
T — R₅

A T — R₁ szimbólum alkalmazásának szövegalapja a következő:

Anyám — [te *arc* voltál, *mit tükrözött a tiszta tenger*,
de *szétroncsolt* téged a *hullám*] [= így hát] *nem felelsz*.

Ehhez hasonlóan értelmezhető a következő három versszak is, míg az utolsóban (az ötödikben) a többi versszakkal azonos témához három (rész)réma járul:

Anyám — [te *láthatatlan lettél*,
néma lettél,
olyan lettél, *mint aki sosem volt*] [= így hát] *nem felelsz*.

A **textuális** vehikulum első négy versszakának (e versszakok nyelvi megformáltságának) tematikus progresszióját ezzel szemben, a versszakok első szavát metaforaként értelmezve, a fentiekben alkalmazott szimbólumokkal a következő módon lehetne értelmezni:

T_a — R₁
T_b — R₂
T_c — R₃
T_d — R₄
*T_e — R₅

ahol a T_a — T_d szimbólumok az anyára vonatkozó komplex metaforikus témaegységek (pl.: *Arc, mit tükrözött a tiszta tenger*, *Dallam, emberi ajkak lakója*, *Mondat, mit a föld porába róttak*, *Kör, mit madár irt a levegőbe*). A T_e ezzel szemben a költői én anyjára explicit utalást nem tartalmazó „üres hely”. Arra, hogy ott is a költői én anyjáról van szó, a *lettél, lettél*, s főleg a valamennyi megelőző versszakban is előforduló *nem felelsz* predikátumok szuffixumai alapján lehet következtetni. Az egyes versszakok többi elemei (az első négy versszak esetében gyakorlatilag e versszakok második sora, az utolsóban maga a teljes versszak) töltik be a rémák szerepét.

Részletes elemzés esetén természetesen mind a témákon, mind a rémákon belül is értelmezni lehet (sőt értelmezni kell) a téma–réma tagolást.

4. Befejező megjegyzések

A fenti elemzéshez mindenekelőtt néhány általános megjegyzést szeretnék fűzni.

Bevezetésként ismételtlen hangsúlyozni kívánom, hogy a bemutatás sorrendje nem azonos az egyes műveletek elvégzésének sorrendjével, mert a műveletek végzése közben többször is szükség van (szükség lehet) e három jelentésösszetevő közötti analitikus „információcserére”.

Az **értelmi/fogalmi** jelentésösszetevő megalkotásában jelentős szerepe van a szavak, szókapcsolatok, egyszerű és összetett szövegmondatok értelmi/fogalmi jelentése létrehozásának, a rendszerszerűen és/vagy kontextuálisan lehetséges jelentések közül való kiválasztásának. Minthogy pedig a jelentés az interpretálandó vehikulum és az interpretátor interpretációs bázisa interakciójának eredménye, az értelmi/fogalmi jelentés létrehozásában (a lehetséges jelentések közül való kiválasztásában) az interpretátor által birtokolt ’tezaurisztikus’ jelleggel szervezett tudásrendszerek éppúgy szerepet játszanak, mint a különféle tudáskeretekké és forgatókönyvekké szervezettek. Ezek a befogadás/értelmezés folyamán természetesen együtt hatnak a befogadónak/interpretátornak az adott szövegre vonatkozó feltételezéseivel és elvárásaival.

A **(kor-)referenciális** jelentésösszetevővel kapcsolatban tudni kell, hogy a **referenciák** éppúgy lehetnek **potenciálisak**, mint **konkrétak**. Ha a vehikulumhoz csupán lehetséges szövegvilág-fragmentumokat rendelünk jelentésként, a referenciák potenciálisak, ha azonban konkrétat, a referenciák konkrétak.

Ami pedig a **korreferenciális kapcsolatokat** illeti, egyrészt beszélhetünk **konnexitáson** (más szóval: formai/szintaktikai bázison) másrészt **kohézió**n (más szóval: nyelvi-szemantikai bázison, tudáskereten, forgatókönyvön) alapuló korreferenciáról. Előbbire példa egy nominális antecedens és ’egy névmás vagy szuffixum’ posztcedens korreferenciális kapcsolata (például: a nő – kalapja), az utóbbira két tudáskeret-elem (például: esküvő – menyasszony) által létrehozott korreferencia. De talán beszélhetünk **konstringencián** (tényállások összefüggésén) alapuló korreferenciáról is. Mondhatnánk ugyanis, hogy a következő szöveg „Péter ma nem ment iskolába. Nagyon rossz volt az idő.” két szövegmondata korreferenciális kapcsolatban áll egymással, ha mindkettőt ugyanarra a tényállás-komplexumra (egy ok-okozati kapcsolatként értelmezhető tényállás-együttesre) utalóként értelmezzük.

A **kommunikatív** jelentésösszetevővel kapcsolatban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a nyelvek/nyelvcsaládok leginkább ennek a jelentésösszetevőnek a szempontjából különböznek egymástól, különösképpen ami a horizontális

A szövegorganizáció megjelenési formái és a jelentés három arca

(lineáris) kompozíciós organizációt illeti. A vertikális (hierarchikus) kompozíciós organizáció ugyanis kevésbé nyelvfüggő, mint a horizontális, a lineáris).

Továbbá azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a jelentésösszetevők több szállal is kapcsolódnak egymáshoz, amit talán a tárgyalt vershez létrehozott jelentésösszetevők szerkezete külön kommentárok nélkül is világosan mutat.

Végül egy speciális megjegyzés: az explicit értelmező interpretáció megkívánja olyan elemek figyelembe vételét is, amelyekkel azért nem foglalkoztam előadásomban, mert messze túl kellett volna lépnem annak időkeretét. Ezek az elemek a következők:

- A vehikulumhoz rendelhető **kommunikációs helyzet** reprezentációja:
    - ki a beszélő, illetőleg milyen beszélők láncával kell számolni (Könyvkiadó – Kálnoky – a versben beszélő költői én),
    - ki az a külső befogadó, aki létre hozta a bemutatott értelmező interpretációt (minimálisan annak jelzése, hogy az interpretáció egy filológusé, irodalomtörténészé, irodalomkritikusé [röviden: egy szakértőé], vagy egyszerűen egy 'vájtt fülű' olvasóé), és ki a vers belső megszólítottja,
    - a vers létrehozásának, valamint befogadásának ideje és helye stb.
  - A vehikulumhoz rendelhető textuális és inferenciális közlemény explicit **deszkriptív** reprezentációja:
    - a versben beszélő költői én az anyját a tenger felszínén látható *arc*ként, majd *dallam*ként, *mondat*ként, *kör*ként szólítja meg kommentárokként felsorolva mindazokat az eseményeket, amelyek ezzel az *arc*ként, majd *dallam*ként, *mondat*ként, *kör*ként megszólított anyával történtek, és minden esetben beletörődve mondja neki, hogy *nem felelsz*, végül összefoglaló módon azt is, hogy *láthatatlan lettél, néma lettél* stb.
    - (Minimálisan) a versben beszélő költői én lehetséges **'hozzáférhetőségi relációi'**-nak hozzárendelése azokhoz a tényállásokhoz, amelyeket a közlemény deszkriptív reprezentációja tartalmaz:
      - a deszkriptív reprezentáció (a lehetséges értelmezések egyike szerint) azért tartalmazza azokat a tényállásokat, amelyeket tartalmaz, mert a versben beszélő én az anyját a tenger felszínén látható *arc*nak, majd *dallam*nak, *mondat*nak, *kör*nek képzelel el, mindazokkal az eseményekkel együtt, amelyek elképzelése szerint ezzel az *arccal*, *dallammal*, *mondattal*, *körrel* történtek, és minden esetben érzékeli, hogy az anya nem felel, végül összefoglaló módon juttatja kifejezésre, hogy *tapasztalja*, hogy az anya láthatatlan lett, néma lett stb.
    - Végül azon lehetséges **performatív modalitás**-ok egyikének a reprezentációja, amellyel a versben beszélő költői én a deszkriptív közlés és a hozzáférhetőségi relációk kapcsolatát kifejezésre juttatja:
      - például: *informál, állít* vagy *csak úgy mond*.
- Ezekkel az elemekkel, amelyeket én egyfelől **kommunikatív** [= K], másfelől

performatív-modális [= $\mathbb{P}^m$], **világ-alkotó** (a hozzáférhetőségi relációt jelző) [= V_a], illetőleg **deszkriptív** [= D] **propozíciónak** [= P] nevezek, operál a szemiotikai textológia **reprezentációs nyelvek** elnevezésű elméletösszetevője. Ennek a propozíciókonfigurációnak a formai szerkezete, amelyben a „::” szimbólum a ’beágyazás’ jele, a következő: $P^K :: P^{\mathbb{P}^m} :: P^{V_a} :: P^D$.

Ilyen propozíciókonfigurációk alkalmazásával a **korreferenciális** és a **kommunikatív** jelentésösszetevők az itt bemutatottnál jóval differenciáltabb módon ábrázolhatók, minthogy a különféle P^{V_a} -k az adott szöveg strukturális-leíró-értelmező interpretációjaként létrehozott világfragmentumot részvilágfragmentumokra bontja, ami lehetővé tesz olyan értelmezéseket, amelyek szerint azonos nominális kifejezésekkel megnevezett entitások egymástól különböző részvilágokhoz tartozhatnak.

Rövid tematikus szakirodalmi utalások, csaknem kizárólag az Officina Textologica (a továbbiakban: OT) köteteit figyelembe véve:

a) A szemiotikai textológiához általában lásd:

Petőfi S. János 1996. *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa*. Budapest: A MTA Nyelvtudományi Intézete.

Petőfi S. János 1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram [= OT, 1]*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa 1998. *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra 2*. Budapest.

b) Az értelmi jelentésösszetevő tematikához lásd:

Az OT 8-at (2002): amely a fogalmi-értelmi jelentésösszetevő mondatszintű elemzése és leírása számára szövegtani keretben kidolgozott dominánsan szintaktikai apparátust mutat be.

c) A (kor-)referenciális jelentésösszetevő tematikához lásd:

Az OT 2-t (1998), az OT 4-et (2000) és az OT 5-t (2001): amelyek közül az első magyar szövegekre vonatkozó korreferenciaelemzéseket mutat be, a második a korreferenciaelemzés általános kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz, a harmadik részben ezt a tematikát folytatja, részben általános szövegtani kérdéseket elemez, különféle nyelvű szövegekből kiindulva.

d) A kommunikatív jelentésösszetevő horizontális (lineáris) kompozíciós organizációt illető eleme aspektusainak tematikájához lásd:

Az OT 3-at (1999), az OT 6-ot (2002) és az OT 7-t (2002): amelyek közül az első magyar nyelvű szövegek szövegmondatai összetevőinek lehetséges elrendezéseire vonatkozó elemzéseket mutat be, a második ennek a tematikának általános kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz, a harmadik ezt a tematikát folytatja, különféle nyelvű szövegekből kiindulva.

Ehhez a tematikához tartozik a jelen kötet is, kiterjesztve az elemzést a tematikus progresszióra, különféle nyelvű szövegekből kiindulva.

Abstract

This volume contains presentations given at the 3rd Officina Textologica Conference held at the University of Debrecen on 15th October, 2003, with the participation of staff members and invited contributors of the linguistics departments of the University of Debrecen. (The proceedings of the 1st and 2nd OT Conference were published in the 5th and 7th volumes of Officina Textologica, respectively.)

While the first conference was devoted to general issues in text linguistics and textology, the main concern of the second conference was the examination of the possible linear arrangements of the components of text sentences (i.e. the possible theme-rheme structures). This issue was further elaborated at the third conference, focussing attention on various aspects of thematic progression.

This volume of Officina Textologica contains the written versions of the eight presentations given at the third OT Conference.

In her presentation *'New' types of progression and two-sided rheme structure*, ANDREA CSÜRY analyses the characteristics of thematic progression in newspaper articles written in French. Although their interpretation may potentially involve some difficulties, the so-called 'two-sided rheme structure' constructions prove to be extremely economical, as illustrated by the five examples discussed in the presentation.

In his presentation *Thematic progression and its absence in English psychotic narrations*, PÉTER PELYVÁS examines the structure of psychotic narratives in a cognitive framework. The narratives selected were created by psychotic patients in an attempt to give an account of the events seen in a short movie of five scenes. The patients' versions clearly reflect their difficulties in creating the corresponding cognitive models (thematic progression) related to the story.

In her presentation *What a fine piece of argumentation!—The caricature of thematic progression in Molière*, FRANCISKA SKUTTA discusses the 'strange twists' of thematic progression in the 'sequential argumentation' of two dialogues taken from *Don Juan* and *Le Médecin malgré lui* by Molière.

In their presentation *Examination of thematic progression in selected texts using co-reference analysis*, KÁROLY I. BODA and JUDIT PORKOLÁB present a complex analytical apparatus which has been elaborated in order to analyse, using a formal and algorithmic approach, the co-reference structure and thematic progression of texts. The authors demonstrate their conception by giving a sample analysis of a passage from a poem by Radnóti.

In his presentation *Progressive dialogue? (on the basis of texts by Molière)* SÁNDOR KISS, suggesting a wider interpretation for the traditional term, demonstrates the lack of thematic progression in dialogue fragments selected from the works of Molière.

In his presentation *Connectors and thematic progression*, ISTVÁN CSÚRY discusses the question whether it is possible to draw *general* conclusions, on the basis of the presence of certain connectors, regarding the thematic structure of their co-texts. The author, who analyses eight extracts from various texts, demonstrates that a correlation can indeed be found between connectors and the structure of their co-texts.

In his presentation *Thematic progression in the context of the history of style*, ZOLTÁN SZABÓ, analysing some carefully chosen examples, draws two conclusions: one is that simple and complex trends of style can be readily distinguished on the basis of the different types of thematic progression observed in them; the other is that stylistic analysis is capable of distinguishing characteristic types of thematic progression that are rooted in the historical changes of style and can be characterized in terms of stylistics.

In his presentation *Forms of text organisation and the three facets of meaning*, JÁNOS S. PETŐFI analyses the conceptual, co-referential, and communicative components of meaning, establishing their relationship with different forms of text organisation. He also demonstrates that the analysis of theme-rheme structure and thematic progression can be easily accommodated with such a framework.

The relevance of the contributions, in addition to their individual merits and the fact that they employ a variety of theoretical approaches in their analyses of different types of texts, is further enhanced by the fact that all the authors have participated in all three OT conferences organised so far and have in this way contributed to the creation and maintenance of a forum for continuous professional discussion.

REPERTORIUM

METALINGUISTICA

Herausgegeben von
ANDRÁS KERTÉSZ

Die Reihe *MetaLinguistica* ist ein Forum für Untersuchungen, die theoretische, methodologische und philosophische Probleme der linguistischen Forschung thematisieren.

The *MetaLinguistica* series is a forum for studies focusing on theoretical, methodological, and philosophical problems of linguistic inquiry.

1. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion. Studien zum Grammatik-Pragmatik-Verhältnis*. 1995. 280 S., zahlr. Darst. ISBN 3-631-47705-8. 40.10 €
2. TIBOR LACZKÓ: *The Syntax of Hungarian Noun Phrases. A Lexical-Functional Approach*. 1995. 207 pp., num. tab. and graph. ISBN 3-631-47791-0. 31 €.
3. PÉTER PELYVÁS: *Subjectivity in English. Generative Grammar Versus the Cognitive Theory of Epistemic Grounding*. 1996. 208 pp., num. fig. ISBN 3-631-49534-X. 31.00 €.
4. ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik*. 1997. 232 S., 1 Abb., 2 Graf. ISBN 3-631-30635-0. 33 €.
5. GÁBOR ALBERTI: *Argument Selection*. 1997. 186 pp., 6 graph. ISBN 3-631-32202-X. 31.00 €.
6. ZSUZSANNA IVÁNYI: *Wortsuchprozesse. Eine gesprächsanalytische Untersuchung und ihre wissenschaftsmethodologischen Konsequenzen*. 1998. 300 S. ISBN 3-631-32746-3. 42.50 €.
7. PIROSKA KOCSÁNY & ANNA MOLNÁR (Hrsg.): *Wort und (Kon)text*. 2001. 290 S. ISBN 3-631-36790-2. 42.50 €.
8. ÉVA SÁFÁR: *Persuasive Texte. Eine vergleichende Untersuchung sprachlicher Argumentationsstrategien*. 2001. 200 S., 2 Abb. ISBN 3-631-36756-2. 31.00 €.
9. ANDRÁS KERTÉSZ (ed.): *Approaches to the Pragmatics of Scientific Discourse*. 2001. 248 pp., 8 fig., num. tables. ISBN 3-631-37293-0. 37.80 €.
10. ZSUZSANNA IVÁNYI & ANDRÁS KERTÉSZ (Hrsg.): *Gesprächsforschung. Tendenzen und Perspektiven*. 2001. 260 S., 5 Abb. ISBN 3-631-37627-8. 37.80 €.
11. PETER PLÖGER: *Wissenschaft durch Wechselwirkung. Bausteine zu einem diskursiven Modell der Wissenschaften*. 2002. 226 S., zahlr. Graf. ISBN 3-631-38559-5. 35.30 €.
12. ANNA MOLNÁR: *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. 2002. 129 S. ISBN 3-631-38190-5. 23.50 €.

13. LÁSZLÓ HUNYADI: *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology – Syntax Interface*. 2002. 328 pp., num. graphs and tables. ISBN 3-361-38251-0. 46.80 €.
14. MARCELLO LA MATINA: *Texts, Pictures and Scores. Some Aspects of a Philosophy of Languages*. 2002. 296 pp., 16 fig., 2 tab. ISBN 3-631-39076-9, pb. 42.50 €.
15. KRISZTINA KÁROLY: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. 2002. 208 pp., num. fig. and tab. ISBN 3-631-39135-8, pb. 33.00 €.

Anschrift der Redaktion:

Universität Debrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akertesz@tigris.unideb.hu

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

JGYTF Kiadó, Szeged

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE—VASS LÁSZLÓ

Tanulmányok, recenziók, bibliográfiák és repertóriumok a dominánsan verbális humán kommunikáció kutatása köréből.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése, 1990, 1993².
2. A magyar szövegkutatás irodalmából (I), 1991, 1996².
3. A magyar szövegkutatás irodalmából (II), 1991.
4. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (I), 1992.
5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok, 1992.
6. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (II), 1993.
7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez, 1994.
8. A verbális szövegek megőzelítésének aspektusaihoz (III), 1995.
9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I), 1996.
10. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (II), 1997.
11. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (III), 1998.
12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.), 1999.
13. A szaknyelvi és a tankönyvi szövegek szövegtanához. 2001.
14. A szövegtani kutatás általános kérdései. 2001.

Levelezési cím:

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

Vass László

Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Tel.: 62/454-000

E-mail: vassl@ella.hu

RESERACH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplínák képviselői.

1. TEUN A. VAN DIJK and JÁNOS S. PETŐFI (eds.): *Grammars and Descriptions (Studies in Text Theory and Text Analysis)*, 1977.
2. WOLFGANG U. DRESSLER (ed.): *Current Trends in Text Linguistics*, 1977.
3. WOLFGANG BURGHARDT and KLAUS HÖLKER (eds.): *Text Processing — Textverarbeitung (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)*, 1979.
4. JÁNOS S. PETŐFI (ed.): *Text and Discourse Constitution (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)*, 1987.
5. DIETER METZING (ed.): *Frame Conceptions and Text Understanding*, 1979.
6. HANS-JÜRGEN EIKMEYER and HANNES RIESER (eds.): *Words, Worlds and Contexts (New Approaches in Word Semantics)*, 1981.
7. GERT RICKHEIT and MICHAEL BOCK (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, 1983.
8. DAFYDD GIBBON and HELMUT RICHTER (eds.): *Intonation, Accent and Rhythm (Studies in Discourse Phonology)*, 1984.
9. THOMAS T. BALLMER (ed.): *Linguistic Dynamics (Discourse, Procedures and Evolution)*, 1985.
10. TEUN A. VAN DIJK (ed.): *Discourse and Communication (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)*, 1985.
11. LÁSZLÓ HALÁSZ (ed.): *Literary Discourse (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)*, 1987.
12. W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.): *Connexity and Coherence (Analysis of Text and Discourse)*, 1989.

13. DIETRICH MEUTSCH and REINHOLD VIEHOFF (eds.): *Comprehension of Literary Discourse (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)*, 1989.
14. STURE ALLÉN (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences (Proceedings of Nobel Symposium 65)*, 1989.
15. HEINRICH F. PLETT (ed.): *Intertextuality*, 1991.
16. HARTMUT SCHRÖDER (ed.): *Subject-oriented Texts (Languages for Special Purposes and Text Theory)*, 1991.
17. ANTONIO GARCÍA-BERRIO: *A Theory of the Literary Text*, 1992.
18. ROGER G. VAN DE VELDE: *Text and Thinking. On Some Roles of Thinking in Text Interpretation*, 1992.
19. RACHEL FORDYCE and CARLA MARELLO (eds.): *Semiotics and Linguistics in Alice's Worlds*, 1994.
20. JÁNOS S. PETŐFI and TERRY OLIVI (eds.): *Approaches to Poetry. Some Aspects of Textuality, Intertextuality and Intermediality*, 1994.
21. UTA M. QUASTHOFF (ed.): *Aspects of Oral Communication*, 1995.
22. GERT RICKHEIT and CRISTOPHER HABEL (eds.): *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 1995.
23. ELISABETH RUDOLPH: *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portugese on Sentence and Text Level*, 1996.
24. RAIIJA MARKKANEN and HARTMUT SCHRÖDER (eds.): *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*, 1997.
25. SAM INKINEN (ed.): *Mediapolis. Aspects of Texts, Hypertexts and Multimedial Communication*, 1999.

Information:

Petőfi Sándor János
 Università degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia
 Dipartimento di Filosofia e Scienze umane
 Via Garibaldi 20.
 I - 62100 Macerata
 Tel.: 39/0733/258-306
 Fax: 39/0733/258-333
 E-mail: petofi@mercurio.it

***A Kossuth Lajos Tudományegyetem
kiadványaiból:***

STUDIES IN LINGUISTICS

Board of Editors includes

JÓZSEF ANDOR, BÉLA HOLLÓSY, LÁSZLÓ KOMLÓSI, BÉLA KORPONAY, ZOLTÁN
KÖVECSES, TIBOR LACZKÓ, PÉTER PELYVÁS and GÜNTER RADDEN.

Studies In Linguistics is the journal of the Department of English Linguistics, Lajos Kossuth University, Debrecen, Hungary. It was begun in 1991, as a supplement to *Hungarian Studies in English*, more recently *The Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, the journal of the Institute of English and American Studies, now specializing in literature.

Studies in Linguistics publishes papers on experimental phonetics, morphology, lexicology, (computational) lexicography, Case grammar, the theory of government and binding, lexical-functional grammar, semantics, cognitive grammar, pragmatics and corpus linguistics.

Megjelent kötetek:

Studies in Linguistics I. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1991.

Studies in Linguistics II. (A Supplement to Hungarian Studies in English). *Hollósy Béla—Korponay Béla—Laczkó Tibor* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1993.

Studies in Linguistics III. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay Béla—Pelyvás Péter* (szerk.). Debrecen, KLTE, 1994.

Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay. The Diversity of Linguistic Description. A Special Issue. *József Andor—Béla Hollósy—Tibor Laczkó—Péter Pelyvás* (szerk.) Debrecen, KLTE, 1998.

Studies in Linguistics IV. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *Korponay, Béla—Hollósy Béla* (szerk.). Debrecen, KLTE, 2000.

Studies in Linguistics V. (A Supplement to the Hungarian Journal of English and American Studies). *James T. Riordan—Hollósy Béla* (szerk.) Debrecen, KLTE, 2001.

For further information, please contact:

Department of English Linguistics, University Debrecen

H - 4010 Debrecen, Pf.: 73.

Phone: (36) 52/512-900/2192

e-mail: pelyvas@pmail.arts.klte.hu

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

A Magyar Nyelvtudományi Tanszék évkönyve

Szerkesztő: HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN

- I. Szerk. BÁRCZI GÉZA. Debrecen, 1951.
- II. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1953.
- III. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1956.
- IV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1957.
- V. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1959.
- VI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (D. BARTHA KATALIN, PAPP ISTVÁN). Budapest, 1960.
- VII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1961.
- VIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN). Budapest, 1962.
- IX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1963.
- X. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Budapest, 1964.
- XI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA. Debrecen, 1965.
- XII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1966.
- XIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1967.
- XIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1968.
- XV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1969.
- XVI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1970.
- XVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1971.
- XVIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (PAPP ISTVÁN, SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1972.
- XIX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1973.
- XX. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1974.
- XXI. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1975.
- XXII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1979.
- XXIII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1980.
- XXIV. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1982.
- XXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1983.
- XXVI-XXVII. Szerk. KÁLMÁN BÉLA (SEBESTYÉN ÁRPÁD). Debrecen, 1984-1985.
- XXVIII-XXIX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1990.
- XXX. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1992.
- XXXI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1993.
- XXXII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1995.
- XXXIII. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1996.
- XXXIV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1997.
- XXXV. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1998.
- XXXVI. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1999.
- XXXVII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—MEZŐ ANDRÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 1999.
- XXXVIII. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2000.
- XXXIX. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2001.
- XL. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS—NYIRKOS ISTVÁN, Debrecen, 2002.
- XLI. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN—KIS TAMÁS, Debrecen, 2003.

Szerkesztőség címe, információk:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2522

E-mail: bakaduma@tigris.unideb.hu

SPRACHTHEORIE UND GERMANISTISCHE LINGUISTIK

Herausgegeben von: ANDRÁS KERTÉSZ

Redaktion: ZSUZSANNA IVÁNYI, ANNA MOLNÁR

Wissenschaftlicher Beirat: VILMOS ÁGEL (Budapest), ULRICH DAUSENSCHÖN-GAY (Bielefeld), GUNTHER DIETZ (München) REINHARD FIEHLER (Mannheim), NORBERT FRIES (Berlin), HELMUT FROSCHE (Mannheim), ERNEST W.B. HESS-LÜTTICH (Bern), PIROSKA KOCSÁNY (Debrecen), JÜRGEN PAFEL (Tübingen), MARGA REIS (Tübingen), MONIKA SCHWARZ-FRIESEL (Jena), ANITA STEUBE (Leipzig), RICHARD WIESE (Marburg)

Zielsetzung: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* setzt sich zum Ziel, Forschungen zur germanistischen Linguistik zu fördern, die auf sprachtheoretisch reflektierte Weise betrieben werden und mit Grundlagenproblemen der theoretischen Linguistik verbunden sind.

Erscheinungsweise: *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* wurde 1995 gegründet und erschien bis Band 7 (1997) in unregelmäßiger Folge als eine Schriftenreihe für Arbeitspapiere. Ab Band 8 (1998) ist *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* eine internationale Zeitschrift, die als Gemeinschaftsproduktion zwischen *Nodus Publikationen (Münster)* und *Kossuth Egyetemi Kiadó (Debrecen)* veröffentlicht wird. Alle eingereichten Beiträge werden begutachtet. Erscheinungsweise: zweimal jährlich. Jahresabonnement: DM 75,-. Vertrieb: NODUS PUBLIKATIONEN KLAUS D. DUTZ – WISSENSCHAFTLICHER VERLAG, Postfach 5725, D-48031 Münster, Tel. & Fax: [+49]–<0>251-661692, e-mail: dutz.nodus@t-online.de.

Anschrift der Redaktion:

Universität DEBrecen
Lehrstuhl für germanistische Linguistik
Pf.: 47.
H-4010 Debrecen
Tel.: (36) 52/512-900
Fax: (36) 52/412-336
E-mail: akerteszt@tigris.unideb.hu

ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Olasz Tanszéke
és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont
kiadványai**

Szerkesztő: MADARÁSZ IMRE

Italianistica Debreceniensis Évkönyvek:

I.: 1993-1994

II.: 1995

III.: 1996

IV.: 1997

V.: 1998

VI.: 1999

VII.: 2000

Italianistica Debreceniensis monográfiák:

1. MADARÁSZ IMRE: Az Alpokon innen és túl... A francia forradalom hatása az olasz irodalomra. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.
2. BITSKEY ISTVÁN: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.
3. JÁSZAY MAGDA: A kereszténység védőbástyája — olasz szemmel. Az olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

Italianistica Debreceniensis jegyzetek:

1. GIANCARLO GOGOI: Lineamenti di storia del Risorgimento italiano, 1997.
2. PETE LÁSZLÓ: Girolamo Savonarola, a költő, hitszónok és politikai gondolkodó, 1997.
3. SZTANÓ LÁSZLÓ: La fonologia in Italia, 1998.
4. GIANCARLO COGOI: Lineamenti di storia del Regno d'Italia, 1998.

Egyéb könyvek:

1. MADARÁSZ IMRE: Olasz váteszek. Alfieri, Manzoni, Mazzini, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
2. MADARÁSZ IMRE: Kalandozások az olasz Parnasszuson. Italianisztikai tanulmányok, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1996
3. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom antológiája, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996
4. MADARÁSZ IMRE: "Titus íve alatt". Az antik Róma öröksége az olasz felvilágosodás és romantika irodalmában, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998
5. MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története (ötödik kiadás), Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998

6. MADARÁSZ IMRE: "Az emberélet útjának felén". Italianisztika jelen időben, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999
7. PETE LÁSZLÓ: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 1999
8. GIANCARLO COGOI - PETE LÁSZLÓ: A szentévek története, Multiplex Média - Debrecen University Press, Debrecen, 2000
9. MADARÁSZ IMRE: "Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban..." Olasz klasszikusok – mai olvasók, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000
10. MADARÁSZ IMRE: "Költők legmagasabbja". Dante - tanulmányok, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2001
11. MADARÁSZ IMRE: Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2002
12. SZTANÓ LÁSZLÓ: Az ezernevű város: Attraktor Kiadó, Budapest, 2002

Levelezési cím:

Madarász Imre
Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Tanszék
4028 Debrecen, Kassai u. 26.
Tel.: (52) 315-700, 412-424

STUDIA ROMANICA de DEBRECEN

Publication annuelle du Département de Français
de l'Université Lajos-Kossuth de Debrecen

Series Litteraria (sous la direction de T. GORILOVICS)

1. T. GORILOVICS, *Recherches sur les origines et les sources de la pensée de Roger Martin du Gard*, 1962.
2. P. LAKITS, *La Châtelaine de Vergi et l'évolution de la nouvelle courtoise*, 1966.
3. T. KARDOS, *Studi e ricerche umanistiche italo-ungheresi*, 1967.
4. P. EGRI, *Survie et réinterprétation de la forme proustienne: Proust – Déry – Semprun*, 1969.
5. A. SZABÓ, *L'accueil critique de Paul Valéry en Hongrie*, 1978.
6. T. GORILOVICS, *La Légende de Victor Hugo de Paul Lafargue*, 1979.
7. K. HALÁSZ, *Structures narratives chez Chrétien de Troyes*, 1980.
8. F. SKUTTA, *Aspects de la narration dans les romans de Marguerite Duras*, 1981.
9. *Roger Martin du Gard*, 1983.
10. *Jean-Richard Bloch*, 1984.
11. *Analyses de romans*, 1985.
12. *Figures et images de la condition humaine dans la littérature française du dix-neuvième siècle*, 1986.
13. G. TEGYEY, *Analyse structurale du récit chez Colette*, 1988.
14. T. GORILOVICS, *Correspondance (1921-1939) de Jean-Richard Bloch et André Monglond*, 1989.
15. L. SZAKÁCS, *Le sens de l'espace dans La Fortune des Rougon d'Emile Zola*, 1990.
16. A. SZABÓ, *Le personnage sandien, Constantes et variations*, 1991.
17. K. HALÁSZ, *Images d'auteur dans le roman médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, 1992.
18. *Retrouver Jean-Richard Bloch*, 1994.
19. G. TEGYEY, *L'inscription du personnage dans les romans de Rachilde et de Marguerite Audoux*, 1995.
20. T. GORILOVICS, *Jean-Richard Bloch: Lettres du régiment (1902-1903)*, 1998.
21. *Lectures de Zola*, 1999.
22. *Études de littérature médiévale*, 2000.

Bibliothèque Française

- N° 1.: *Le chantier de George Sand – George Sand et l'étranger*. Actes du Xe Colloque International George Sand, 1993.
- N° 2.: *Préfaces de George Sand*. Édition établie et annotée par Anna Szabó I-II, 1997.
- N° 3.: Lieve Spaas, *Le cinéma nous parle. Stratégies narratives du film*, 2000.
- N° 4.: Exils. Colloque international de Herstmonceux (Sussex, Grande-Bretagne) 31 mai – 3 juin 2001. L'imaginaire et l'écriture de l'exil. L'exil politique, 2002.

Series Linguistica (sous la direction de S. Kiss)

1. L. GÁLDI, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, 1964.

2. S. KISS, Les transformations de la structure syllabique en latin tardif, 1972.
3. Etudes contrastives sur le français et le hongrois, 1974.
4. S. KISS, Tendances évolutives de la syntaxe verbale en latin tardif, 1982.
5. S. KISS—F. SKUTTA, Analyse grammaticale – analyse narrative, 1987.
6. *La linguistique textuelle dans les études françaises*. Actes du colloque LITEF (Debrecen, 12–13 novembre 1999) publiés par I. Csűry, 2001.
7. I. CSŰRY, *Le champ lexical de mais*, 2001.

Bibliothèque de l' Étudiant:

N°1.: M. MAROSVÁRI, Conditions et limites de la traduction littéraire: le cas de *L'Assommoir* d'Émile Zola, 1990.

N°2.: Analyses de textes. 2002.

Önálló kiadványok:

Hankiss János redivivus (Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1993. szeptember 17-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

Magyar irodalom fordításokban (1920-1970) (II. Hankiss János Tudományos Ülésszak, Debrecen, 1997. október 16-18.), Szerk.: Gorilovics Tivadar, Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

Rédaction:

Debreceni Egyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék

4010 Debrecen, Pf.: 33.

Tel. et fax: (52) 512-926

Internet: www.unideb.hu/~francia

E-mail: kiyss@tigris.unideb.hu

Az Officina Textologica kötetei:

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó

Szerkesztő: PETŐFI S. JÁNOS

Megjelent:

1. PETŐFI S. JÁNOS, Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. 1997.
2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS, 1998.
3. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése.) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 1999.
4. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió.) Szerk.: DOBI EDIT—PETŐFI S. JÁNOS, 2000.
5. Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan. Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, 2001.
6. Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. (Magyar nyelvű szövegek elemzése. 2: Diskusszió) Szerk.: SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
7. A kontrasztív szövegnyelvészet aspektusai. (Linearizáció: téma-réma-szerkezet.) Szerk.: PETŐFI S. JÁNOS—SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. 2002.
8. DOBI EDIT, Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. 2002.

Levezési cím:

Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Dobi Edit

4010 Debrecen, Pf.: 54.

Tel.: 52/512-900/2193

Fax: 52/512-900/2193

E-mail: dobie@tigris.unideb.hu